

ЗБИГНЕВ БЖЕЖИНСКИ

ГОЛЯМАТА ШАХМАТНА ДЪСКА

**АМЕРИКАНСКОТО ПРЕВЪЗХОДСТВО
И НЕГОВИТЕ ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ
ИМПЕРАТИВИ**

Превел от английски
КОЛЪО КОЕВ

ЗБИГНЕВ БЖЕЖИНСКИ

**ГОЛЯМАТА ШАХМАТНА ДЪСКА
АМЕРИКАНСКОТО ПРЕВЪЗХОДСТВО
И НЕГОВИТЕ ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ ИМПЕРАТИВИ**

Американска
Първо издание

Редактор *Димитрина Кондева*
Художник *Кръстьо Кръстев*
Технически редактор *Людмила Томов*
Коректор *Петя Калевска*

Формат 84×108/32. Печатни коли 16

Издателство ОБСИДИАН
Печат и подвързия: АБАГАР ЕООД – В. Търново

ОБСИДИАН
СОФИЯ 1997

СЪДЪРЖАНИЕ

ZBIGNIEW BRZEZINSKI
THE GRAND CHESSBOARD
American Primacy and Its Geostrategic Imperatives

Copyright © 1997 by Zbigniew Brzezinski
 All rights reserved. First published by BasicBooks,
 a division of HarperCollins Publishers, Inc.

Превод © *Кольо Коев*
 Худ. оформление © *Кръстьо Кръстев*

ОБСИДИАН
 София 1997

ISBN 954-8240-50-5

Въведение. Политика на свръхсилите	7
1. Хегемония от нов тип	9
Краткият път към глобалното върховенство	9
Първата глобална сила	16
Американската глобална система	32
2. Евразийската шахматна дъска	39
Геополитика и геостратегия	46
Геостратегически играчи и ключови геополитически зони	50
Решаващият избор и потенциалните предизвикателства	59
3. Демократичното предимство	69
Величие и изкушение	73
Главната цел на Америка	85
Историческият дневен ред на Европа	96
4. Черната дупка	103
Новото геополитическо обкръжение на Русия	103
Геостратегическа фантазмагория	113
Дилемата на единствената алтернатива	136
5. Евразийските Балкани	143
Етническият котел	145
Многостранното съперничество	156
Нито господство, нито изключение	171
6. Далекоизточната котва	174
Китай: не глобален, а регионален	181
Япония: не регионална, а интернационална	197
Геостратегическата адаптация на Америка	211
Заклучение	221
Геостратегия за Евразия	225
Трансевразийска система за сигурност	237
Отвъд последната глобална свръхсила	238
Бележки	246
Индекс	252

*На моите ученици —
за да им помогна да формират
света на утрешния ден*

ВЪВЕДЕНИЕ

ПОЛИТИКА НА СВРЪХСИЛИТЕ

От петстотин години насам, откакто континентите започват да влизат в политически взаимоотношения помежду си, Евразия винаги е била център на световната мощ. По различни начини и в различни епохи народите, населяващи Евразия — макар и най-вече нейната западноевропейска периферия, — проникват в чужди територии и господстват над тях, при което отделните евразийски държави придобиват особен статус и се радват на привилегиата да бъдат първостепенни световни сили.

Последното десетилетие на XX век ни направи свидетели на радикален обрат в световните дела. За пръв път една несвразийска държава не само се наложи като рещаващ арбитър в отношенията между евразийските държави, но и като върховна световна сила. Поражението и разпадането на Съветския съюз беше последната крачка от шеметния възход на една държава от Западното полукълбо — Съединените щати — към позицията ѝ на единствената и фактически първата действително глобална сила.

Евразия обаче запазва своята геополитическа значимост. Нейната западна периферия — Европа — си остава средоточие на значителна част от световната политическа и икономическа мощ, а заседно с това източният ѝ регион — Азия — в последно време се превръща в жизненоважен център на икономически растеж и на засилващо се политическо влияние. Поради тази причина въпросът за това как ангажираната в глобален план Америка ще се справи със сложните отношения между евразийските сили (и най-вече дали ще успее да предотврати зараждането на една доминираща и враждебна свразийска си-

ла) става пробен камък за способността ѝ да запази глобалното си превъзходство.

Следователно – в допълнение към разгъването на различни нови измерения на властта (технология, комуникации, информация, както и търговия и финансово дело) – американската външна политика трябва да остане ангажирана с геополитическото измерение и да разшири своето влияние в Евразия по такъв начин, че да формира стабилен баланс на силите, укрепвайки позицията на САЩ като политически арбитър.

Всичко това превръща Евразия в шахматна дъска, върху която продължава да се разиграва борбата за глобално превъзходство, а тази борба означава особено внимание към геостратегиата – стратегическото управление на геополитическите интереси. Струва си да се отбележи, че през 1940 г. двама претенденти за глобална власт, Адолф Хитлер и Йосиф Сталин, постигат категорично съгласие (в тайни преговори през ноември същата година), че Америка трябва да бъде изолирана от Евразия. И двамата си дават сметка, че проникването на Съединените щати в Евразия би означавало край на амбициите им за глобално превъзходство. И двамата тръгват от предпоставката, че Евразия е центърът на света и че който контролира Евразия, контролира света. Петдесет години по-късно въпросът стои по различен начин: ще продължи ли американското върховенство в Евразия и какви цели си поставя то?

Главната цел на американската политика трябва да бъде благородна и мисионерска: формирането на една наистина готова за сътрудничество световна общност в съответствие с добре дефинирани дългосрочни тенденции и с фундаменталните интереси на човечеството. Междувременно обаче от решаващо значение е да не се допусне зараждането на евразийски претендент, който да господства в тази част от света и по такъв начин да се превърне в съперник на Америка. *Следователно цялата на тази книга е формулирането на всеобхватна и системна евразийска геостратегия.*

Збигнев Бжежински
Вашингтон
Април, 1997

1

ХЕГЕМОНИЯ ОТ НОВ ТИП

Хегемонията е стара колкото човешкия род. Но днешното глобално върховенство на Америка се отличава по скоростта на своето формиране, по обхвата си и по начина на упражняване. В продължение само на едно столетие Америка се преобразува – по и бива преобразувана от динамиката на международните отношения – от страна, относително изолирана в рамките на Западното полукълбо, в сила с безпрецедентен обхват и влияние в света.

КРАТКИЯТ ПЪТ КЪМ ГЛОБАЛНОТО ВЪРХОВЕНСТВО

Испано-американската война от 1898 г. е първата презморска завоевателна война на Америка. Така мощта ѝ се разгръща откъд Хавайските острови, чак до Филипините. В края на миналия век американските стратегии разработват доктрини за военноморско превъзходство в два океана, а американският флот оспорва общоприетата представа, че Англия „владее морската шир“. Претенциите на Америка да бъде единствен защитник на сигурността в Западното полукълбо – заявени в началото на XX век от доктрината „Монро“, а след това преутвърдени от това, което американските политици наричат „предопределена съдба“ – нарастват още повече с изграждането на Панамския канал, който улеснява военноморското господство в Атлантическия и в Тихия океан.

Експанзията на американските геополитически амбиции се основава на бързата индустриализация на страната. Към

началото на Първата световна война икономическата мощ на Съединените щати се равнява на 33 % от глобалния брутен национален продукт, като по такъв начин Америка измества Великобритания от позицията на водеща индустриална сила. Зад тази забележителна икономическа динамика стои една култура, която поощрява експериментите и нововъденията. Американските политически институции и икономиката на свободния пазар пораждат безпрецедентни възможности за амбициозни и свободни от всякакви догми откриватели, чийто порив на фантазията не среща препятствията на архаични привилегии и закостенели социални йерархии. Накратко, националната култура влиза в уникално съответствие с икономическия растеж; привличайки и бързо асимилирайки най-талантливите професионалисти от чужбина, тази култура същевременно улеснява експанзията на националната мощ.

Първата световна война предоставя първата възможност за мащабно навлизане на американски военни сили в Европа. Относително изолираната до този момент държава бързо прехвърля няколко стотици хиляди свои войници през Атлантическия океан – една презокеанска военна експедиция, непозната по мащаб и по обхват, която възвестява появата на нов голям играч на международната арена. Не по-малко важно е, че войната също така насърчава първия голям опит на американската дипломация да приложи своите принципи в търсене на решение на европейските международни проблеми. Известните четиринайсет точки на Удроу Уилсън представляват вписване в европейската геополитика на американския идеализъм, подкрепен от американската мощ. (Петнайсет години преди това Съединените щати играят важна роля за разрешаване на далеконизточния конфликт между Русия и Япония, утвърждавайки нарасналото си международно влияние.) По такъв начин сливането на американски идеализъм с американско могъщество става забележима величина на международната сцена.

По-точно казано обаче, Първата световна война си остава предимно европейска, а не глобална война. Но нейният саморазрушителен характер бележи началото на края на европейското политическо, икономическо и културно господство над останалата част от света. В хода на войната нито една от-

делна европейска държава не е в състояние да наложи решаващо превъзходство, а изходът на тази война е дълбоко повлиян от намесата в конфликта на новоизгряващата неевропейска сила – Америка. Оттук нататък Европа все повече и повече се превръща от субект в обект на глобалната политика на силите.

Същевременно тази кратка демонстрация на американското глобално лидерство не довежда до трайно ангажиране със световните дела. Америка бързо се отдръпва в своята самодоволна ниша, изтъкана от изолационизъм и идеализъм. Макар че в средата на 20-те и в началото на 30-те години тоталитаризмът пабира скорост на европейския континент, американската военна машина – включваща по това време могъщ флот на два океана, превъзхождащ категорично британските военноморски сили – остава безучастна. Американците предпочитат да бъдат странични наблюдатели на глобалната политика.

В пълно съгласие с тази нагласа е и американското разбиране за сигурност, което се основава на възгледа, че Америка е континентален остров. Американската стратегия се ограничава до защита на нейните брегове, оставяйки по такъв начин тясно национална по обхват, ангажирайки се твърде малко с международни или с глобални съображения. Решаващите международни играчи са все още европейските сили и във все по-голяма степен Япония.

Европейската сра в световната политика стига своя край в хода на Втората световна война – първата действително глобална война. Разиграване се едновременно на три континента, като сериозно място в конфликта заемат Атлантическият и Тихият океан, нейното глобално измерение получава символичен израз, когато британските и японските войници – представители съответно на един далечен западноевропейски остров и на също толкова далечен източноеазиатски остров – се сблъскват на индийско-бирманската граница. Европа и Азия стават едно бойно поле.

Ако войната беше завършила с категорична победа на нацистка Германия, тогава вероятно една самостоятелна европейска сила би получила глобално превъзходство. (Победата на Япония в Тихия океан би извоювала на тази държава до-

минираща роля в Далечния изток, но по всяка вероятност тя щеше да си остане само регионален хегемон.) Вместо това поражението на Германия се оказва скрепено с печатите на два извъневропейски победителя, Съединените щати и Съветския съюз, които стават наследници на нереализирания европейски стремеж към глобално превъзходство.

Следващите петдесет години преминават под знака на bipolarното американско-съветско съперничество за глобално превъзходство. В някои отношения съперничеството между Съединените щати и Съветския съюз представлява възплъщение на най-съкровениите геополитически теории: една на друга са противопоставени водещата военноморска сила, господстваща над Атлантическия и Тихия океан, срещу водещата сухопътна сила, властваща над Евразийския регион (където съветско-китайският блок обхваща пространство, поразително напомнящо мащабите на Монголската империя). Едва ли геополитическото измерение би могло да бъде по-ясно изразено: Северна Америка срещу Евразия, със залог целия свят. Победителят действително би господствал над земното кълбо. След окончателния триумф никой не би могъл да се изпирчи на пътя му.

Всесилно от съперниците отправя към света идеологическо послание, изпълнено с исторически оптимизъм, което трябва да оправдае неизбежните усилия и да укрепи убеждението в неизбежната победа. Всесилно от съперниците категорично доминира в собственото си пространство – за разлика от имперските европейски претенденти за глобална хегемония, никой от които не успява да наложи решаващо превъзходство в границите на самата Европа. Всяка от двете страни използва своята идеология, за да укрепи властта си над съответните васали и сателити по начин, напомнящ спехата на религиозните войни.

Съчетанието от глобален геополитически обсег и декларирана универсалност на конкуриращите се догми придава на борбата безпрецедентна интензивност. Но един допълнителен фактор – също така обременен с геополитически последици – прави съперничеството действително уникално. Навлизането в играта на ядрени оръжия означава, че една война от класически тип между двата основни опонента ве-

ще не само взаимното им унищожение, но може да доведе до гибелта на значителна част от човечеството. По такъв начин интензивността на конфликта е същевременно подчинена на изключително въздържане от страна и на двата съперника.

В геополитическата сфера конфликтът се води главно по перифериите на самата Евразия. Съветско-китайският блок властва над по-голямата част от Евразия, но не контролира нейните периферии. Северна Америка успява да се окопае както по западното, така и по източното крайбрежие на огромния Евразийски континент. Така защитата на континенталните предмостия (олицетворяващи на западния „фронт“ от блокадата на Берлин, а на източния – от Корейската война) се оказва първото стратегическо изпитание в така наречената Студена война.

По време на последната фаза от Студената война в Евразия (вж. картата) се появява един трети защитен „фронт“ – южният. Съветското нашествие в Афганистан доведе до двустранна американска реакция: непосредствена американска помощ

за местната съпротива в Афганистан, за да може съветската армия да бъде поставена пред непреодолими трудности; и, от друга страна, мащабно разгръщане на американското военно присъствие в Персийския залив като препятствие срещу всяко по-нататъшно проникване на съветската политическа или военна сила на юг. Съединените щати се ангажират със защитата на региона на Персийския залив заедно със защитата на своите свързани със сигурността интереси в Западна и Източна Евразия.

Успешното препятстване от страна на Северна Америка на опитите на Евразийския блок да постигне решаваща доминация над цяла Евразия – като и двете страни до самия край се въздържат от пряк военен сблъсък поради страха от ядрена война – означава, че резултатът от сперничеството се определя в крайна сметка от невоенни средства. Политическата жизнеспособност, идеологическата гъвкавост, икономическата динамичност и културното послание стават решаващите измерения.

Ръководната от Америка коалиция успява да удържи своето единство, докато съветско-китайският блок се разпада за по-малко от две десетилетия. Това се дължи отчасти на по-голямата гъвкавост на демократичната коалиция за разлика от йерархичния и догматичен – но също така и крехък – характер на комунистическия лагер. Първата група страни се основава на споделени ценности, без те да получават формален доктринален образ. Комунистическият блок се крепи на догматична ортодоксалност, подчинена на един-единствен център за интерпретация. Същевременно основните съюзници на Америка са значително по-слаби от нея, докато Съветският съюз не е в състояние да третира Китай като васал. Заедно с това крайният резултат се дължи и на обстоятелството, че Съединените щати се оказват икономически и технологически много по-динамична страна, докато Съветският съюз постепенно изпада в застой и не успява да бъде ефикасен конкурент както в сферата на икономическия растеж, така и в областта на военната технология.

Всъщност съветската военна мощ и страхът, който тя представлява у хората на Запад, за дълго време скриват дълбоката асиметрия между двата съперника. Америка е просто

по-богата, значително по-напреднала в техническо отношение, много по-гъвкава и напредничава във военната сфера, с повече въображение и привлекателност от социална гледна точка. Идеологическата принуда същевременно изсмуква творческия потенциал на Съветския съюз, предопределяйки закостенялостта на системата, разточителността на икономиката и нейната технологична неконкурентноспособност. И тъй като разрушителна война не избухва, при условията на продължителна конкуренция възните в крайна сметка неизбежно се накланят в полза на Америка.

Този изход е значително повлиян и от културни фактори. Ръководената от Америка коалиция в общи линии възприема като позитивни много аспекти на американската политическа и социална култура. Двата най-важни съюзника на Съединените щати по западната и източната периферия на евразийския континент, Германия и Япония, постигат икономическото си оздравяване в контекста на неслъдържан външторг от всяко американско. Америка се възприема като представител на бъдещето, като общество, което заслужава възхищение и подражание.

За разлика от нея в културно отношение Русия си навлича презрението на повечето от своите централноевропейски сателити и особено на основния си и нескриващ своята агресивност източен съюзник Китай. За централноевропейците руското господство означава изолация от онова, което те смятат за свой философски и културен дом: Западна Европа и нейните християнски религиозни традиции. И което е още по-лошо, подобно господство за тях означава да се приеме превъзходството на народ, който централноевропейците, често пъти несправедливо, разглеждат като по-нисш в културен аспект.

Китайците, за които думата „Русия“ означава „гладуваща страна“, са изпълнени с още по-явно презрение. Макар първоначално Китай само скрито да оспорва претенциите на Москва за универсалност на съветския модел, само за едно десетилетие след своята комунистическа революция тази страна отправя агресивно предизвикателство към идеологическото върховенство на Москва и дори започва открито да изразява традиционната си омраза към варварите от север.

И най-накрая, в рамките на самия Съветски съюз 50 % от населението – състоящо се от неруснаци – също отхвърля властта на Москва. Несекащото политическо пробуждане на неруснаците означава, че украинци, грузинци, арменци и азе-ри започват да разглеждат съветската власт като форма на чуждо имперско господство на един народ, спрямо който те не се чувстват културно по-нисши. В Централна Азия националистичните претенции са по-слаби, но пък народите от този регион са допълнително стимулирани от постоянно нарастващото усещане за ислямска идентичност, подсилвано от съзнанието за деколонизационните процеси в останалите части на света.

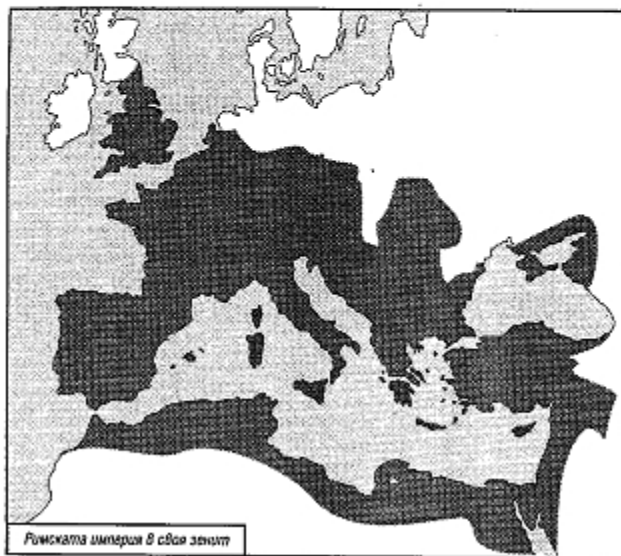
Подобно на много предишни империи Съветският съюз претърпява имплозия и фрагментация, ставайки жертва не толкова на военно поражение, колкото на разпадане, ускорено от икономически и социални деформации. Неговата съдба потвърждава проникновената забележка на един изследовател, че „империите са по природа политически нестабилни, защото подчинените единици почти винаги жадуват за по-голяма автономност, а контраелитите в подобни единици почти винаги при първа възможност действат за постигането на такава автономност. В този смисъл империите не пропадат, а се разпадат, обикновено много бавно, но понякога забележително бързо.“¹

ПЪРВАТА ГЛОБАЛНА СИЛА

Рухването на съперника поставя Съединените щати в уникална позиция. Америка става едновременно първата и единствената глобална сила. Въпреки това нейното глобално превъзходство в някои отношения напомня за предишни империи, независимо от техния по-ограничен регионален обхват. Тези империи основават своето могъщество на йерархия от сателити, васали, протекторати и колонии, докато външният свят като цяло се приема за варварски. В определена степен тази анахронична терминология не е съвсем неподходяща за някои от страните, пребиваващи понастоящем в американската орбита. Както и в миналото, упражняването на американската „имперска“ мощ се дължи до голяма степен на по-

съвършената организация, на способността да се мобилизират бързо огромни икономически и технологични ресурси за военни цели, на неясната, но значима културна привлекателност на американския начин на живот, както и на динамизма и на изначалната конкурентноспособност на американските социални и политически елити.

Империите от миналото също се възползват от тези атрибути. Да вземем например Рим. Римската империя е изградена, грубо казано, за два и половина века чрез неспирна териториална експанзия на север, а после на запад и на югоизток, както и чрез установяване на ефикасен военноморски контрол над цялото Средиземноморско крайбрежие. По отношение на географския си обхват тя достига своята кулминация около 211 г. (вж. картата). Рим представлява централизирана политическа система и обособена самозадоволяваща се ико-

номика. Неговото имперско могъщество се упражнява обмислено и целенасочено посредством сложна структура на политическа и икономическа организация. Стратегически добре изградена система от пътища и военноморски маршрути с начална точка самият град Рим позволява бързото прегрупиране и концентриране – в случай на сериозна заплаха за сигурността – на римските легиони, разположени в различни градове васали и сателитни провинции.

По време на зенита на империята римските легиони, разположени в чужди територии, наброяват не по-малко от триста хиляди души – една забележителна сила, която става още по-опасна, като се имат предвид превъзходството на Рим в тактическо отношение, както и способността на центъра да осъществява относително бързо прегрупиране. (Интересно е да се отбележи, че през 1966 г. значително по-многобройната по население Америка защитава външните предели на владения си, разполагайки 296 000 професионални войници извън собствената територия.)

Римската имперска мощ обаче се дължи също така и на една важна психологическа реалност. *Civis Romanus sum* – „Римски гражданин съм“ – е възможно най-висше самоопределение, източник на гордост и желана цел за мнозина. Предоставян в крайна сметка и на хора, които не са римляни по рождение, статусът на римски гражданин е израз на културно превъзходство, оправдаващо мисионерското чувство на имперската сила. То не само легитимира римското управление, но и кара покорените народи да желаят асимилация и включване в имперската структура. Културното превъзходство, присмано за даденост от властниците и признавано от покорените, укрепва по такъв начин имперската мощ.

Това върховно и до голяма степен неоспорвано имперско могъщество трае около триста години. С изключение на предизвикателствата, отправени на един етап от съседен Картаген и от Партското царство (по източните периферии), външният свят е предимно варварски, зле организиран, способен през повечето време само на спорадични нападения и очевидно по-нисш в културно отношение. Докато империята е в състояние да поддържа вътрешна жизненост и единство, външният свят не може да бъде достоен съперник.

Три основни причини водят до рухването на Римската империя. Първо, тя става прекалено обширна, за да бъде управлявана от един-единствен център, но пък разделянето ѝ на западна и източна половина автоматично руши монополиния характер на нейната власт. Второ, продължителният период на имперско високомерие води до културен хедонизъм, който постепенно изсмуква волята за величие на политическия елит. Трето, ширещата се помпозност подкопава способността на системата да оцелява без социални саможертви, на каквито гражданите вече не са готови. Културният упадък, политическото разделение и финансовата разточителност правят Рим уязвим не само за пребиваващите в съседство варвари.

Според съвременните стандарти Рим не е действително глобална, а само регионална сила. Като се има предвид обаче характерното за това време усещане за изолация между различните континенти на земното кълбо, неговото регионално господство е затворено и обособено, без непосредствен или дори по-отдалечен съперник. По такъв начин Римската империя е свят в себе си с неослабната политическа организация и с културно превъзходство, което я превръща в предшественик на по-късните имперски системи от още по-голям географски мащаб.

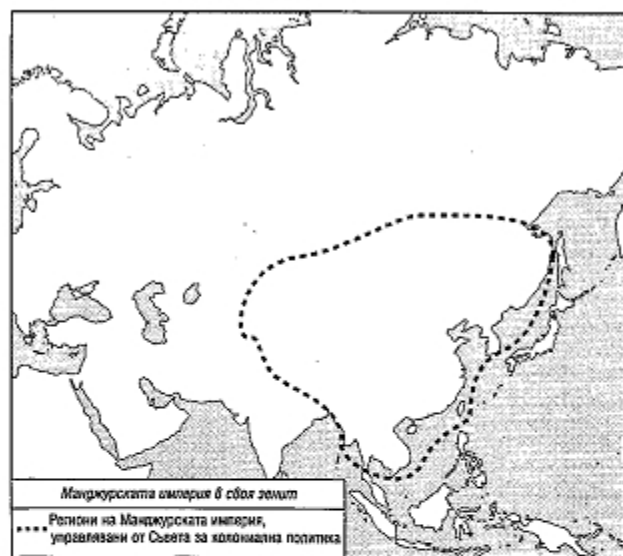
И все пак Римската империя не е нещо уникално. Римската и Китайската империя възникват почти едновременно, макар и никоя от двете да няма представа за наличието на другата. Обединението на седемте държави в първата Китайска империя довежда през 221 г. пр. Хр. (епохата на Пуническия войни между Рим и Картаген) до изграждането на Великата китайска стена на север, за да се оградят вътрешното царство от варварския свят навън. Последвалата империя Хан, утвърдила се към 140 г. пр. Хр., е дори още по-внушителна по мащаб и организация. В зората на християнството под нейна власт са не по-малко от 57 милиона души. Това огромно число, само по себе си безпрецедентно, свидетелства за изключително ефикасен централен контрол, упражняван посредством централизирана и сурова бюрократия. Имперската власт тогава се разпростира над днешна Корея, над части от Монголия и над по-голямата част от китайското крайбрежие.

Почти както в случая с Рим обаче империята Хан е разяжда-на от вътрешни проблеми, а разпадането ѝ се ускорява от нейното разделяне на три независими части през 220 г. сл. Хр.

По-нататъшната история на Китай включва цикли на по-во обединяване, последвани от упадък и разединяване. Китай успява няколкократно да изгради имперски системи, самодостатъчни, изолирани, непознаващи организирани съперници отвън. През 589 г. сл. Хр. се слага край на разделението на империята Хан чрез възраждането на единна имперска система. Но периодът на най-категорично имперско утвърждаване на Китай идва при управлението на маджурите и особено по време на ранната династия Цин. През XVIII в. Китай е отново цвещуша империя, с един имперски център, обграден от васални държави, включващи познатите ни днес Корея, Индокитай, Тайланд и Непал. Така китайското господство се разпростира от днешния руски Далечен изток, през Южен Сибир до езерото Байкал и днешен Казахстан, после на юг до Индийския океан и обратно на изток, включвайки Лаос и Северен Виетнам (вж. картата на с. 21).

Подобно на древния Рим, Китайската империя представлява сложна финансова, икономическа, образователна и военна организация. Контролът над обширната територия и над повече от 300 милиона души се упражнява чрез всички тези средства, като акцентът пада най-вече върху централизираната политическа власт, поддържана от забележително ефикасна куриерска мрежа. Империята като цяло е разграничена на четири зони, разгръщащи се от Пекин и включващи територии, които могат да бъдат достигнати от куриер съответно в рамките на една, две, три и четири седмици. Една централизирана бюрокрация, добре обучена професионално и подбирана на принципа на конкуренцията, гарантира единството.

Това единство е укрепвано, легитимирано и поддържано – отпово както в случая с Рим – посредством дълбоко вкоренено чувство за културно превъзходство, подсилвано от конфуцианството – една угодна на имперската власт философия с нейния усет за хармония, йерархия и дисциплина. Китай – Поднебесната империя – се разглежда като център на вселен-

ната, а по периферията и отвъд границите му има единствено варвари. Да бъдеш китайска означава да си образован и по тази причина останалият свят трябва да засвидетелства дължимия респект на Китай. Подобно специфично чувство за превъзходство се долавя в отговора на китайския император – и то по време на задълбочаващ се упадък в края на XVIII в. – към Джордж III, крал на Великобритания, чийто емисари се опитват да склонят Китай на търговски отношения, предлагайки английски промишлени стоки като дарения на добра воля:

„Ние, император с благоволенieto на Небесата, уведомяваме краля на Англия да вземе предвид нашата воля:

Поднебесната империя, властваща над всичко между четири морета... не цени високо редките и скъпи предмети... нито пък има и най-малка потребност от произведенията на вашата страна...

Затова ние... наредихме на вашите пратеници да се върнат у дома си. Ти, о, кралю, трябва просто да се подчиниш на нашата воля, показвайки вяност и покорство.“

Залезът и разпадането на няколко китайски империи също се дължи предимно на вътрешни фактори. Монголите и по-късно „варварите“ от запад получават надмощие, защото изтощението на страната, упадъкът, хедонизмът и загубата на икономическо и военотехническо въображение ерозират волята и ускоряват рухването ѝ. Външните сили се възползват от слабостта на Китай – Великобритания по време на опиумната война от 1839–1842 г., както и Япония един век по-късно, – което на свой ред поражда дълбоко усещане за културно унижение, парализирало китайците през целия XX век, унижение, което става още по-болезнено поради сблъсъка между дълбоко вкорененото чувство за културно превъзходство и жалките политически реалности в постимперски Китай.

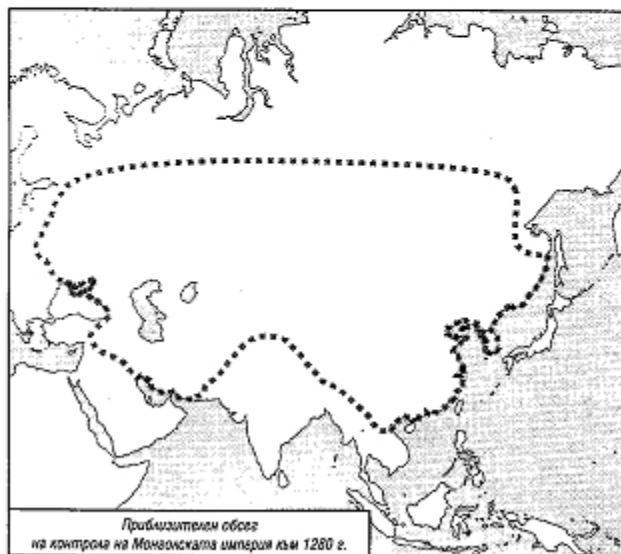
Съвсем както в случая с Рим, имперски Китай днес може да бъде класифициран като регионална сила. Но по времето на своя апогей той не е имал глобален съперник, защото никоя друга сила не е била способна да оспори имперския му статус или дори да устои на експанзия от негова страна, ако той би си поставил такава цел. Китайската система с самодостатъчна и самоподдържаща се, основана преди всичко на споделена етническа идентичност, с относително ограничена намеса на централната власт в делата на етнически чуждите и географски периферни васали.

Голямото и доминиращо етническо ядро дава възможност на Китай периодично да постига имперско възраждане. В това отношение той е твърде различен от другите империи, където малобройни, но хегемонистки настроени народи са в състояние за известно време да налагат и да поддържат господство над много по-голямо и етнически чуждо население. След като обаче господството на почиващи върху малобройни ядра империи бъде веднъж подкопано, възраждането е немислимо.

За да намерим по-близък аналог на днешното определение за глобална сила, трябва да се обърнем към Монголската империя. Тя възниква в резултат на ожесточена борба с го-

леми и добре организирани противници. Между победените от нея са кралствата на Полша и Унгария, силите на Свещената римска империя, няколко руски княжества, Багдадският халифат и по-късно дори китайската династия Сун.

Съкрушавайки регионалните си съперници, Чингиз хан и неговите наследници установяват централизиран контрол над територия, която геополитиците в по-късни времена определят като област от глобално стратегическо значение или като опорна точка за световна власт. Евразийската континентална империя се разпростира от бреговете на Китайско море до Анадола в Мала Азия и до Централна Европа (вж. картата). Едва сталинистият съветско-китайски блок от времето на своя апогей постига нещо сравнимо с Монголската империя, що се отнася до обсега на централизирания контрол над съседни територии.

Римската, Китайската и Монголската империя са регионални предшественици на последвалите претенденти за глобално могъщество. Както вече стана дума, Рим и Китай имат високо развити и в икономическо, и в политическо отношение имперски структури, а широкото приемане на културното превъзходство на центъра играе важна, спояваща роля. За разлика от тях Монголската империя поддържа политически контрол, уповавайки се по-непосредствено на военното завоевание, последвано от адаптиране (и дори асимилиране) към местните условия.

Монголската имперска власт до голяма степен се основава на военно господство. Установявано чрез брилянтно и безпощадно прилагане на висша военна тактика, която съчетава забележителна способност за бързо придвижване на силите с тяхната навременна концентрация, монголското управление не налага никаква организирана икономическа или финансова система, нито пък авторитетът на монголите произтича от агресивно чувство за културно превъзходство. Монголските управници са прекалено малобройни, за да представляват самовъзпроизвеждаща се управляваща класа, а пък отсъствието на добре определено и самосъзнателно усещане за културно или дори за етническо превъзходство лишава имперския елит от необходимата субективна увереност.

В действителност монголските управници се оказват твърде податливи на постепенно асимилиране от покорените, често пъти по-напреднали в културно отношение народи. Например един от внучите на Чингиз хан, император на китайската част от владенията на Великия хан, става страстен пропагандатор на конфуцианството; друг се превръща в благочестив мюсюлманин, тъй като става султан на Персия; трети пък е владетел на Централна Азия, повлиян от персийската култура.

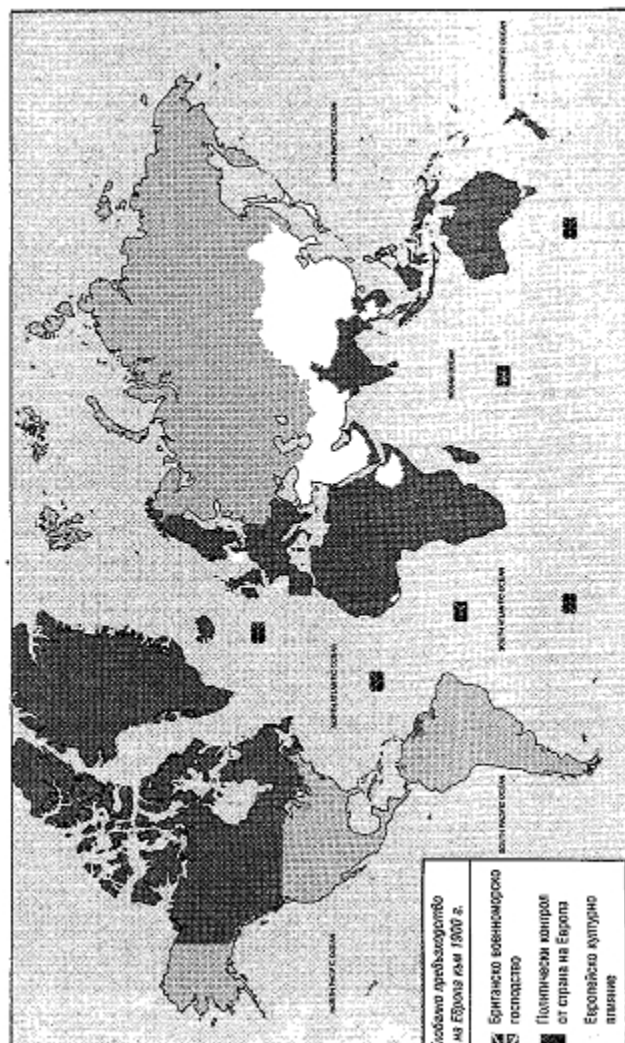
Тъкмо този фактор – асимилирането на управниците от управляваните поради отсъствието на господстваща политическа култура, – както и неразрешените проблеми с наследството на Великия хан, основател на империята, причиняват нейната смърт. Монголската територия става прекалено голяма, за да бъде управлявана от един-единствен център, а изпробаното решение – разделянето на империята на няколко

автономни части – съдейства за още по-бързата локална асимилация и ускорява разпадането ѝ. След два века живот, от 1206 до 1405 г., най-голямата континентална империя на света изчезва безследно.

Оттук нататък Европа става едновременно средоточие на глобално могъщество и фокус на основните битки за глобална власт. И наистина, в продължение на близо три столетия малката северозападна периферия на евразийския континент постига – за пръв път чрез налагане на военноморско господство – действително глобално превъзходство, след като европейската сила достига до всеки континент на земното кълбо и се установява там. Интересно е да се отбележи, че западно-европейските имперски хегемони не се отличават с голяма численост в демографско отношение, особено ако ги сравним с числеността на покорените. Въпреки това към началото на XX век извън Западното полукуло (което два века по-рано също е било под западноевропейски контрол и затова е населено предимно от европейски емигранти и от техните наследници) само Китай, Русия, Османската империя и Етиопия остават неподвластни на западноевропейска доминация (вж. картата на с. 26).

Западноевропейската доминация обаче не е равностойна на постигането на глобална власт. Налице в случая е глобално цивилизационно превъзходство от страна на Европа, съчетано с разпокъсаност на континенталната ѝ мощ. За разлика от сухопътното покоряване на Евразия от монголите или от последвалата ги Руска империя европейският презморски империализъм набира сили чрез многобройни отвъдокеански проучвания и чрез разширяване на морската търговия. Този процес обаче включва и непрестанна борба между водещите европейски държави не само за отвъдморските територии, но и за хегемония в самата Европа. Оттук следва логичният от геополитическа гледна точка факт, че глобалната хегемония на Европа не произтича от хегемонията на отделна европейска сила вътре в самата Европа.

Най-общо казано, до средата на XVII век водещата европейска сила е Испания. Към края на XV век тя вече се утвърждава и като голяма презморска имперска сила, която храни глобални амбиции. Религията ѝ служи като спояваща доктрина

на и като източник на имперска мисионерна страст. Всъщност в един момент папата трябва да играе ролята на арбитър между Испания и нейния морски съперник Португалия, за да се узакони формалната подялба на света на испанска и португалска колониална сфера в договорите от Тордесиля (1494 г.) и от Сарагоса (1529 г.). Въпреки всичко, изправена пред предизвикателствата на Франция, Англия и Холандия, Испания така и не успява да наложи истинско превъзходство нито в самата Западна Европа, нито отвъд океаните.

Постепенно Испания отстъпва превъзходството си на Франция. Макар и постоянно държана в напрежение от съперниците си, до 1815 г. Франция е доминиращата европейска сила както на континента, така и извън него. При управлението на Наполеон Франция се доближава най-много до установяването на действителна хегемония над Европа. Ако беше успяла, тя вероятно щеше да постигне статуса на господстваща глобална сила. Победата на европейската коалиция обаче възстановява баланса на силите на континента.

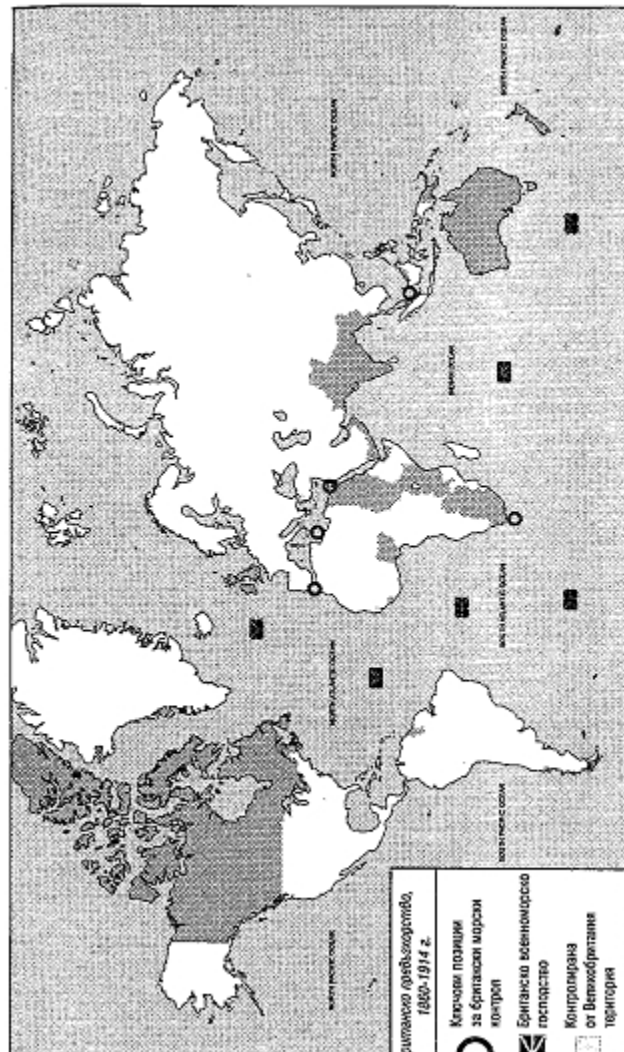
През следващия век до Първата световна война Великобритания упражнява глобално морско господство, като Лондон става главен световен финансов и търговски център, а британският флот владее океаните. Великобритания е неоспорим господар на моретата, но подобно на предишните европейски претенденти за глобална власт не е в състояние да доминира самостоятелно в Европа. Вместо това Британската империя залага на изтънчена, балансираща между различните сили дипломатия и в крайна сметка на англо-френски военен съюз, за да предотврати евентуалната хегемония на Русия или на Германия на континента.

Презморската Британска империя първоначално се утвърждава чрез съставяне от проучвания, търговия и завоевателни експедиции. Но също като предшествениците си от Рим и Китай или подобно на съперниците си от Франция и Испания, тя до голяма степен дължи могъществото си на усещането за британско културно превъзходство. Това превъзходство не е само въпрос на субективна арогантност от страна на имперската управляваща класа, но и перспектива, споделяна от множеството небритански поданици. Да си при-

помним думите на първия чернокож президент на Южна Африка Нелсън Мандела: „Аз съм възпитаван в английско училище, а по това време Англия беше убежище на всички най-добро по света. Не мога да пренебрегна влиянието, което Англия и английската история оказват върху нас.“ Културното превъзходство, налагано успешно и приемано безропотно, освобождава от необходимостта да се залага на големи военни сили, за да се поддържа властта на имперския център. Към 1914 г. едва няколко хиляди души военен персонал и граждански служители контролират около 11 милиона квадратни мили територия и почти четиристотин милиона души небританско население (вж. картата на с. 29).

Накратко казано, Рим упражнява своята власт чрез превъзходна военна организация и привлекателно културно послание. Китай се уповава най-вече на ефикасна бюрокрация, за да управлява една империя, основана на споделена етническа идентичност, укрепвайки своя контрол посредством високо развито чувство за културно превъзходство. Монголската империя постига като база за своето управление съчетанието между висша военна тактика и склонност към асимилация. Англичаните (както и испанците, холандците и французите) палатат своето могъщество благодарение на това, че знамето им върви след търговията, като също така укрепват контрола си чрез добра военна организация и културен експанзионизъм. Нито една от тези империи обаче не е истински глобална. Дори Великобритания не успява да стане действителна глобална сила. Тя не контролира Европа, а я балансира. Стабилна Европа с решаващо условие за британското международно господство, а саморазрушаването ѝ бележи края на британската доминация.

В противоположност на това обсегът и проникващата сила на американската глобална мощ днес са уникални. Съединените щати не само контролират всички световни океани и морета, но и притежават небивал военен потенциал за комбинирани въздушни, морски и сухопътни операции, който позволява на страната да налага ефективно своята власт. Американски военни подразделения са стъпили здраво по западните и източните периферии на Евразия, контролирайки същевременно Персийския залив. Американски васали и сате-

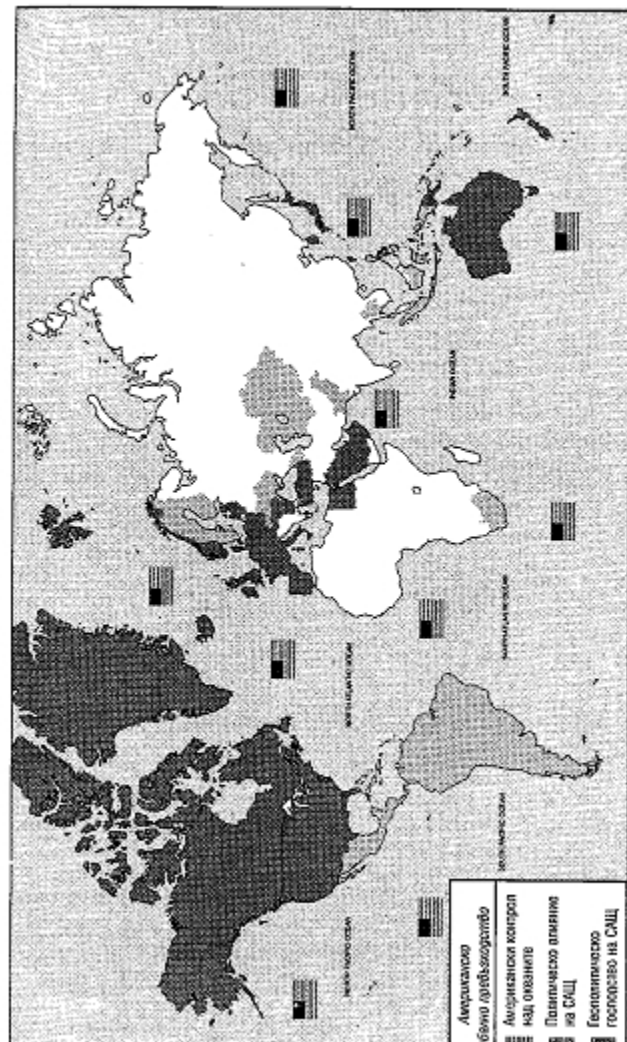

лити, някои от които копнеят да бъдат обвързани с повече от формални връзки с Вашингтон, са разпръснати по целия Евразийски континент, както показва картата на с. 31.

Икономическата динамика на Америка осигурява необходимото условие за упражняване на глобално върховенство. Първоначално, непосредствено след Втората световна война, американската икономика значително надвишава всички други, реализирайки повече от 50 % от световния брутен национален продукт. Икономическото възстановяване на Западна Европа и азиатското икономическо чудо допринасят за съществено понижаване на непропорционално високата американска квота от глобалния БНП (в сравнение с показатели от рашната следвоенна епоха), като делът на САЩ от световното промишлено производство се стабилизира на около 30 % – равнище, обичайно за по-голямата част от този век.

Но което е по-важно, Америка запазва и дори разширява водещата си роля в експлоатирането на най-новите научни открития за военни цели, изграждайки по такъв начин безпрецедентен военен комплекс, който единствен има действителен глобален обхват. През цялото време тя успява да съхрани голямото си предимство в областта на икономически решаващите информационни технологии. Господството в авангардните сектори на икономиката на бъдещето показва, че американското технологично превъзходство вероятно няма скоро да бъде напълнено, особено като се има предвид, че в икономически най-важните сфери американците запазват и дори разширяват предимството си по отношение на производителността спрямо своите западноевропейски и японски конкуренти.

Разбира се, Русия и Китай са сили, които не могат да се примирят с тази американска хегемония. В началото на 1996 г. те направиха съвместно изявление в този дух по време на посещението на руския президент Борис Елцин в Пекин. Нещо повече, те разполагат с ядрени арсенали, които могат да застрашат жизнените интереси на Съединените щати. Но грубата реалност показва, че поне засега и в близко бъдеще, макар и да са в състояние да разпалят самоубийствена ядрена война, нито една от двете страни не може да я спечели. Лишени от способността да изпращат сили на далечни разстояния, за да налагат политическата си воля, и твърде изостана-

ли в технологично отношение от Америка, те нямат (нито пък скоро ще имат) средствата да раздават политически плесници по целия свят.

Накратко, *Америка заема водеща позиция и в четирите решаващи области на глобалната мощ*: във военни отношения тя има безпрецедентен глобален обхват; в икономиката страната си остава основният двигател на глобален растеж, макар в някои аспекти да е конкурирана от Япония и Германия (нито една от двете обаче не разполага с другите атрибути на глобално могъщество); технологически тя съхранява цялостното си предимство в авангардните сфери на иновация; а в културната област, въпреки някои неблагоприятия, нейната привлекателност, особено сред младите хора по света, е неоспорима – всичко това дава на Съединените щати политическа власт, която няма аналог в никоя друга държава. *Съчетанието от тези четири области превръща Америка в единствената истинска глобална свръхсила.*

АМЕРИКАНСКАТА ГЛОБАЛНА СИСТЕМА

Макар международното превъзходство на Америка неизбежно да събужда паралели с предишни имперски системи, различията са твърде съществени. Те надхвърлят въпроса за териториалния обхват. Американската глобална мощ се упражнява посредством глобална система по типично американски образец, която отразява вътрешния американски опит. Основа на този домашен опит е плуралистичният характер както на американското общество, така и на неговата политическа система.

Империте от миналото са дело на аристократичен политически елит и в повечето случаи се управляват от авторитарни или абсолютни режими. Основната част от населението на имперските държави е или политически индиферентна, или, както става в по-ново време, пропагата от империалистични емоции и символи. Търсенето на национално величие, „бремето на белия човек“, *la mission civilisatrice*, да не говорим за шансовете за лична облага – всичко това служи да осигури подкрепа за империалистични авантюри и да поддържа йерархичните властови имперски пирамиди.

Отношението на американското общество към изпращането на военни сили навън е далеч по-неоднозначно. Обществеността подкрепя включването на Съединените щати във Втората световна война най-вече поради шока от японското нападение над Пърл Харбър. Ангажирането на Америка в Студената война първоначално се посреща с по-голяма неохота до момента на блокадата на Берлин и на последвалата Корейска война. След края на Студената война утвърждаването на Съединените щати като единствена глобална сила не предизвиква особен ентузиазъм, а по-скоро поражда склонност към по-ограничено дефиниране на американските отговорности в чужбина. Изследванията на общественото мнение, проведени през 1995 и 1996 г., показват по-голямо предпочитание за „споделяне“ на глобалната власт с други, отколкото за самостоятелното ѝ упражняване.

По силата на тези вътрешни фактори американската глобална система набляга много повече върху техниката на кооптиране (каквото е случаят с победените противници – Германия, Япония, а по-късно дори Русия), отколкото са правили предишните имперски системи. Тя също така се основава широко на непрякото упражняване на влияние върху зависимите чужди елити, различавайки на привлекателността на своите демократични принципи и институции. Всичко това се подсилва от масираното, но невидимо въздействие на американските глобални комуникации, на средствата за развлечение, на масовата култура и на потенциално осезаемото господство на страната в областта на авангардните технологии и във военната сфера.

Културното превъзходство е една подценявана страна на американското глобално могъщество. Каквото и да говорим за нейните естетически стойности, американската масова култура упражнява магнетично въздействие, особено върху младите хора по света. Нейната привлекателност вероятно произтича от проповядвания хедонистичен стил на живот, но глобалното ѝ влияние е безспорно. Американските филми и телевизионни програми заемат около три четвърти от световния пазар. Американската популярна музика е също толкова значима величина, докато американските маниери, културни навици и дори стил на обличане са обект на подра-

дела. Двустранните политически и военни отношения с Япония обвързват най-мощната азиатска икономика със Съединените щати, като Япония си остава (поне засега) по същество американски протекторат. Америка също така участва в такива нововъзникващи тихоокеански многостранни организации като Азиатско-тихоокеанския форум за икономическо сътрудничество (АПЕК), превръщайки се в значим партньор в този регион. Западното полукуло е принципно защитено от чужди влияния, което позволява на Америка да играе централна роля в съществуващите там многостранни организации. Специалните, свързани със сигурността ангажменти в зоната на Персийския залив, особено след кратката наказателна експедиция през 1991 г. срещу Ирак, превръщат този икономически жизненоважен регион в американски военен резерват. Дори бившият Съветски съюз е привлечен в различни, финансирани от Америка инициативи за по-близко сътрудничество с НАТО, каквато е например „Партньорство за мир“.

Освен всичко това, като част от американската система трябва да се има предвид глобалната мрежа от специализирани организации и особено „международните“ финансови институции. Може да се каже, че Международният валутен фонд (МВФ) и Световната банка представят „глобални“ интереси и че клиентелата им е всъщност целият свят. В действителност обаче те са до голяма степен обвързани със Съединените щати и водят началото си от една американска инициатива, а именно конференцията в Бретън Уудс през 1944 г.

За разлика от предишните империи, тази всеобхватна и комплексна глобална система не е йерархична пирамида. Поскоро Америка стои в центъра на една взаимозависима вселена, в която властта се упражнява чрез постоянни преговори, диалог, взаимно разбиране и стремеж към формален консенсус, макар властта в крайна сметка да произтича от един източник – Вашингтон. Гъмо в такава ситуация трябва да се играе играта на власт, и то според вътрешните правила на Америка. Може би най-големият комплимент, който светът отправя към централната роля на демократичния процес в американската глобална хегемония, е степента, в която чуждите страни са въвлечени във вътрешноамериканското поли-

тическо лобиране. Чуждите правителства се опитват, доколкото е възможно, да мобилизират онези американци, с които споделят специфична етническа или религиозна идентичност. Повечето чужди правителства използват американски лобисти да пледират за тяхната кауза, особено в Конгреса, в допълнение към близо хиляда групи за чужди интереси, регистрирани като активни формации в американската столица. Американските етнически общности също се стремят да влияят върху американската външна политика, измежду които най-ефикасно организирани са еврейското, гръцкото и арменското лоби.

По такъв начин американското превъзходство формира нов международен ред, който не само копира, но и институционализира навън много от чертите на самата американска система. Някои от тези най-важни черти са:

- колективна система за сигурност, включваща единно управление и военни сили (НАТО, Американо-японският договор за сигурност и др.);
- регионално икономическо сътрудничество (АПЕК, НАФТА [Северноамериканско споразумение за свободна търговия]) и специализирани институции за глобално сътрудничество (Световната банка, МВФ, Световната търговска организация);
- процедури, които наблягат върху консенсуалното вземане на решение, дори при доминацията на Съединените щати;
- предпочитания за демократично членство в ключовите съюзи;
- зараждаща се глобална конституционна и съдебна структура (която в момента се простира от Световния съд до специалния трибунал за съдене на военните престъпления в Босна).

Съществената част от тази система възниква по време на Студената война като елемент от опитите на Америка да противодейства на глобалния си съперник Съветския съюз. Сле-

дователно системата вече бе готова за прилагане в момента, в който този съперник се препъна и Америка се оказа първата и единствена глобална сила. Нейната същност е резюмирана много добре от политическия изследовател Дж. Джон Икнбъри:

„Тя е хегемонистична в смисъл, че е центрирана около Съединените щати и изразява формиран по американски образец политически механизми и организационни принципи. Но това е един либерален ред, доколкото с легитимен и обоснован чрез реципрочни взаимодействия. Европейците [а тук бихме могли да добавим и японците] успяха да възстановят и да интегрират своите общества и икономики по начин, съответстващ на американската хегемония, но също и при достатъчно пространство за експерименти върху собствените автономни и относително независими политически системи... Еволюцията на тази комплексна система служи да „култивира“ отношенията между основните западни държави. Между тези държави от време на време избухват ожесточени конфликти, но най-важното е, че подобни конфликти се удържат в рамките на дълбоко вкоренен, стабилен и добре очертан политически ред... Заплахата от война не стои на дневен ред.²

Понастоящем тази безпрецедентна американска глобална хегемония е без конкуренция. Но дали тя ще си остане неоспорима и през следващите години?

2

ЕВРАЗИЙСКАТА ШАХМАТНА ДЪСКА

Най-големият геополитически приз за Америка е Евразия. В продължение на половин хилядолетие световните дела се диктуват от евразийски сили и народи, които се борят помежду си за регионално господство и се стремят към глобална власт. Сега в Евразия превъзходство има една неевразийска сила, а американското глобално господство е непосредствено зависимо от това колко дълго и колко ефективно ще се поддържа превесът на американците на този континент.

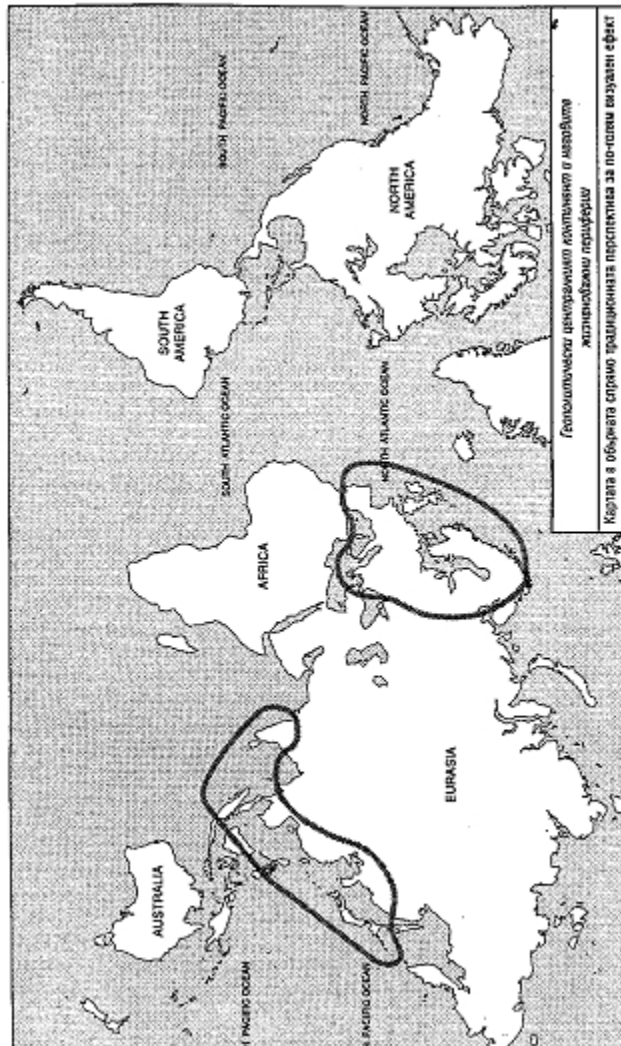
Тази ситуация несъмнено е временна. Но нейната продължителност и това, което ще я последва, е от решаващо значение не само за благоденствието на Америка, но и за световния мир. Внезапното възникване на първата и единствена глобална сила поражда ситуация, при която също толкова внезапният край на американското върховенство – било то поради отдръпването на Америка от света или поради неочакваната поява на сериозен съперник, – би предизвикал повсеместна нестабилност в международните отношения. Харвардският политолог Самюъл П. Хънтингтън е прав в категоричното си заявление:

„Един свят, лишен от върховенството на Съединените щати, ще бъде свят с повече насилие и безредици, с по-малко демокрация и икономически растеж в сравнение със света, в който Съединените щати продължават да имат по-голямо влияние във формирането на световните дела, отколкото всяка друга страна. Продължителният международен превес на Съединените щати е основополагащ за благоденствието и сигурността на американците и за бъдещето на свободата, демокрацията, отворената икономика и международния световен ред.“¹

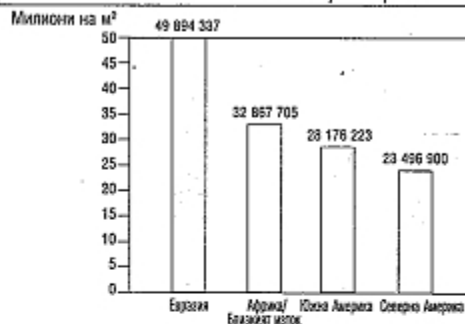
В този контекст от изключително значение е как Америка „дирижира“ Евразия. Евразия е най-големият континент на земното кълбо и е решаваща в геополитическо отношение. Сила, която контролира Евразия, би контролирала два от трите най-развити и икономически най-продуктивни региона в света. Бегъл поглед върху картата също така подсказва, че контролът над Евразия води почти автоматично до господство над Африка, превръщайки Западното полукълбо и Океания в геополитическа периферия на главния континент в света (вж. картата на с. 41). Близко 75 % от световното население живее в Евразия, а по-голямата част от материалното богатство също е съсредоточено там – както в предприятията, така и под земята. Евразия разполага с около 60 % от световния БВП и с около три четвърти от познатите в света енергийни ресурси (вж. таблиците на с. 42).

Евразия е средоточие и на политическите най-активните и динамични държави. След Съединените щати следващите шест най-могъщи икономики и следващите шест най-големи потребители на военна техника са разположени в Евразия. Двата най-гъсто населени претендента за регионална хегемония и за глобално влияние са също евразийски. Всички политически и/или икономически конкуренти на американското превъзходство са от Евразия. Като цяло евразийската мощ далеч превъзхожда тази на Америка. За късмет на Съединените щати Евразия е прекалено голяма, за да бъде политически единица.

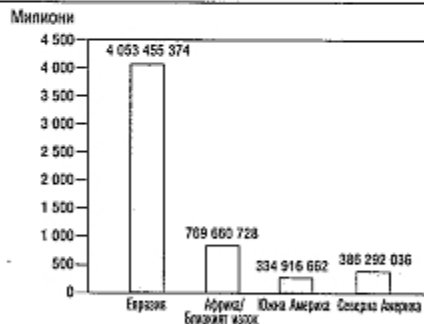
Така Евразия представлява шахматна дъска, на която продължава да се разгръща борбата за глобална хегемония. Макар геостратегията – стратегическото управляване на геополитическите интереси – да може да бъде сравнена със шаха, повечето или по-малко овално оформената евразийска шахматна дъска ангажира не само двама, а няколко играча, като всеки разполага с различен потенциал. Ключовите играчи са съсредоточени в западната, източната, централната и южната част на шахматната дъска. Западната и източната част на дъската представляват гъсто населени региони, организирани на сравнително тясно пространство в няколко могъщи държави. Американската мощ е непосредствено разгръната по тясната западна периферия на Евразия. Далекоизточният

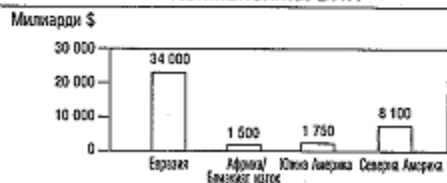
Континенти: територия

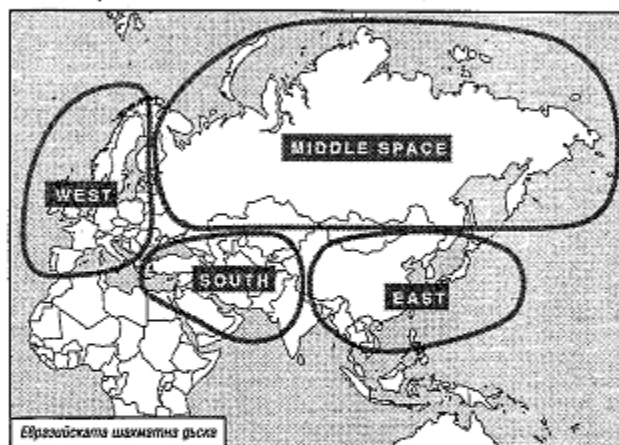
Континенти: население

Континенти: БНП

регион се заема от играч, който се характеризира с нарастваща мощ и независимост, контролиращ огромно население, докато територията на неговия енергичен съперник – разположен по няколко съседни острова – и половината от малък далеконизточен полуостров са предимно на американската сила.

Между западната и източната периферия се простира слабо населено, а понастоящем политически неустановено и организационно разпокъсано, огромно средно пространство, което доскоро беше заемащо от могъщ съперник на американското превъзходство – съперник, който беше обладан от идеята да изтласка Америка от Евразия. На юг от голямото централноевразийско плато лежи политически анархистичен, но богат на енергия регион от потенциално огромна значимост както за западноевразийските, така и за източноевразийските държави, като тук се включва и най-южната територия на един гъсто населен претендент за регионална хегемония.

Огромната, странно оформена евразийска шахматна дъска — простираща се от Лисабон до Владивосток — задава условията на „играта“. Ако средната част бъде постепенно притеглена в разширяващата се орбита на Запада (където предимство има Америка), ако южният регион не бъде подчинен на господството на един отделен играч, и ако Изтокът не се обедини в желанието си да изтласка Америка от нейните военни бази, тогава спокойно може да се каже, че Съединените щати ще играят решаваща роля. Но ако средната зона отрече Запада, превърне се в отделна агресивна единица и/или установи контрол над Юга или пък формира съюз с големия източен играч, тогава влиянието на Америка в Евразия ще намалее драстично. Същото би се получило, ако двата големи източни играча успеят някак си да се обединят. И най-после, ако западните партньори изтласкат Америка от нейния анклав на западната периферия, това автоматично би означавало край на нейното участие в играта на евразийската шахматна дъска, дори оттука евентуално да следва подчиняването на западните покрайнини от възродения се играч, заемащ средната част.

Обсегът на американската глобална хегемония наистина е голям, но тя няма голяма дълбочина, доколкото е ограничена от вътрешни и от външни фактори. Американската хегемония включва упражняването на решаващо влияние, но за разлика от империите в миналото не и непосредствен контрол. Огромните мащаби и разнообразието на Евразия, както и силата на някои от нейните държави, ограничават дълбочината на американското влияние и обсега на контрол над хода на събитията. Този мегаконтинент е прекалено голям, прекалено населен, прекалено разнообразен в културно отношение и обитаван от множество исторически амбициозни и политически енергични играчи, за да бъде изцяло в услуга дори на икономически най-успешната и политически господстваща глобална сила. Тази ситуация поставя акцент върху геостратегическите умения, върху внимателното, пресметливо и селективно разгръщане на американските ресурси на широката евразийска шахматна дъска.

Вярно е също, че Америка е прекалено демократична у дома си, за да бъде авторитарна навън. Това ограничава из-

ползването на сила от нейна страна и особено способността й да упражнява военна заплаха. Никога досега една популистка демокрация не е постигала международно превъзходство. Но преследването на власт не е цел, която събужда страстите на народа, освен при внезапна заплаха за общественото чувство за благоденствие. Икономическото себеприщане (което ще рече осигуряване на по-големи разходи за отбрана) и способността за саможертва (рядко срещана дори сред професионалните военни), необходими в подобна ситуация, противоречат на демократичните инстинкти. Демокрацията не търпи имперската мобилизация.

Нещо повече, мнозинството американци не изпитват особено удовлетворение от новия статус на своята страна като единствена глобална свръхсила. Политическото „триумфаторство“, свързано с победата на Америка в Студената война, като цяло се посреща хладно и става предмет на присмех от страна на по-либерално настроените коментатори. Политически по-голям интерес събуждат две твърде различни гледни точки върху последните за Америка от нейния исторически успех над бившия Съветски съюз: от една страна, налице е виждането, че краят на Студената война предполага значително съкращаване на американския глобален ангажимент, независимо какви ще бъдат последните за американската глобална позиция; а, от друга страна, си пробива път схващането, че с дошло време за истинска многостранност в международните отношения, в името на което Америка дори трябва да отстъпи част от своя суверенитет. Всяка от двете перспективи има своите страстни привърженици.

Част от дилемите, пред които се изправя американското лидерство, е промяната в характера на самата глобална ситуация: пряката употреба на сила днес е много по-ограничена в сравнение с миналото. Ядрените оръжия драматично снижават полезността на войната като политическо средство или дори като заплаха. Нарастващата икономическа взаимозависимост между народите прави все по-малко наложителна политическата експлоатация на икономическото изнудване. По такъв начин маневрирането, дипломатията, изграждането на коалиции, сътрудничеството и внимателното използване на наличните политически активи стават ключови елементи в

успешното упражняване на геостратегическа власт на евразийската шахматна дъска.

ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОСТРАТЕГИЯ

Упражняването на американско глобално превъзходство трябва да се съобразява с обстоятелството, че политическата география си остава решаващ фактор в международните дела. Както е известно, Наполеон твърди, че да познаваш географията на една нация, ще рече да познаваш нейната външна политика. Нашето разбиране за значимостта на политическата география обаче трябва да се адаптира към новите реалиности в баланса на силите.

През по-голямата част от историята на международните отношения фокусът на политическия конфликт е бил териториалният контрол. Причини за повечето кръвопролитни войни, водени от надигането на национализма насам, са били или националното задоволство от завоюването на големи територии, или чувството на национално разочарование от загубата на „свещена“ земя. Не би било преувеличено да се каже, че териториалният императив е главен импулс за агресивното поведение на националните държави. Империята също така налага могъществото си благодарение на покоряването и укрепването на жизненоважни географски зони като Гибралтар, Суецкия канал или Сингапур, които служат като бази за възпиране на противника или като свързващи елементи в системата на имперски контрол.

Най-крайният израз на връзката между национализъм и териториален експанзионизъм демонстрират нацистка Германия и имперска Япония. Опитът да се изгради „хилядолетен райх“ далеч надхвърля целта за обединяване на всички немскоезични народи под един политически покрив, като включва също желанието да се контролират „житниците“ на Украйна, както и другите славянски държави, чиито народи трябва да предоставят евтин робски труд за империята. Японците също така са обладани от идеята, че завладяването на Манджурия, а по-късно и на богатия на петрол Малайски архипелаг (намиращ се под контрола на Холандия), са ключово важни елементи от осъществяването на японския стре-

меж за национално величие и за глобален статус. По подобен начин всъщност наред дефинирането на руското национално величие се отъждествява с владението на чужди територии и дори в края на XX век стремежът на Русия да запази контрола си над такъв неруски народ, какъвто е чеченският, през чиято територия минава жизненоважен петролопровод, се оправдава с твърдението, че подобен контрол е съществен за статуса на Русия като велика сила.

Националните държави продължават да бъдат основните единици в световната система. Макар да излезе на национализма на големите сили, наред с упадъка на идеологията, да отслабна емоционалното съдържание на глобалната политика – като ядрените оръжия са сериозен ограничител за използването на сила, – териториалното съперничество все още има сериозен дял в световните дела, колкото и неговите форми понастоящем да са по-цивилизовани. В рамките на това съперничество географското разположение продължава да бъде отправна точка за определяне на външните приоритети на националната държава, а мащабът на националната територия си остава един от главните критерии за статус и сила.

За повечето национални държави обаче проблемът за притежаваните територии напоследък губи своята значимост. Доколкото териториалните спорове все още играят важна роля за формиране на външната политика на някои държави, те са по-скоро въпрос на възмущение от непризнаването на самоопределянето на етническите братя, лишени от правото да се присъединят към „родината“, или на оплакване от несправедливото третиране на етническите малцинства в съседни държави, отколкото на стремеж за укрепване на националния статус чрез териториално разширяване.

Във все по-голяма степен управляващите национални елити започват да си дават сметка, че фактори, различни от териториалния, са решаващи за определяне на международния статус на една държава или на степента на нейното международно влияние. Икономическият успех и превъзходството му в технически напредък може също да бъде ключов критерий за сила. В това отношение Япония ни дава чудесен пример. Въпреки това географското местоположение продължава да определя непосредствените приоритети на даде-

на държава и колкото по-голяма е нейната военна, икономическа и политическа мощ, толкова по-голям е радиусът на въздействие — на нейните жизнени геополитически интереси, на нейното влияние и ангажименти отвъд непосредствените ѝ съседи.

Доскоро водещите изследователи в областта на геополитиката спореха дали сухопътните сили са по-важни от военноморските и кой специфичен регион от Евразия е най-важен за постигане на контрол над целия континент. Харълд Макиндър, един от най-известните сред тях, подхвана дискусията в началото на този век, въвеждайки последователно понятията евразийска „ключова зона“ (която според него обхваща целия Сибир и голяма част от Централна Азия) и по-късно — централно-източноевропейска „стратегически значима територия“ като важен трамплин за постигането на континентално господство. Той популяризира концепцията си за стратегически значима територия чрез известния афоризъм: Който владее Източна Европа, господства над стратегически значима територия; който владее стратегически значимата територия, господства над световния остров; който владее световния остров, господства над света.

Геополитиката се използва и от някои водещи немски географи за оправдаване на т. нар. „Drang nach Osten“* и особено от Карл Хаусхофер, който адаптира идеята на Макиндър към стратегическите потребности на Германия. Тези разбирания намират силно вулгаризиран отзвук в акцента, който Адолф Хитлер поставя върху нуждата на германския народ от „Lebensraum“**. Други европейски мислители от първата половина на този век предусещат изместването на изток на геополитическия гравитационен център, при което Тихоокеанският регион — и най-вече Америка и Япония — се очаква да стане вероятен наследник на угасващото европейско господство. За да се предотврати подобно изместване, френският политически географ Пол Деманжон, както и други френски геополитици се изказват за по-голямо единство между европейските държави още преди Втората световна война.

* Натиск на Изток (нем.). — Б. пр.

** Жизнено пространство (нем.). — Б. пр.

Днес геополитическият проблем вече не се отнася до това коя географска част от Евразия е отправна точка за континентално господство, нито пък до това дали сухопътните сили са по-важни от военноморските. Геополитиката преминава от регионално към глобално измерение, а контролът над целия евразийски континент служи като база на глобалното превъзходство. Съединените щати, които са несвразийска държава, днес се радват на хегемония в международните отношения; американските сили са непосредствено разположени по трите периферии на свразийския континент, откъдето упражняват могъщо влияние върху държавите от вътрешността на Евразия. Но тъкмо на това най-важно игрално поле на земното кълбо — Евразия — в един момент може да се появи потенциален съперник на Америка. По такъв начин фокусирането върху ключовите играчи и адекватната оценка на терена трябва да бъдат отправна точка за формулиране на американска геостратегия за дългосрочно управляване на свразийските геополитически интереси на Америка.

Тук са необходими две основни стъпки:

- първо, да се открият геостратегически динамичните свразийски държави, които имат капацитета да причинят потенциално значимо разместване в международното разпределение на силите, и да се дешифрират основните външни цели на съответните политически елити, както и вероятните последици от стремежа им да ги постигнат; да се локализируют репавашите в геополитическо отношение свразийски държави, чието местоположение и/или съществуване оказва катализиращо въздействие или върху по-активните геостратегически играчи, или върху регионалните условия;
- второ, да се формулират специфичните модели на американска политика за балансиране, кооптиране и/или контролиране на гореспоменатите държави, за да се съхранят и подкрепят жизненоважните интереси на Съединените щати, както и да се обоснове по-всеобхватна геостратегия, която установява в глобален мащаб взаимовръзката между по-специфичните модели на американска политика.

Накратко, от гледна точка на Съединените щати евразийската геостратегия включва целенасочено въздействие върху геостратегически динамичните държави и внимателно третиране на геополитически каталитичните държави в съответствие с двустранния интерес на Америка както от запазването в обозрим период на нейната уникална глобална власт, така и от дългосрочното ѝ преобразуване в добре институционализирано глобално сътрудничество. Казано на сжик, който отвежда назад към по-бруталната епоха на империите от древността, трите големи императива на имперската геостратегия са: да се предотврати тайно споразумение между съперниците и да се държат васалите в зависимост по отношение на сигурността; сателитите да бъдат покорни и да се чувстват защитени; да се попречи на обединяването на варварите.

ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ ИГРАЧИ И КЛЮЧОВИ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ЗОНИ

Активни геостратегически играчи са държавите, които имат капацитета и националната воля да упражняват власт или влияние извън собствените си граници, с цел да променят – до степен, засягаща интересите на Америка – съществуващата геополитическа ситуация. Те имат потенциала и/или предразположението да бъдат геополитически подвижни. По най-различни причини – стремеж към национално величие, търсене на идеологическа реализация, религиозно месианство или икономическа грандомания – някои държави се опитват да постигнат регионално господство или глобална позиция. Те са подтикващи от дълбоко вкоренени и сложни мотиви, които се обясняват най-добре с фразата на Робърт Браунинг: „...възможностите на човека трябва да надхвърлят онова, което му е поддръка, иначе за какво са небесата?“ Така те преценяват силата на Америка, определят степента, до която техните интереси съвпадат или се сблъскват с интересите на Съединените щати, и формират собствени по-ограничени евразийски цели понякога в съгласие, но понякога в конфликт с американската политика. Съединените щати трябва обрънат специално внимание на евразийските държави с по-добна нагласа.

Ключови геополитически зони са държавите, чиято значимост произтича не от тяхната мощ или мотивация, а по-скоро от характера на местоположението им и от последиците на потенциалната им уязвимост за поведението на геостратегическите играчи. Най-често ключовите геополитически зони се определят благодарение на тяхната география, която в някои случаи им отрежда особена роля или защото отварят достъп до важни области, или защото отказват да предоставят ресурси на значими играчи. В определени случаи ключовата геополитическа зона може да се окаже защитен чадър за държава от жизнен интерес или за цял регион. Понякога самото съществуване на ключовата геополитическа зона има сериозни културни и политически последици за някакъв по-активен геостратегически играч в съседство. По такъв начин определянето на ключовите евразийски геополитически зони след епохата на Студената война и тяхната защита е също така решаващ аспект от глобалната геостратегия на Америка.

Заедно с това трябва от самото начало да се отбележи, че макар всички геостратегически играчи да са повече или по-малко важни и могъщи страни, не всички важни и могъщи страни са автоматично геостратегически играчи. Ето защо, ако идентифицирането на геостратегическите играчи е относително лесно, то изваждането от следващия списък на някои очевидно важни страни изисква повече аргументация.

При настоящите глобални обстоятелства на евразийската нова политическа карта могат да бъдат идентифицирани поне пет значими геостратегически играчи и пет ключови геополитически зони (като две от последните частично могат да бъдат квалифицирани като играчи). Франция, Германия, Русия, Китай и Индия са главните и активни играчи, докато Великобритания, Япония и Индонезия, макар несъмнено да са значими страни, не могат да бъдат квалифицирани като такива. Украйна, Азербайджан, Южна Корея, Турция и Иран играят ролята на ключови геополитически зони, макар Турция и Иран – разполагайки с по-ограничени възможности – да са в определена степен също геостратегически активни. В следващите глави ще бъде казано нещо повече за всяка от тях.

На този етап е достатъчно да се спомене, че по западната периферия на Евразия най-значимите и динамични геостра-

тегически играчи са Франция и Германия. И двете страни са мотивирани от идеята за обединена Европа, макар и да се различават във вижданията си доколко и по какъв начин една такава Европа трябва да остане свързана с Америка. И двете обаче желаят да формират нещо амбициозно ново в Европа, променяйки по такъв начин статуквото. Франция в частност има свое собствено геостратегическо схващане за Европа, което в някои отношения се различава значително от това на Съединените щати, и е склонна да предприеме тактическо маневриране, настроявайки Русия срещу Америка и Великобритания срещу Германия дори когато се опира на френско-германския съюз, за да прикрие относителната си слабост.

Нещо повече, и Германия, и Франция са достатъчно силни и достатъчно агресивни, за да упражняват влияние в един по-широк регионален радиус. Франция не само се стреми към централна политическа роля в обединяването на Европа, но разглежда себе си и като ядро на средиземноморско-северноафриканската констелация от държави, споделящи общи интереси. Германия започва все повече да осъзнава особения си статус на най-важна държава в Европа – като икономически локомотив на този регион и като евентуален лидер на Европейския съюз. Германия чувства, че има специфична отговорност за новоосвободителата се Централна Европа по начин, съвсем напомнящ за вече позабравения образ на една ръководена от Германия Средна Европа. Нещо повече, както Франция, така и Германия се смятат в правото си да представят европейските интереси в споровете с Русия, а Германия дори държи, поради географското си разположение, силните карти в специалните двустранни споразумения с Русия.

За разлика от тях Великобритания не е геостратегически играч. Тя разполага с твърде малко сериозни активи, няма амбициозна визия за бъдещето на Европа, а относителният ѝ упадък също така намалява способността ѝ да играе традиционната роля на европейски балансатор. Нейното двусмислено отношение към обединяването на Европа и привързаността ѝ към намиращите се вече в упадък специални взаимоотношения с Америка превръщат тази страна в перифер-

на, що се отнася до ключовите перспективи, свързани с бъдещето на континента. Лондон до голяма степен се е самоизключил от европейската игра.

Сър Рой Денман, бивш британски високопоставен служител в Европейската комисия, си спомня в своите мемоари, че още през 1955 г. на конференцията в Месина, предшестваша образуването на Европейския съюз, официалният говорител на Великобритания категорично заявява пред събралите се бъдещи архитекти на Европа:

„Бъдещият договор, който вие обсъждате, няма шанс да бъде подписан; ако все пак бъде подписан, той няма шанс да бъде приложен. Ако въпреки всичко бъде приложен, той би бил напълно неприемлив за Великобритания... *au revoir et bonne chance*.“²

Повече от четирийсет години цитираното по-горе изказване си остава по същество дефиниция на базисната английска нагласа към изграждането на една действително обединена Европа. Неохотата на Великобритания да участва в икономическия и валутен съюз, предвиджан за януари 1999 г., изразява нежеланието на тази страна да обвърже съдбата си със съдбата на Европа. Същността на тази нагласа е добре резюмирана още през 1990 г. по следния начин:

- Великобритания отхвърля като цел политическото обединение
- Великобритания предпочиташа модел на икономическа интеграция, основан на свободната търговия
- Великобритания държи на външна политика, система на сигурност и отбрана, които се координират извън рамките на ЕО (Европейската общност)
- Великобритания винаги трудно е успявала да наложи влиянието си в ЕО.³

Великобритания, разбира се, си остава важна страна за Америка. Тя продължава да упражнява известно глобално влияние чрез Британската общност на нациите, но нито е енергичен голям играч, нито е мотивирана от амбициозна визия. Тя е значим поддръжник на Америка, много лоялен съюзник, жизненоважна военна база и близък партньор в реша-

вашите разузнавателни операции. Нейното приятелство трябва и напред да бъде поощрявано, но политиката ѝ няма защо да държи Америка нащрек. Тя е един отгеглил се геостратегически играч, който почива на великолепните си лаври и остава до голяма степен безучастен към голямото европейско приклучение, в което главните актьори са Франция и Германия.

Другите средноголеми европейски държави, повечето от които са членове на НАТО и/или на Европейския съюз, или следват американското лидерство, или тихичко вървят зад Германия и Франция. Тяхната политика няма широк регионален резонанс и те не са в състояние да променят базисните си ангажменти. На този етап те не са нито геостратегически играчи, нито ключови геополитически зони. Същото се отнася до повечето потенциални централноевропейски членове на НАТО и на Европейския съюз, например Полша. Полша е прекалено слаба, за да бъде геостратегически играч, и има само един избор: да се интегрира към Запада. Нещо повече, разпадането на старата руска империя и задълбочаващите се връзки на Полша със Западна Европа предоставят на тази страна безпрецедентна сигурност при едновременно ограничаване на нейния стратегически избор.

Едва ли има нужда да се подчертава, че Русия си остава голям геостратегически играч въпреки нейната слабост и вероятно продължителна неустойчивост. Самото ѝ присъствие оказва силно въздействие върху придобилите наскоро независимост държави в рамките на широкото евразийско пространство на бившия Съветски съюз. Тя поддържа сериозни геополитически цели, които непрестанно прокламира. След като веднъж възстанови мощта си, тя ще влияе значително и върху западните и източните си съседи. Нещо повече, на Русия все още ѝ предстои да направи фундаменталния си геостратегически избор, засягащ отношенията ѝ с Америка: ще бъде ли тя приятел или враг? В този смисъл Русия основателно чувства, че има голям избор на евразийския континент. Много неща зависят от това как ще се развие вътрешната ѝ политика и най-вече от това дали ще стане европейска демокрация, или отново ще се превърне в евразийска империя. Във всеки случай тя категорично си остава играч, макар и да

е загубила някои от „фигурите“ си, както и ключови пространства на свразийската шахматна дъска.

Също така едва ли е необходимо специално да се доказва, че и Китай е основен играч. Китай вече е значима регионална сила и е вероятно да заяви по-големи претенции, като се има предвид историята му на могъща държава и някогашното самосъзнание на глобален център. Изборът, който тази страна прави, вече започва да влияе върху геостратегическото разпределение на силите в Азия, докато набраната от нея икономическа инерция безусловно ще ѝ донесе по-голяма физическа мощ и ще доведе до нарастване на амбициите ѝ. Възникването на „Велик Китай“ няма да остави без последици и тайванския въпрос, а това неизбежно ще повлияе върху американската позиция в Далечния изток. Разпадането на Съветския съюз доведе до създаването на западната периферия на Китай на цяла поредица от държави, сирямо които китайските лидери не могат да бъдат безразлични. Така Русия също ще бъде сериозно засегната от по-активната изjava на Китай на световната сцена.

Източната периферия на Евразия ни предлага един парадокс. Япония безусловно е голяма сила в международните дела, а американско-японският съюз често пъти – и съвсем основателно – е бил определян като най-важния двустранен съюз за Америка. Като една от икономическите свръхсили в света, Япония без съмнение разполага с потенциал за упражняване на първостепенна политическа мощ. Но тя не тръгва по тази линия, въздържайки се от всякакви претенции за регионално господство и предпочитайки вместо това да действа под американска протекция. Подобно на Великобритания в Европа, Япония държи да не бъде въвлечена в азиатската политика и поне отчасти причина за това е постоянната враждебност на редица азиатски съседи към всеки японски стремеж за доминираща политическа роля.

Този съдържана японска политическа позиция на свой ред позволява на Съединените щати да играят централна роля по отношение на сигурността в Далечния изток. Ето защо Япония не е геостратегически играч, макар очевидният ѝ потенциал да се превърне бързо в такъв играч – особено ако Китай или Америка внезапно променят стила на настоящата си по-

литика – да натоварва Съединените щати със задължението да поддържат внимателно американско-японските отношения. Съединените щати не бива да имат сериозни опасения за японската външна политика, но трябва деликатно да култивират стремежа към сдържаност на тази страна. Всяко значително отслабване на американско-японските политически връзки би повлияло непосредствено върху стабилността на региона.

Лесно може да се аргументира невключването на Индонезия сред динамичните геостратегически играчи. Индонезия е най-важната страна в Югоизточна Азия, но дори в рамките на самия регион способността ѝ да оказва значимо влияние е ограничена от относително неразвитата индонезийска икономика, от постоянната вътрешнополитическа несигурност, от разпръснатостта на архипелага и от склонността към етнически конфликти, изострили от централната роля, която играе в нейните финансови дела китайското малцинство. В определен момент Индонезия може да се превърне в сериозно препятствие пред китайските аспирации на юг. Тази вероятност вече е осъзната от Австралия, която преди време се страхуваше от индонезийския експанзионизъм, но в последно време поощрява по-тесното австралийско-индонезийско сътрудничество в сферата на сигурността. Нсходим е обаче дълъг период на политическа консолидация и на траен икономически успех, за да може Индонезия да бъде разглеждана като доминиращ актьор в региона.

За разлика от тези страни, Индия е в процес на утвърждаването си като потенциално голям глобален играч. Тя също разглежда себе си като съперник на Китай. Това може да се дължи на надценяване на собствения ѝ потенциал в дългосрочна перспектива, но безусловно Индия е най-могъщата южноазиатска държава, нещо от типа на регионален хегемон. Тя е ядрена държава и е станала такава не само за да сплаша Пакистан, но най-вече за да балансира китайския ядрен арсенал. Индия има геостратегическа визия за регионалната си роля както по отношение на съседите си, така и в Индийския океан. На този етап обаче нейните амбиции само периферно се сблъскват с евразийските интереси на Америка и в този смисъл, като геостратегически играч, Индия не пред-

ставява – или поне не в същата степен както Русия или Китай – особен геополитически проблем.

Украйна, едно ново и важно пространство на евразийската шахматна дъска, е ключова геополитическа зона, защото самото ѝ съществуване като независима страна спомага за преобразуването на Русия. Без Украйна Русия престава да бъде евразийска империя. Без Украйна Русия може да продължава да се стреми към имперски статус, но ще се превърне в предимно азиатска имперска държава, забърквайки се най-вероятно в изтощителни конфликти с надигналите се централноазиатци, които едва ли биха се примирили със загубване на новопридобитата независимост и биха били подкрепени от приятелските ислямски държави на юг. Китай вероятно също би се противопоставил на каквото и да било възвръщане на руското господство над Централна Азия, като се има предвид нарастващия интерес на тази страна към наскоро получените независимост държави там. Ако обаче Москва установи контрол над Украйна с нейните 52 милиона души и огромни ресурси, получавайки достъп до Черно море, тогава Русия автоматично отново се сдобива със средства да стане могъща имперска държава, обхващайки Европа и Азия. Загубването на независимост от страна на Украйна би имало преки последици за Централна Европа и би превърнало Полша в ключова геополитическа зона на източната граница на обединена Европа.

Въпреки ограничените си размери и малобройно население Азербайджан, с неговите огромни енергийни ресурси, е също много значим в геополитическо отношение. Тази страна е талата на бутилката, побирател на богатствата от басейна на Каспийско море и от Централна Азия. Независимостта на централноазиатските държави би била почти без значение, ако Азербайджан бъде изцяло подчинен на контрола на Москва. Собствените и много значими петролни ресурси на Азербайджан също биха се оказали под руски контрол, ако тази държава загуби независимостта си. Един независим Азербайджан, обвързан със западните пазари посредством петролопроводите, които не минават през контролирана от Русия територия, се превръща също така в магистрала, отваряща достъп за напредналите и консумиращи много енергия

икономики към богатите централноазиатски републики. Почти както в случая с Украйна бъдещето на Азербайджан и на Централна Азия е от решаващо значение за това какво може и какво не може да стане с Русия.

Турция и Иран се опитват да установят влияние в региона на Каспийския залив и Централна Азия, възползвайки се от отслабването на руското могъщество. Двете държави обаче са изправени пред сериозни вътрешни проблеми и способностите им да причинят съществени регионални промени в разпределението на силите са ограничени. Същевременно те са конкуренти и по такъв начин обезсилват взаимно влиянието си. Така например в Азербайджан, където Турция играе значима роля, активните действия на Иран (поради загриженост от възможни азерски националистични въстания в самия Иран) са по-благоприятни за руснаците.

И Турция, и Иран обаче са преди всичко ключови геополитически зони. Турция стабилизира региона на Черно море, контролира достъпа от него до Средиземно море, балансира руското присъствие в Кавказ, все още противодейства на мюсюлманския фундаментализъм и служи като южно предимство на НАТО. Една дестабилизирана Турция вероятно би позволила да се развихри повече насилие в южната част на Балканския полуостров, улеснявайки същевременно възстановяването на руския контрол над новоосвободилите се държави в Кавказ. Въпреки двойственото си отношение към Азербайджан, Иран предлага стабилна подкрепа на новото политическо разнообразие в Централна Азия. Той господства над източното крайбрежие на Персийския залив, а независимостта му, въпреки иранската враждебност към Съединените щати понастоящем, е препятствие пред всяка дългосрочна руска заплата за американските интереси в района на Персийския залив.

И най-после, Корея е далекосточната ключова геополитическа зона. Тесните ѝ връзки със Съединените щати позволяват на Америка да бъде щит за Япония и да предотвратява превръщането на Япония в независима и значима военна сила, без да се увеличава американското присъствие в самата страна. Всяка значителна промяна на статуса на Южна Корея, било то чрез обединение и/или чрез преминаването ѝ в

разширяващата се китайска сфера на влияние, би довело до драматичен обрат в ролята на Америка в Далечния изток, променяйки същевременно и ситуацията в Япония. В допълнение към това нарастващата икономическа мощ на Южна Корея я превръща същевременно в още по-значимо „пространство“ само по себе си, контролът над което става изключително важен.

Предложеният списък на геостратегическите играчи и на ключовите геополитически зони нито е постоянен, нито е окончателен. В един или друг момент могат да бъдат прибавяни или изваждани държави. Разбира се, от определена следна точка може да се настоява във втората категория да бъдат включени Тайван, Тайланд, Пакистан или може би Казахстан и Узбекистан. На този етап обаче разширяването не изглежда наложително. Промената в статуса на някоя от тези държави би била значимо събитие, което ще доведе до размествания в баланса на силите, но е съмнително дали последиците от това ще бъдат чак толкова сериозни. Единственото изключение би бил случай с Тайван, ако решим да го разглеждаме отделно от Китай. Но дори тогава би възникнал проблем само ако Китай реши да използва голяма сила, за да завладее острова, провокирайки успешно Съединените щати и заплашвайки по такъв начин кредита на политическо доверие към Америка в Далечния изток. Вероятността от подобен ход на събитията изглежда слаба, но такова съображение все пак трябва да се има предвид, когато се формира политиката на Съединените щати спрямо Китай.

РЕШАВАЩИЯТ ИЗБОР И ПОТЕНЦИАЛНИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Открояването на основните играчи и на ключовите зони позволява да се дефинира дилемата на американската голяма политика и да се предвидят главните потенциални предизвикателства на евразийския свръхконтинент. Преди да се заемем с по-пространно обсъждане в следващите глави, ще резюмираме тези дилеми в пет най-обща точки:

- Каква Европа ще предпочете и съответно ще подкрепя Америка?
- Какво развитие на ситуацията в Русия с в интерес на Америка, как и доколко Съединените щати могат да се ангажират с руските дела?
- Какви са перспективите за появата на нови „Балкани“ в Централна Азия и какво може да направи Америка, за да намали риска за възникването им?
- Каква роля ще бъде поощрен да поеме Китай в Далечния изток и какви ще бъдат последствията от това не само за Съединените щати, но и за Япония?
- Какви нови евразийски коалиции, които биха застрашили американските интереси, са възможни и какво трябва да се направи, за да бъдат те предотвратени?

Съединените щати винаги са заявявали своята ангажираност към каузата на обединена Европа. Още от управлението на Кенеди насам се издига стандартният призив за „равностойно партньорство“. Официален Вашингтон винаги е изразявал желанието си да види една обединена Европа, достатъчно силна, за да споделя с Америка както отговорностите, така и бремето на глобалното лидерство.

Така изглежда риториката по въпроса. На практика обаче Съединените щати са далеч по-малко ясни и последователни. Наистина ли Вашингтон желае една Европа, която да бъде равностойен партньор в световните дела, или всъщност предпочитат неравностойния съюз? Може да се попита например дали Съединените щати са готови да споделят с Европа лидерството си в Близкия изток, регион не само по-близък географски до Европа, отколкото до Америка, но също и област, в която няколко европейски държави имат трайни интереси? В съзнанието ни постоянно възниква проблемът с Израел. Различията между Европа и Америка по отношение на Ирак и на Иран също се разглеждат от Съединените щати не като проблем между равностойни партньори, а като проява на неподчинение.

Двусмислеността относно степента на американската

подкрепа за европейското обединение се превръща в проблем за това как трябва да бъде дефинирано единството на Европа и особено за това коя страна, ако трябва да има такава, ще ръководи обединена Европа. Вашингтон не се опитва да неутрализира дисидентската позиция на Лондон спрямо европейската интеграция, макар Америка същевременно да демонстрира ясно предпочитание към германско – а не към френско – лидерство на континента. Това е разбираемо предвид традиционния характер на френската политика, но споменатото предпочитание води до изграждането на временен тактически френско-британски съюз за възпиране на Германия, както и до периодични флиртове между Франция и Москва, за да се балансира американско-германската коалиция.

Възникването на действително обединена Европа – особено ако това стане с конструктивната американска подкрепа – ще изисква значителни промени в структурата и развитието на НАТО, главното свързващо звено между Европа и Америка. НАТО предоставя не само главния механизъм за упражняване на американско влияние върху европейските проблеми, но и основата за решаващото в политическо отношение американско военно присъствие в Западна Европа. Обединението на Европа обаче ще означава тази структура да се приспособи към новите реалности на един съюз, основащ се на два повече или по-малко равностойни партньора, а не съюз, който, ако използваме традиционната терминология, включва по същество един хегемон и неговите васали. Досега като цяло този въпрос е бил заобикалян въпреки скромните стъпки, предприети през 1996 г. за повишаване в рамките на НАТО на ролята на Западноевропейския съюз (ЗЕС), военната коалиция на западноевропейските държави. В този смисъл действителният избор в полза на обединена Европа ще доведе до сериозно преструктуриране на НАТО при неизбежно ограничаване на американското върховенство в съюза.

Накратко казано, дългосрочната американска геостратегия за Европа трябва да е открита към въпросите на европейското единство и на реалното партньорство с Европа. Една Америка, която истински желае обединена и следователно по-независима Европа, трябва да застане с цялата си тежест

зад онези европейски сили, които искрено са ангажирани с европейската политическа и икономическа интеграция. Подобна стратегия същевременно ще означава да се изтрият и последните следи от превъзносяните някога специални взаимоотношения между Съединените щати и Великобритания.

Съответната политика в името на обединена Европа ще трябва да се заеме – макар и в сътрудничество с европейците – с най-чувствителните въпроси на европейските географски граници. Колко далеч на изток трябва да се разшири Европейският съюз? Ще се прекроят ли източните граници на ЕС с източната фронтова линия на НАТО? Това е по-скоро въпрос на европейско решение, но решението, което ще вземе Европа в тази сфера, ще има преки последици за проблема с НАТО. Тази организация обаче ангажира Съединените щати и американският глас в НАТО е все още решаващ. Като се има предвид нарастващият консенсус относно необходимостта държавите от Централна Европа да бъдат допуснати в Европейския съюз и в НАТО, практическият смисъл на този въпрос фокусира вниманието върху бъдещия статус на балтийските републики, а вероятно също и на Украйна.

Налице е по такъв начин значимо прекриване на дискретаната по-горе европейска дилема с дилемата, отнасяща се до Русия. Лесно е да се отговори на въпроса, засягащ руското бъдеще, като се заяви предпочитание към една демократична Русия, тясно свързана с Европа. Демократична Русия вероятно би била по-отзивчива към ценностите, споделяни от Америка и от Европа, и следователно би била по-склонна да бъде младши партньор във формирането на стабилна и основаваща се на сътрудничество Евразия. Но амбициите на Русия могат да надхвърлят постигането на признание и на уважение като демократична държава. Руският външнopolитически елит (състоящ се предимно от бивши съветски администратори) все още е тласкан от дълбоко вкорененото желание за особена евразийска роля, която постепенно да доведе до подчиняване на новообразуваните независими постсъветски държави.

В този контекст дори приятелската политика на Запада се разглежда от някои влиятелни членове на общността, формираща външната политика на Русия, като предназначена да не-

утрализира справедливите претенции на страната за глобален статус. Или както заявяват двама руски геополитици:

„Съединените щати и страните от НАТО шадят, доколкото е възможно, самоуважението на Русия, но същевременно категорично и последователно рушат геополитическите основи, които биха могли, поне на теория, да позволят на нашата страна да придобие статуса на държава номер две в световната политика, какъвто имаше Светският съюз.“

Нещо повече, Америка се третира като преследваща политика, в която

„...новата организация на европейското пространство, конструирана от Запада, се гради по същество върху идеята за подкрепа в тази част от света на новите, относително малки и слаби национални държави чрез повече или по-малко тясното им сътрудничество с НАТО, ЕО и т. н.“⁴

Тези два цитата – макар и с известно пристрастие – дефинират добре дилемата, пред която са изправени Съединените щати. До каква степен трябва да се помага икономически на Русия (като неизбежно укрепва страната в политическо и военен отношение) и същевременно до каква степен трябва да се съдейства на новите независими държави в областта на тяхната отбрана и за консолидиране на независимостта им? Може ли Русия да бъде едновременно могъща и демократична? Ако тя възвърне силата си, дали няма да се опита наново да възстанови изгубените имперски територии и може ли тя да бъде едновременно империя и демокрация?

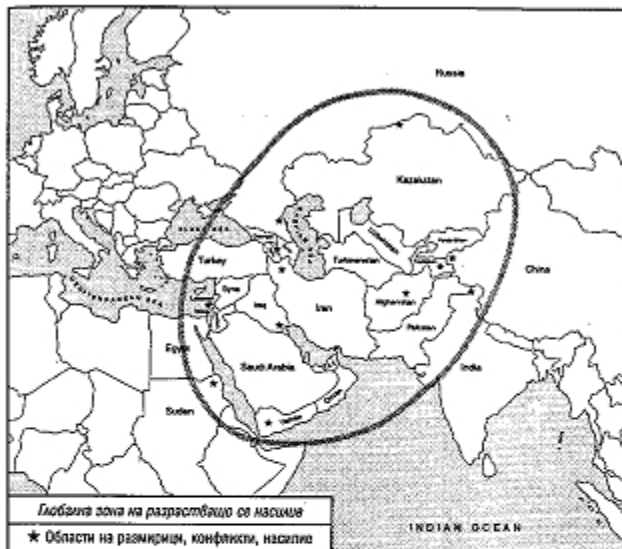
Политиката на Съединените щати към ключовите геополитически зони Украйна и Азербайджан не може да заобиколи този въпрос и по такъв начин Америка се сблъсква с трудната дилема за тактическия баланс и стратегическата цел. Възстановяването във вътрешен план на Русия е съществено за нейната демократизация и евентуалната ѝ европеизация. Но всяко възраждане на имперския ѝ потенциал би било заплаха и за двете цели. Нещо повече, тъймо по този въпрос могат да се появят различия между Америка и някои европейски държави, особено след разширяването на ЕС и НАТО. Трябва ли Русия да се разглежда като кандидат за тези две структури? А тогава какво следва за Украйна? Цената на изключването на Русия може да бъде голяма – пораждаме на

сбъдващо се предсказание в руското съзнание, – но резултатите от разводняването, било то на ЕС или на НАТО, също биха били твърде дестабилизиращи.

Друга голяма област на несигурност се оформя в обширното и геополитически неустановено пространство на Централна Азия, като нестабилността се увеличава от потенциалната уязвимост на турско-иранската ключова геополитическа зона. В очертаната на картата територия, простираща се от Крим на Черно море на изток по новите южни граници на Русия, по периферията на китайската провинция Синдзян, след това надолу към Индийския океан, после на запад към Червено море, най-накрая по източното крайбрежие на Средиземно море и обратно към Крим, живеят около 400 милиона души, разположени в 25 държави, почти всички от които са етнически и религиозно хетерогенни, като никоя от тях не е политически стабилна. Някои от тези държави са вероятно в процес на придобиване на ядрени оръжия.

Този огромен регион, разкъсван от омраза и заобиколен от съперничащи си могъщи съседи, може да се превърне в голямо бойно поле или на война между национални държави, или, което е по-вероятно, на продължително етническо и религиозно насилие. От това дали Индия ще действа като въздържаща сила, или ще се възползва от някаква възможност да наложи волята си на Pakistan, до голяма степен ще зависи регионалният обгег на евентуален конфликт. Вигрешните напрежения в Турция и в Pakistan могат не само да се изострят, но и значително да отслабят стабилизиращата роля, която двете държави играят в този взривоопасен регион. Подобно развитие на свой ред ще затрудни приемането на новите централноазиатски държави в международната общност и същевременно ще повлияе неблагоприятно на контролираната от Америка сигурност в района на Персийския залив. Във всеки случай и Америка, и международната общност могат да се изправят тук пред предизвикателства, които многократно да надхвърлят тези от бивша Югославия.

Част от проблема в този нестабилен регион може да се окаже евентуално предизвикателство към американското влияние, идващо от ислямския фундаментализъм. Експлоатирайки религиозната враждебност към американския начин

на живот и възползвайки се от арабско-израелския конфликт, ислямският фундаментализъм би могъл да подкопае редица прозападно настроени близкостоящи правителства и в крайна сметка да застраши американските регионални интереси, особено в Персийския залив. Като се има предвид обаче липсата на политическо единство и при отсъствието на една действително могъща ислямска държава, предизвикателството на ислямския фундаментализъм ще бъде лишено от геополитическо ядро и най-вероятно би се изразило в разпръснато на различни места насилие.

Геостратегически проблем от решаващо значение поставя възходът на Китай като първостепенна сила. Най-добрият изход би бил кооптирането на един демократизиращ се, изповядващ принципите на свободната търговия Китай към азиатското регионално сътрудничество. Но ако Китай не се де-

мокрастизира, а продължи да увеличава икономическата и военната си мощ? Тогава е възможно да се роди „Велик Китай“ независимо от желанията и сметките на неговите съседи и всеки опит да се предотврати това би могъл да предизвика ожесточен конфликт с тази държава. Подобен конфликт може да доведе до обтягане на американско-японските отношения – защото далеч не е сигурно, че Япония ще пожелае да следва Съединените щати в опитите да се усмири Китай – и фактически да има потенциално революционни последици за начина, по който Токио ще започне да разглежда регионалната си роля, като се стигне дори до прекратяване на американското присъствие в Далечния изток.

Компромисът с Китай обаче също има своята цена. Да се приеме Китай като регионална сила не е просто въпрос на словесно изявление. Подобно регионално превъзходство има своя физически израз. Съвсем директно казано, въпросът е: Колко голяма ще бъде сферата на китайско влияние и доколко Америка ще бъде подготвена да го приеме като част от една политика на успешно кооптиране на тази страна в световните дела? Кои територии, сега извън китайския политически радиус, ще бъдат допускани в сферата на възвращащата се Поднебесна империя?

В този контекст особено важно става запазването на американското присъствие в Южна Корея. Без него е трудно да се очаква американско-японското споразумение относно отбраната да остане в настоящата си форма, защото Япония ще трябва да стане по-самостоятелна във военно отношение. Същевременно всяко движение в посока на обединяването на Корея вероятно ще наруши базата за трайно американско присъствие в Южна Корея. Обединена Корея може да реши да се откаже от американската военна защита; това всъщност може да бъде поисканата от Китай цена срещу подкрепа на обединяването на полуострова. Накратко, начинът, по който Съединените щати изграждат отношенията си с Китай, безусловно ще има преки последици върху стабилността на американско-японско-корейския триъгълник на сигурност.

Най-накрая, ще отбележа накратко някои повече или по-малко случайни варианти на бъдещи структури, които ще бъдат разглеждани по-обстойно в следващите глави. Решаващ

дъл в международните отношения в миналото е имало съперничеството между отделни държави за регионално господство. Затова Съединените щати ще трябва да имат готовност да се справят с регионални коалиции, решени да изтласкат Америка от Евразия, заплашвайки по такъв начин статуса на Америка като глобална сила. Дали обаче ще възникнат, или не подобни коалиции, оспорващи американското превъзходство, всъщност до голяма степен ще зависи от това доколко ефикасно Съединените щати ще разрешат очертаните тук дилеми.

Потенциално най-опасният сценарий би бил голяма коалиция на Китай с Русия, а може би и с Иран – една „антихегемонистка“ коалиция, скрепена не от идеология, а от общо усещане за несправедливост. По мащаб и по обем тя би напомняла някогашния съветско-китайски блок, макар че този път лидерът ще бъде Китай. Да се предотврати този сценарий, колкото и далеч в бъдещето да изглежда той, ще изисква изява на американските геостратегически умения едновременно по западния, източния и южния периметър на Евразия.

Географски по-ограничено, но потенциално дори по-трайно предизвикателство може да предложи една китайско-японска ос, ако се стигне до отслабване на американската позиция в Далечния изток и до революционен поврат в светогледа на Япония. В този случай биха се комбинирали силите на два изключително продуктивни народа, а подобен съюз би експлоатирал някаква форма на „азиатско начало“ като обединяваща антиамериканска доктрина. Струва ми се обаче малко вероятно в обозримо бъдеще Китай и Япония да изградят съюз, като се има предвид най-новият им исторически опит; а една прозорлива американска политика в Далечния изток несъмнено би била в състояние да го предотврати.

Също толкова малка, без обаче да се изключва изцяло, е вероятността от голяма европейска коалиция, била тя или под формата на германско-руски съюз, или на френско-руско съглашение. И за двете има очевидни исторически прецеденти, като всяка от тези формации е възможна, ако обединението на Европа стигне до задължена улича и ако отношенията между Америка и Европа се влошат радикално. Настъпи ли

подобно влошаване на отношенията, бихме могли да си представим и съюз между Европа и Русия за изключването на Америка от континента. На този етап нито един от тези варианти не изглежда възможен. Реализирането им би означавало не само сериозни пропуски в политиката на Съединените щати към Европа, но и драматична смяна на ориентацията от страна на ключовите европейски държави.

Независимо от това какво ще ни донесе бъдещето, имаме основание да заключим, че американското превъзходство на евразийския континент ще се сблъска с бурни събития и вероятно с поне спорадично насилие. Върховенството на Америка е потенциално уязвимо от новите предизвикателства от страна на регионални съперници или на нови констелации. Доминиращата понастоящем американска глобална система, в границите на която „заплахата от война не стои на дневен ред“, би останала стабилна в онези части от света, в които американското превъзходство се основава на конкуриращи се и сродни социополитически системи, споявани от многостранни споразумения, в които рещаващ глас има Америка.

3

ДЕМОКРАТИЧНОТО ПРЕДМОСТИЕ

Европа е естествен съюзник на Америка. Тя споделя същите ценности; носител е като цяло на същото религиозно наследство; практикува същата демократична политика; прародина е на огромното мнозинство американци. Проправяйки пътя за интегрирането на националните държави в свръхнационален икономически и в последна сметка политически съюз, Европа демонстрира възможността за изграждането на по-широки форми на постнационална организация, които надхвърлят тесногърдите идеологии и деструктивните страсти от епохата на национализма. Тя вече е най-многогранно организираният регион от света (вж. с. 70). Успешната реализация на нейното политическо обединение би довела до създаването на самостоятелна социалнополитическа единица от около 400 милиона души, живеещи под демократичен покрив и радващи се на стандарт на живот, сравним с този в Съединените щати. Една такава Европа без съмнение би била глобална сила.

Европа също така служи като трамплин за нахлуване на демокрацията дълбоко в Евразия. Европейската експанзия на изток би консолидирала победата на демокрацията от 90-те години. Това би означавало да се постигне в политически и икономически план изначалният цивилизационен обег на Европа – т. нар. Европа на апостол Петър, – маркиран от общо религиозно наследство, което се основава на западното християнство. Една такава Европа вече е съществувала далеч преди епохата на национализма и преди доскорошното ѝ разделение на контролирани от Съединените щати и от Съветския съюз половини. Подобна по-голяма Европа би оказвала

OSCE

Полша
Чешка република
Словакия
Унгария
България
Румъния
Естония
Латвия
Литва
Албания
Словения
Хърватска
Босна и Херцеговина
Югославия

ЕС

Ирландия
Австрия
Гърция

НАТО

САЩ
Канада
Турция
Испания
Норвегия

ЗЕС

Белгия
Германия
Франция
Италия
Люксембург
Холандия
Португалия
Испания
Великобритания

Дания

Русия
Беларус
Украйна
Молдова
Казахстан
Киргизстан
Узбекистан
Туркменистан
Таджикистан
Армения
Азербайджан
Грузия

Малта
Ватикана
Сан Марино
Швейцария
Лихтенщайн
Кипър
Монако

магнетично въздействие върху държави, разположени дори далеч на изток, като изгради мрежа от отношения с Украйна, Беларус и Русия, привлече ги в тясно сътрудничество и ги спечели за общите демократични принципи. И най-сетне, подобна Европа би станала един от значимите столери в подкрепяната от Америка евразийска структура за сигурност и сътрудничество.

Преди всичко обаче Европа е важно геополитическо предимство на Америка към евразийския континент. Американският геостратегически залог в Европа е изключително голям. За разлика от връзките на Съединените щати с Япония, Атлантическият съюз съсредоточава американското политическо влияние и военна мощ непосредствено върху евразийския континент. На този етап от американско-европейските отношения, когато съюзните европейски държави все още са силно зависими от Съединените щати в аспекта на своята сигурност, всяко наместване в периметъра на Европа автоматично означава и експанзия в обсега на прякото американско влияние. И обратно, без тесните трансатлантически връзки американското превъзходство в Евразия бързо ще залезе. Контролът на Америка над Атлантическия океан и способността ѝ да упражнява влияние дълбоко в Евразия ще бъдат силно ограничени.

Проблемът обаче е в това, че една действително европейска „Европа“ не съществува като такава. Тя е идея, понятие и цел, но все още не и реалност. Западна Европа вече е общ пазар, но е далеч от това да бъде самостоятелна политическа единица. Политическата физиономия на Европа тепърва ще се очертава. Кризата в Босна е болезнено доказателство за трайното отсъствие на Европа, ако въобще с необходимо доказателство за това. Факт е, че Западна Европа, а това в нарастваща степен важи и за Централна Европа, си остава до голяма степен американски протекторат, като съюзните държави пазят спомена за васалите и сателитите от древността. Това не е здравословна ситуация нито за Америка, нито за европейските нации.

Несъщата се влошават от отслабващата вътрешна жизненост на континента. Както легитимността на съществуващите социалополитически системи, така и повърхностното чувст-

во за европейска идентичност изглеждат твърде уязвими. В редица европейски държави се проявява криза в доверието и загуба на творческа инерция, както и тенденция на изолационизъм и бягство от сериозните световни дилеми. Не е ясно дали повечето европейци желаят техният континент да бъде първостепенна сила и дали са готови да направят необходимото да стане той такава сила. Дори остатъчният европейски антиамериканизъм, понастоящем въпреки твърде слаб, е поразително циничен: европейците осъждат американската „хегемония“, но не пропускат случая да потърсят уют и закрила в нея.

Навремето политическата инерция за обединение на Европа се поддържаше от три главни импулса: спомена за двете разрушителни световни войни, желанието за икономическо възстановяване и несигурността, пораждаща от съветската заплаха. В средата на 90-те години обаче тези импулси угасват. Икономическото възстановяване като цяло е постигнато; в общи линии проблемът, с който Европа все по-често се сблъсква, е изключително обременителната система на социално осигуряване, изсмукваща икономическата ѝ жизненост, докато ожесточената съпротива срещу всякакви реформи насочва вниманието на европейците навътре. Светската заплаха повече не съществува, но желанието на някои европейци да се откъснат от американското настояйчество не се преобразува в силен импулс за обединяване на континента.

Европейската кауза се крепи най-вече на бюрократичната инерция, породена от големата институционална машина, която създадоха Европейската общност и нейният наследник – Европейският съюз. Идеята за обединение все още се радва на значителна народна подкрепа, но тя все повече охлажда, лишена от страст и от усещане за мисия. В общи линии днешна Западна Европа оставя впечатлението за неспокойна, разфокусирана, удобна и все пак социално тревожна група от общества, които не споделят никаква по-значима визия. Обединението на Европа е по-скоро процес, отколкото кауза.

И все пак политическите елити на двете водещи европейски нации – Франция и Германия – си остават до голяма степен ангажирани с целта да формират и да дефинират една истинска Европа. В този смисъл те са и главните нейни архи-

текти. Работейки в съдружие, те биха могли да изградят една Европа, достойна за своето минало и за своя потенциал, но всяка от двете страни се е посветила на собствена визия и на собствен проект, като никоя от тях не е достатъчно силна да наложи схващането си.

Тази ситуация предоставя на Съединените щати особена възможност за решителна намеса. Американският ангажи-мент с каузата на европейското единство е необходим, защото иначе обединението би стигнало до закънена улича. Но всяко ефективно американско обвързване с изграждането на Европа трябва да се ръководи от яснота по отношение на това каква Европа предпочита и е готова да подкрепя Америка – равностоеен партньор или младши съдружник – и по отношение на евентуалния обсяг както на Европейския съюз, така и на НАТО. Тя също така изисква внимателен контрол на двамата главни архитекти.

ВЕЛИЧИЕ И ИЗКУПЛЕНИЕ

Франция търси превъзпитание като Европа; Германия се надява да намери изкупление чрез Европа. Тези различни мотивации предполагат пространно тълкуване и дефиниране на алтернативните френски и немски проекти за Европа.

За Франция Европа е средството за възвръщане на миналото френско величие. Още преди Втората световна война сериозните френски изследователи на международните отношения изразяват безпокойство, че Европа постепенно губи централната си роля в световните дела. През няколкото десетилетия по време на Студената война това безпокойство се превръща в негодувание от „англосаксонската“ доминация на Запад, да не говорим за презрението към съответната „американизация“ на западната култура. Изграждането на една истинска Европа – по думите на генерал Дьо Гол: „от Атлантика до Урал“ – трябва да коригира окаяното положение на нещата в момента. А подобна Европа, тъй като тя ще бъде ръководена от Париж, едновременно ще възвърне на Франция величието, което французите все още присмат за особена съдба на своята нация.

За Германия ангажирането с Европа е основа за национал-

но изкупление, докато тесните връзки с Америка са ключово важни за нейната сигурност. От такава гледна точка една порадикално независима от Америка Европа не е добър избор. За Германия изкупление + сигурност = Европа + Америка. Тази формула предопределя позицията и политиката на Германия, превръщайки тази страна в наистина добър европейски гражданин, а Америка в най-силния поддръжник на Европа.

В страстното си ангажиране с Европа Германия вижда възможност за историческо пречистване, за възстановяване на моралните и политическите си акредитиви. Изкупувайки греховете си чрез Европа, Германия възбужда собственото си величие, поемайки мисия, която няма да събуди автоматично европейската омраза и страхове спрямо нея. Ако германците преследват немския национален интерес, те рискуват да отблъснат другите европейци; ако поддържат общия европейски интерес, си спечелват поддръжката и уважението на европейците.

По принципните въпроси на Студената война Франция винаги е била лоялен и решителен съюзник. Тя беше рамо до рамо с Америка в най-трудните ситуации. По време на двете блокади на Берлин, както и при кубинската криза с ракетите нямаше и капка съмнение във френската непоколебимост. Но подкрепата на Франция за НАТО беше едновременно обвързана с желание за самостоятелна политическа идентичност и със стремеж тя да си запази свобода на действие, особено по въпросите, засягащи глобалния статус на страната или бъдещето на Европа.

В представата на френския политически елит, че Франция все още е глобална сила, се съдържа елемент на илюзорност и маниакалност. Когато френският министър-председател Ален Жюпе, повтаряйки своите предшественици, заявява пред парламента през май 1995 г., че „Франция може и трябва да отстоява своето призвание като световна сила“, аудиторията избухва в спонтанни аплодисменти. Настояването на Франция да развива собствена ядрена отбрана е мотивирано най-вече от схващането, че по такъв начин тя ще разшири свободата си на действие и същевременно ще получи възможност да влияе върху американските решения относно си-

гурността на западния съюз като цяло. Франция се стреми да укрепи статуса си не по отношение на Съветския съюз, доколкото френското ядрено въоръжение оказва само косвено влияние върху военнотехническата боеспособност на Москва. Париж всъщност си дава сметка, че собственото му ядрено оръжие би позволило на Франция да играе роля в най-висшите и най-опасни процеси на вземане на решения по време на Студената война.

В съзнанието на френския елит притежаването на ядрено оръжие подкрепя претенциите на Франция за глобален статус, за силен глас, който ще бъде уважаван навсякъде по света. Това осезаемо укрепва и позицията на Франция като една от страните в Съвета за сигурност на ООН, имащи право на вето – като и петте са ядрени сили. Във френска интерпретация британското ядрено въоръжение е просто продължение на американското, особено като се имат предвид специалните англо-американски отношения и оттеглянето на Великобритания от опита да се изгради независима Европа. (Обстоятелството, че френската ядрена програма се възползва значително от скритото американско съдействие, остава за французите без последици при стратегическите им пресмятания.) Според французите също така собствената ядрена отбрана консолидира ключовата позиция на страната като водеща континентална сила и като единствена европейска държава, разполагаща с такава програма.

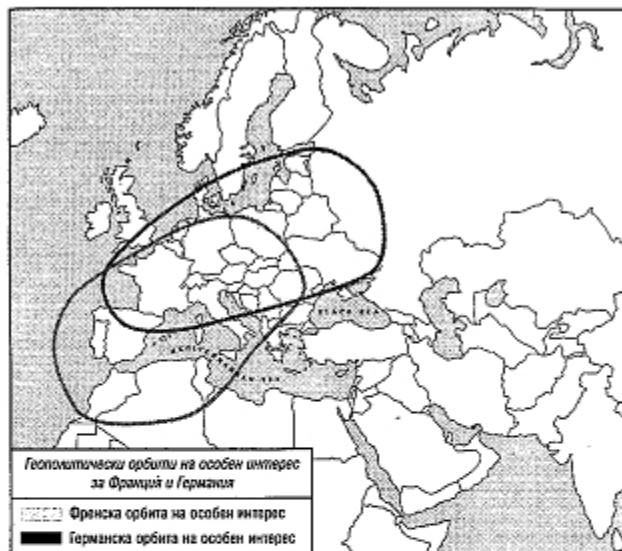
Глобалните амбиции на Франция се изразяват освен това в решителните ѝ опити да поддържа специална роля в сферата на сигурността в повечето франкофонски африкански държави. Въпреки загубата на Алжир и Виетнам след продължителни войни и след разпадането на имперската структура тази свързана със сигурността мисия, както и контролът, който Франция упражнява над няколко тихоокеански острова (които ѝ осигуряват пространство за провеждане на широко оспорвани ядрени опити), засилват убеждението на френския елит, че страната все още трябва да играе глобална роля независимо от факта, че по същество тя е средно значима постимперска европейска сила.

Горесказаното подкрепя и мотивира претенцията на Франция за мащабна на европийски лидер. Като се има предвид

самомаргинализирането на Великобритания, превърнала се в придатък на Америка, и при една Германия, лекуваща последиците от продължителното разделение и все още обременена от неотдавнашната си история, Франция би могла да монополизира идеята за Европа, да се идентифицира с нея и да я тълкува като идентична с представата за самата себе си. Страната, която първа изобрети идеята за суверенна национална държава и превърна национализма в гражданска религия, намира за съвсем естествено да разглежда себе си – със същия емоционален патос, вложен някога в думата „la patrie“ – като възплъщение на независима и обединена Европа. Величието на ръководената от Франция Европа би било величие и на самата Франция.

Това особено призвание, породено от дълбоко вкоренено усещане за историческа съдба и усиляно от уникална културна гордост, има сериозни политически последици. Ключовото геополитическо пространство, което Франция трябва да удържи в орбитата на своето влияние – или поне да пречи на завоюването му от по-могъща сила, – може да бъде начертано на картата под формата на полукръг. То включва Ибериjsкият полуостров, северното крайбрежие на Западното Средиземноморие и Германия, до Централна и Източна Европа (вж. картата на с. 77). Това не само е минималният радиус на френската сигурност, но е и особената зона на френския политически интерес. Целта да се изгради обединена и независима Европа под ръководството на Франция може да бъде ефективно постигната само със съдействието на южните държави и при гарантираната подкрепа на Германия. Очевидно е обаче, че в подобна геополитическа орбита осъзнаващата все повече своето могъщество Германия трудно може да бъде контролирана.

Според френската представа основната цел за изграждането на единна и независима Европа може да бъде постигната, като се съчетае обединението на континента под френско ръководство с постепенното отслабване на американското господство в този регион. Но ако Франция иска да формира европейското бъдеще, тя трябва едновременно да ангажира и да изолира Германия, стремежи се заедно с това да отнеме на Вашингтон политическото лидерство в европейските де-

ла. Следващите отгук ключови политически дилеми за Франция са по същество две: как да съхрани американския ангажмент към сигурността на Европа – който французите все още намират за много важен, – ограничавайки постепенно американското присъствие; как да поддържа френско-германското партньорство като общ политико-икономически двигател на европейското обединение, изключвайки германското лидерство на континента.

Ако Франция беше истинска глобална сила, разрешаването на тези дилеми в преследването на основната цел не би било трудно. Никой от другите европейски държави, ако изключим Германия, няма такава амбиция, нито е ръководена от такова усещане за мисия. Дори Германия вероятно би могла да бъде съблазнена да приеме френското лидерство в обединена и независима (от Америка) Европа, но само ако съзна-

ва, че Франция е в действителност глобална сила и може да предложи на Европа сигурността, която осигурява Америка, а Германия не е в състояние да гарантира.

Германия обаче познава реалните граници на френската сила. В икономическо отношение Франция е много по-слаба от Германия, а военният ѝ елит (както показва войната в Персийския залив от 1991 г.) не е много компетентен. Тя е достатъчно добра да смаже вътрешните заговори в сателитните африкански държави, но не е в състояние нито да защити Европа, нито да прехвърли значителни сили далеч от континента. Франция е една средно значима европейска сила, нито повече, нито по-малко. Ето защо, за да изгради Европа, Германия желае да отдаде дължимото на френската гордост, но за да гарантира истинска сигурност на този континент, тя не е готова сякаш да следва френското лидерство. Германия продължава да държи на централната роля на Америка относно европейската сигурност.

Тази реалност, болезнена за френското самоуважение, се очерта все по-ясно след обединението на Германия. Дотогава френско-германските отношения създават впечатлението за френско политическо лидерство, стъпило удобно на германския икономически динамизъм. Такова усещане всъщност бе добре дошло и за двете страни. От гледна точка на Германия то неутрализира традиционните европейски страхове и същевременно засилва и удовлетворява френските илюзии, че изграждането на Европа се ръководи от Франция, подкрепяно от икономически динамичната Западна Германия.

Френско-немското сътрудничество, при всичките пороци от него недоразумения, е позитивен факт за Европа и значимостта му не е прехвалена. За всички европейски страни то предоставя решаваща основа за разгръщане на трудните процеси по обединението. В този смисъл то е напълно съвместимо с американските интереси и отговаря на дългосрочния американски ангажимент за поощряване на трансатлантическото сътрудничество в Европа. Разпадането на това сътрудничество би било фатален обрат за Европа и катастрофално за американската позиция на континента.

Скритата американска подкрепа позволява Германия и

Франция да разгръщат процеса на обединението на Европа. Нещо повече, обединението на Германия повишава шансовете на французите да включат Германия в една обхващаща европейска инициатива. Така на 6 декември 1990 г. френският президент и германският канцлер се ангажират с целта за федерална Европа, а десет дни по-късно Римската междуправителствена конференция за политическото обединение дава ясен мандат — независимо от резервите на Великобритания — на външните министри от дванайсетте страни на Европейската общност да подготвят Проектодоговор за политически съюз.

Обединението на Германия обаче драматично променя реалните параметри на европейската политика. То означава геополитическо поражение едновременно за Русия и за Франция. Обединена Германия не само престава да бъде младши политически партньор на Франция, но автоматично се превръща в безспорна първостепенна сила в Западна Европа и дори отчасти в глобална сила, особено благодарение на огромния си финансов принос в подкрепа на ключовите международни институции.¹ Новата реалност поражда някои взаимни разочарования във френско-германските отношения, защото Германия вече е в състояние да дефинира и открито да заяви собствена визия за бъдещето на Европа, оставяйки все още партньор на Франция, но преставайки да бъде нейно протеже.

Така полученото се стеснено пространство за въздействие води до някои последици за френската политика. Франция трябва да се опита някак си да получи по-голямо влияние в НАТО — откъдето тя отдавна се е оттегляла в знак на протест срещу американското господство в съюза, — компенсирайки същевременно относителната си слабост чрез умело дипломатическо маневриране. Връщането в НАТО може да позволи на Франция да влияе по-съществено върху Америка; мимолетните флиртове с Москва или с Лондон биха могли да предизвикат натиск отвън, от Америка или от Германия.

Така, водейки политика на маневриране вместо на противопоставяне, Франция се завърта в командната структура на НАТО. Към 1994 г. тя отново е *de facto* активен участник във вземането на политически и военни решения в рамките на Атлантическия съюз; от края на 1995 г. външният министър

и министърът на отбраната на Франция вземат редовно участие в сесията на съюза. Всичко това обаче си има своя цена: връщайки се изцяло в НАТО, французите потвърждават решимостта си да реформират структурата на съюза, за да се постигне по-добър баланс между американското лидерство и европейското участие. Те се изказват за по-солоиден профил и за по-голяма роля на колективния европейски компонент. Или както заявява в речта си от 8 април 1996 г. френският външен министър Ерве дьо Шарет: „За Франция главната цел [на подполюването на отношенията] е да се наложи европейска идентичност в съюза, която да е оперативно надеждна и политически забележима.“

В същото време Париж е готов да експлоатира тактическите традиционните си връзки с Русия, за да ограничи американската политика в Европа и да възкреси, когато това се наложи, старото френско-британско съглашение, което да неутрализира засилващата се позиция на Германия в Европа. Всичко това беше съвсем ясно изразено от френския външен министър през август 1996 г., когато той заяви, че „ако Франция иска да играе международна роля, тя трябва да извлече предимства от съществуването на една силна Русия, помагайки ѝ да се наложи отново като значима сила“, карайки руският външен министър да върне репликата с твърдението, че „измиску всички водещи страни в света Франция се доближава най-много до една конструктивна нагласа в отношенията с Русия“².

По такъв начин първоначалната подкрепа от страна на Франция за разширяването на НАТО на изток – а всъщност трудно прикриван скептицизъм относно необходимостта от подобно разширяване – е отчасти тактически ход за осигуряване на пространство в преговорите със Съединените щати. Тъкмо защото Америка и Германия са главните инициатори за разширяването на НАТО, за Франция се оказва удобно да демонстрира дистанцираност, да дава резервирана подкрепа, да изразява загрижеността си от потенциалното въздействие на тази инициатива върху Русия и да действа като най-чувствителния европейски партньор на Москва. У някои централноевропейски държави се създава впечатлението, че французите не възразяват срещу запазването на руската

сфера на влияние в Източна Европа. В този смисъл руската карта не само балансира Америка и изпраща не чак толкова деликатно послание към Германия, но и увеличава натиска върху Съединените щати да вземат предвид благоприятните за Франция варианти на реформата в НАТО.

В последна сметка разширяването на НАТО изисква еднотелност на всички шестнайсет члена на съюза. Париж знае, че не само неговото мълчаливо съгласие е жизненоважно за постигането на еднотелност, но и че е необходима реалната подкрепа на Франция, за да се избегне обструкцията от други членове на съюза. Затова и не е тайна френското намерение да се разиграе подкрепата за разширяването на НАТО срещу евентуалното удовлетворяване от страна на Америка на френското желание за промяна както в баланса на силите в съюза, така и на неговите най-дълбоки структури.

По същия начин първоначално Франция изразява съвсем хладна поддръжка за разширяването на Европейския съюз на изток. Тук водеща позиция има най-вече Германия, която разчита на американска подкрепа, но не и на такава степен на ангажираност на Съединените щати, както в случая с разширяването на НАТО. Макар че в рамките на НАТО Франция е склонна да се съгласи, че разширяването на ЕС би гарантирало по-удобен чадър за бившите комунистически държави, веднага след като Германия започна да настоява за по-бързо разширяване на ЕС към Централна Европа, французите изтъкнаха редица технически проблеми и също така искането си ЕС да обърне равностойно внимание на оголения южно-средиземноморски фланг в Европа. (Тези различия изпъкнаха още по време на френско-германската среща през 1994 г.) С акцента, който поставят на последния проблем, французите си спечелиха подкрепата на южните членове на НАТО, повишавайки по такъв начин възможностите си за маневриране. Цената за това обаче е разширяваща се пропасть между съответните геополитически схващания на Франция и на Германия за Европа, пропасть, само частично запълнена от заключеното съгласие на Франция през втората половина на 1996 г. за приемането на Полша в НАТО и в ЕС.

Това разминаване е неизбежно предвид променяния се

исторически контекст. След края на Втората световна война демократична Германия винаги е признавала, че френско-германското помирение е важен фактор за изграждане на Европейската общност в западната половина на разделена Европа. Помирението също така е от решаващо значение за историческото реабилитиране на Германия. Оттук и приемането на френското лидерство изглежда цена, която си струва да се плати. Същевременно непрестанната съветска заплаха за твърде уязвимата Западна Германия превръща лоялността към Америка в съществена предпоставка за оцеляване – нещо, което дори французите признават. След разпадането на Съветския съюз обаче подчинената роля по отношение на Франция нито е необходима, нито е благоприятна за изграждането на една по-голяма обединена Европа. Равностойното френско-немско партньорство, като обединена Германия е фактически по-силен съюзник, се оказва за Франция нещо повече от коректна сделка; така че французите просто са принудени да присмат предпочитанието на Германия към структура за сигурност, в която участва нейният трансатлантически съюзник и защитник.

След края на Студената война тази структура придобива нова значимост за Германия. В миналото тя защитава страната от външна, но съвсем непосредствена заплаха и се оказва необходимото условие за евентуалното обединяване на Германия. С изчезването на Съветския съюз и след обединението на Германия съюзът с Америка осигурява своеобразен чадър, под който Германия би могла по-открито да поеме лидерска роля в Централна Европа, без същевременно да заплашва своите съседи. Американската връзка е нещо повече от свидетелство за добро поведение: тя убеждава съседните държави, че по-тесни отношения с Германия означават заедно с това и по-тесни отношения със Съединените щати. Всичко това улеснява Германия да дефинира по-открито собствен геополитически приоритети.

Германия – намислила спокоен пристан в Европа, безопасна и със сигурни граници благодарение на забележимото американско военно присъствие – сега е в състояние да подкрепя интегрирането на новоосвободена Централна Европа в общоевропейските структури. Това вече няма да бъде стара-

та Средна Европа на немския империализъм, а една по-спокойна територия на икономическо обновление, стимулирано от немските инвестиции и пазари, като Германия действа активно в качеството си на привърженик на евентуалното формално включване на тази нова Средна Европа в Европейския съюз и в НАТО. Използвайки френско-германския съюз като важна платформа за поемане на по-решаваща регионална роля, Германия няма защо да се притеснява от утвърждаването си в орбитата на собствени особени интереси.

На картата на Европа зоната на особените германски интереси може да се очертае под формата на неправилен четириъгълник, включващ на запад, разбира се, Франция, обръщанц на изток новоосвободилите се посткомунистически държави на Централна Европа, като към тях се прибавят и балтийските републики, Украйна и Беларус и дори Русия (вж. картата на с. 77). В много отношения тази зона съответства на историческия радиус на конструктивно немско културно влияние, наложено по време на преднационалистичната епоха в Източна и Централна Европа и в балтийските републики от немските заселници, прогонени оттам или унищожени по време на Втората световна война. И което е още по-важно, териториите, представляващи особен интерес за французите (обсъждани по-горе) и за немците, взети заедно, определят всъщност западните и източните граници на Европа, докато съпадащите полета подчертават решаващото геополитическо значение на френско-немската връзка като ключов център на Европа.

Повратът, направил възможно поемането на по-явна лидерска позиция от Германия в Централна Европа, се дължи на немско-полското помирение, станало факт в средата на 90-те години. Макар и с известна неохота в началото, обединена Германия (подтиквана от Съединените щати), официално призна като постоянна границата с Полша по Одер-Ниса, а тази стъпка на свой ред премахна единствената най-важна пречка от страна на Полша за по-тесни отношения с Германия. С последвалите жестове на добра воля и на взаимно опрощение тези отношения претърпяха драматична промяна. Освен че немско-полската търговия отбеляза бум (през 1995 г. Полша измести Русия като най-големия търговски партньор

на Германия на изток), Германия стана главният защитник на полското членство в ЕС и (засдно със Съединените щати) в НАТО. Не би било преувеличено да се каже, че в средата на десетилетието помириенето между Полша и Германия придобива такава геополитическа значимост в Централна Европа, която може да се равнява на значението за Западна Европа на френско-германското помирение преди това.

Чрез Полша немското влияние може да се разпростре на север – към балтийските държави, и на изток – към Украйна и Беларус. Нещо повече, обсегът на немско-полското партньорство се разширява и от включването на Полша в интензивните френско-немски дискусии за бъдещето на Европа. Така нареченият Ваймарски триъгълник (по името на немския град, в който са се състояли станалите по-късно периодични трестранни френско-немско-полски консултации на високо равнище) изгражда потенциално значима геополитическа ос на европейския континент, обхващаща 180 милиона души от три държави с високо чувство за национална идентичност. Това, от една страна, разширява още повече господстващата роля на Германия в Централна Европа, но, от друга страна, тази роля се балансира от полско-френското участие в трестранния диалог.

Присмането от страна на централноевропейците на германското лидерство – а това важи с още по-голяма сила за по-малките централноевропейски държави – се улеснява от очевидната ангажираност на Германия с разширяването на изток на ключовите европейски институции. Посвещавайки се на такава цел, Германия поема историческа мисия, която доста се различава от някоя дълбоко вкоренени западноевропейски разбирания. Според тези разбирания събитията, разгръщащи се източно от Германия и от Австрия, се възприемат като надхвърлящи границите и интересите на действителната Европа. Тази нагласа – изразена в началото на XVIII век от лорд Болингбрук³, който заявява, че политическото насилие на изток не трябва да засяга западноевропейците – изплува отново по време на Мюнхенската криза от 1938 г.; същата нагласа намери трагично въплъщение в позициите на Великобритания и на Франция по време на конфликта в Босна от средата на 90-те години. Тя все още витае под по-

върхността на продължителните дебати за бъдещето на Европа.

В противоположност на това единственият реален дебат в Германия е дали първо трябва да се разшири НАТО или ЕС (министърът на отбраната настоява за първия вариант, а министърът на външните работи – за втория), което превръща Германия в безспорен апостол на по-голяма и действително обединена Европа. Германският канцлер назова 2000 г. като цел на първото разширение на ЕС на изток, а германският министър на отбраната беше измежду първите, които предложиха петдесетгодишнината от създаването на НАТО като подходяща символична дата за разширяването му на изток. По такъв начин концепцията на Германия за бъдещето на Европа се различава от викацията на главните европейски съюзнници: англичаните застават зад идеята за една по-голяма Европа, защото съзират в разширяването средство за развояване на европейското обединение; французите се страхуват, че разширяването ще укрепи ролята на Германия и ще благоприятства една по-гъсна интеграция. Германската позиция позволява на страната да има собствена значима роля в Централна Европа.

ГЛАВНАТА ЦЕЛ НА АМЕРИКА

Основният проблем за Америка е как да се изгради една Европа, основаваща се на френско-германското сътрудничество, една жизнеспособна Европа, свързана със Съединените щати и разширяваща обсега на своята демократична международна система на сътрудничество, от която толкова зависи ефикасното упражняване на американското глобално превъзходство. В този смисъл въпросът не е да се направи избор между Франция или Германия. Без която и да било от тези две страни не би имало Европа.

От досегашните анализи произтичат три най-обща извода:

1. Ангажирането на Америка с каузата на европейското обединение е необходимо, за да се компенсира вътрешната криза на морала и на целеустремеността, която изсмуква силите на европейците, да се просодее широко разпространение

ното на континента подозрение, че в последна сметка Съединените щати не застават зад действителното обединение на Европа, и да се влее в европейските страни необходимата доза демократична страст. *Това изисква Америка категорично да потвърди, че приема Европа като свой глобален партньор.*

2. Тактическото противопоставяне на френската политика и подкрепата на Германия е оправдано като краткосрочна задача; в по-дългосрочен план европейското единство ще трябва да се изрази в по-характерна европейска политическа и военна идентичност, ако желаем да има една истинска, неприсъторена Европа. *Това изисква постепенно адаптиране към френската гледна точка относно баланса на силите в трансатлантическите институции.*

3. Нито Франция, нито Германия са достатъчно силни, за да изградят Европа според собствените си разбирания или да разрешат с Русия проблемите около дефинирането на географския обхват на Европа. *Това изисква енергично, фокусирано и решително американско ангажиране, особено в сътрудничество с Германия, за дефиниране на европейските граници и за справяне с болезнените – особено за Русия – въпроси за евентуалния статус на балтийските републики и на Украйна в европейската система.*

Един бегъл поглед върху картата на огромния евразийски континент откроява геополитическата значимост за Америка на европейското предимство. Съхраняването на това предимство и разширяването му като трамплин за демокрацията е въпрос, пряко свързан с американската сигурност. Съществуващата пропаст между глобалната загриженост на Америка за стабилността и за съответното разпространение на демокрацията и видимата индиферентност на Европа към тези проблеми (въпреки самообявяването на Франция като глобална сила) трябва да бъдат преодолени, а това може да стане само ако Европа постепенно придобие конфедеративен характер. Европа не може да се превърне в една национална държава поради жилавостта на различните национални традиции, но може да стане такава единица, която посредством общи политически институции като цяло изразява споделени

демократични ценности, въвежда собствените си интереси в тяхното универсализиране и упражнява магнетична сила върху съседите си от евразийското пространство.

Оставени сами на себе си, европциите са изправени пред риска да бъдат погълнати от вътрешните си социални проблеми. Икономическото възстановяване на Европа скрива огромната цена за нейния успех. Тази цена има икономически и политически измерения. Кризата на политическата легитимност и на икономическата жизнестойност, с която Западна Европа все по-често се сблъсква – без да може да я преодолее, – е дълбоко вкоренена в разрастването на една поддръжана от държавата социална структура, която поощрява патернализма, протекционизма и тесногърдието. В резултат се получава културна ситуация, съчетаваща искейпистки хедонизъм с духовна празнота – ситуация, която може да бъде експлоатирана от националистично настроени екстремисти или от догматични идеолози.

Ако получи широко разпространение, тази ситуация може да се окаже смъртоносна за демокрацията и за европейската идея. Двете всъщност са свързани, защото новите проблеми на Европа – имиграцията или икономико-технологическото съперничество с Америка и с Азия, да не говорим за необходимостта от дълбока политическа реформа на съществуващите социално-икономически структури – могат да бъдат ефективно разрешени единствено в действително континентален контекст. Една Европа, която е повече от сбора на своите части – т. е. Европа, посещава глобална роля в укрепването на демокрацията и в по-широкото разпространяване на базисните човешки ценности, – е по-вероятно да бъде Европа, разграничила се категорично от политическия екстремизъм, от тесногърдия национализъм или от социалния хедонизъм.

Не е необходимо да се събуждат старите страхове от сепаративно германо-руско съглашение, нито пък да се преувеличават последиците от тактическия флирт на Франция с Москва, за да се изрази опасение за геополитическата стабилност на континента – и за мястото на Америка в него, – ако опитите за обединяване се провалят. Подобен провал би довел фактически до подновяване на традиционните европейски маневрирования. Той несъмнено би породил възмож-

ности за германско или руско геополитическо самоутвърждаване, макар че ако Европа е изцяло някакви поуки от найновата си история, нито една от тези възможности не би трябвало да има успех. Като минимум обаче Германия би станала по-настоятелна и по-категорична в дефинирането на своите национални интереси.

Попастоящем интересите на Германия са в пълно съгласие с тези на ЕС и на НАТО. Дори говорителят на левичарския Съюз 90/Зелени застава зад разширяването на ЕС и на НАТО. Но ако обединението и разширяването на Европа се натъкват на непреодолими прегради, има основания да се смята, че на преден план ще изпъкне една по-националистично дефинирана немска концепция за европейски „ред“ в потенциален ущърб на европейската стабилност. Волфганг Шойбле, лидер на християндемократите в Бундестага и вероятен наследник на канцлера Кол, изразява тази нагласа в изявлението си, че Германия вече не е „западният защитен вал срещу Изтока; ние станаме центъра на Европа“, добавяйки многозначително, че „за дълги периоди през средновековието... Германия е трябвало да възворава ред в Европа“.⁴ В една такава интерпретация Средна Европа – вместо да бъде европейски регион, в който Германия има икономическо превъзходство – би се превърнала в поле на открита германска политическа доминация, както и в база за по-едностранна немска политика по отношение на Изтока и на Запада.

Тогава Европа би престанала да бъде предмостие на американската сила и потенциален трамплин за разширяване на демократичната глобална система в Евразия. Ето защо недвусмислената и осезаема американска подкрепа за обединяването на Европа трябва да продължи. Макар че, както по време на икономическото възстановяване на континента, така и в рамките на съюза за трансатлантическа сигурност, Америка често прокламира подкрепата си за европейското обединяване и за трансатлантическото сътрудничество в Европа, тя същевременно действа тъй, сякаш предпочитат да разрешава трудните икономически и политически въпроси с отделните европейски държави, а не с Европейския съюз. Американското настояване за глас в европейските процеси

на вземане на решение увеличава подозренията на европейците, че Съединените щати подкрепят сътрудничеството между европейските държави, когато те се подчиняват на американското лидерство, но не и когато формулират европейска политика. Не такова трябва да бъде американското послание.

Ангажираността на Америка с обединението на Европа – повторена изрично в съвместната американско-европейска Мадридска декларация от декември 1995 г. – ще продължи да звучи фалшиво, докато Съединените щати не се окажат в състояние не само да декларират недвусмислено, че са готови да поемат последиците от превръщането на Европа в истинска Европа, но и да действат в съответствие с това заявление. За Европа решаващата последица се равнява на действително партньорство с Америка, а не на поемането на статус на фаворизиран, но все пак младши съюзник. А истинското партньорство означава споделяне на решенията, както и на отговорностите. Американската подкрепа на тази кауза би спомогнала за интензифициране на трансатлантическия диалог и би стимулирала у европейците по-голямо съсредоточаване над ролята, която една значима Европа би могла да играе в света.

Може да се допусне, че на определен етап действително обединеният и могъщ Европейски съюз ще се превърне в глобален политически съперник на Съединените щати. Той несъмнено би станал труден икономико-технологически конкурент, особено като се има предвид, че геополитическите му интереси в Близкия изток и на други места по света вероятно значително ще се различават от тези на Америка. В действителност обаче е малко вероятно такава могъща и политически еднородна Европа да възникне в обозримо бъдеще. За разлика от условията по време на формирането на Съединените щати, живаяността на европейските национални държави има дълбоки исторически корени, откъдето и страстият стремеж към транснационален облик на Европа забележимо охлаждава.

Реалните алтернативи през следващите едно-две десетилетия са: или разширяваща се и обединяваща се Европа, преследваща – макар и колебливо и непоследователно – цел

та за континентално единство; или Европа, оказала се в задънена улица, която не е отишла кой знае колко по-далеч от настоящото си състояние на интеграция и геополитически обсег, с една Централна Европа, оставаща си геополитически ничия земя; или, като вероятна последица от безизходната, все по-атомизираща се Европа, възобновяваща старите вражди между силите. При втората алтернатива е почти неизбежно охлаждането на германското желание да се идентифицира с Европа, с последица – националистско дефиниране на германския държавен интерес. Очевидно най-добър за Америка е първият вариант, но за да се реализира, той налага засилване на американската подкрепа.

На този етап на несигурност около изграждането на Европа не е нужно Съединените щати пряко да се намесват в сложните дебати по въпроси като дали ЕС трябва да взема външнополитическите си решения с мнозинство (позиция, поддържана особено от немците); дали Европейският парламент трябва да поеме решаваща законодателна власт, а Европейската комисия в Брюксел да стане фактически европейски изпълнителен орган; дали програмата за осъществяване на споразумението за европейски икономически и валутен съюз да не бъде облекчена; или най-сетне дали Европа трябва да бъде по-широка конфедерация или многослойно образувание с федерално вътрешно ядро и малко по-свободна периферия. Това са проблеми, които европейците трябва да разискват помежду си – и е повече от вероятно, че напредъкът по всички тези проблеми ще бъде неравен, претъсван от паузи и в крайна сметка задвижван от сложни компромиси.

Въпреки това с разумно да се допусне, че икономическият и валутният съюз ще стане реалност към 2000 г., първоначално вероятно между шест до десет от настоящите петнайсет държави, членки на Европейския съюз. Това ще ускори европейската икономическа интеграция по посока към нейното политическо измерение. По такъв начин, преодолявайки различни препятствия, оформяйки едно по-интегрирано ядро и един по-свободен външен слой, обединена Европа постепенно ще се превърне в значим политически играч на евразийската шахматна дъска.

Във всеки случай Америка не трябва да създава впечатление, че предпочита по-неопределено, макар и по-широко европейско сдружение, а трябва да потвърждава с думи и дела желанието си да работи с ЕС като глобален партньор на Съединените щати в областта на политиката и на сигурността, а не само като регионален общ пазар, образуван от държави, съюзени със Съединените щати чрез НАТО. За да може този ангажимент да внушава повече доверие, трябва да се предложат и предприеме съвместно планиране с ЕС относно нови двустранни трансатлантически механизми за вземане на решение.

Същият принцип може да се приложи и към НАТО. Съхраняването на съюза с жизненоважно за трансатлантическата връзка. По този въпрос съществува забележителен американско-европейски консенсус. Без НАТО Европа не само би била уязвима, но и почти веднага би се разединила в политическо отношение. НАТО гарантира европейската сигурност и осигурява стабилна рамка за реализиране на европейското единство. Ето това прави съюза толкова исторически значим за Европа.

Постепенното и колебливо обединяване на Европа обаче налага съответни промени във вътрешната структура и процеси на НАТО. В това отношение Франция има право. Не може един ден да имаме действително обединена Европа и същевременно съюз, който си остава интегриран на базата на една върхушка плюс петнайсет зависимы сили. След като веднъж Европа приеме собствена политическа идентичност, като ЕС посме някои от функциите на върхунационално управление, НАТО ще трябва да се промени на основата на формулата 1 + 1 (САЩ + ЕС).

Това няма да стане изведнъж. Но такова развитие трябва да бъде отразено в съществуващите принципи на съюза, за да не би отсъствието му да стане препятствие за по-нататъшен напредък. Значителна стъпка в тази посока е решението на съюза от 1996 г. да се остави пространство за създаването на съвместни сили за специални задачи, предвиждайки по такъв начин възможността за някои чисто европейски военни инициативи, основани на логистиката на съюза, както и на неговите команди, контролни, комуникационни и разузна-

вателни възможности. По-голямата готовност на Съединените щати да се приспособят към френските искания за повишена роля на Западноевропейския съюз в рамките на НАТО, особено по отношение на командването и на вземането на решения, ще означава и по-искрена американска подкрепа за европейското обединение и може да помогне за преодоляването на пропастта между Америка и Франция относно самоопределението на Европа.

Възможно е в по-далечна перспектива Западноевропейският съюз да обхване и някои членове на ЕС, които по различни геополитически или исторически причини могат да не се стремят към членство в НАТО. Това могат да бъдат Финландия, Швеция или пък Австрия, страни, които вече са придобили статута на наблюдатели в Западноевропейския съюз.⁵ Други страни също могат да потърсят връзка със Западноевропейския съюз като предварителна стъпка за евентуално членство в НАТО. Западноевропейският съюз може също така да реши в даден момент да направи нещо от типа на програмата на НАТО „Партньорство за мир“ за бъдещите членове на ЕС. Всичко това ще спомогне сътрудничеството в сферата на сигурността в Европа да се постави на по-здрава основа извън формалните граници на трансатлантическия съюз.

Междувременно, докато се появи една по-голяма обединена Европа – а това дори и при най-благоприятни условия не може да стане скоро, – Съединените щати трябва да работят в тясна връзка с Франция и с Германия, за да помогнат за зараждането ѝ. По отношение на Франция централната политическа дилема за Америка ще продължава да бъде привличането на Франция към по-тясна атлантическа политическа и военна интеграция, без да се компрометира американско-германската връзка, а по отношение на Германия – как да се експлоатира американското ослабване на немското лидерство в една проатлантическа Европа, без да се поражда загриженост у Франция и Великобритания, както и у другите европейски страни.

По-голямата гъвкавост на Америка по отношение на бъдещия облик на съюза ще помогне за осигуряването на по-стабилна френска подкрепа за разширяването на съюза на из-

ток. В дългосрочна перспектива зоната на НАТО на интегрирана военна сигурност от двете страни на Германия ще привърже по-здраво Германия към една многостранна рамка, а това би било важно за Франция. Нещо повече, разширяването на съюза ще увеличи възможността Ваймарският тригълник (състоящ се от Германия, Франция и Полша) да стане фино средство за известно балансиране на германското лидерство в Европа. Макар Полша да се уповава на германската подкрепа за влизането си в съюза (и да негодува срещу колебанията на Франция относно разширяването му), след като веднъж тя стане член на НАТО, е твърде вероятно да възникне споделена френско-полска геополитическа перспектива.

Във всеки случай Вашингтон не бива да пропуска факта, че Франция е само временен опонент по въпросите, засягащи идентичността на Европа и вътрешното функциониране на НАТО. И което е по-важно, Съединените щати не трябва да забравят обстоятелството, че Франция е ключов партньор във важната задача за интензивно включване на демократична Германия в Европа. Това е историческата роля на френско-германските отношения, а разширяването на ЕС и на НАТО на изток би трябвало да повиши значимостта на тези отношения като вътрешно ядро на Европа. И най-после, Франция не е достатъчно силна нито да се противопостави на геостратегическите принципи на европейската политика на Америка, нито да стане самостоятелен лидер на Европа. Ето защо нейните особености и дори нейните прищевки трябва да бъдат понасяни.

Уместно е също така да се отбележи, че Франция играе конструктивна роля в Северна Африка и в африканските франкофонски страни. Тя е важен партньор на Тунис и Мароко и упражнява стабилизиращо влияние в Алжир. Съществуват сериозни вътрешни причини за подобно френско присъствие в Африка: понастоящем 5 милиона мюсюлмани пребивават във Франция. По такъв начин Франция се превръща във важен залог за стабилността и нормалното развитие на Северна Африка. Но поддържането на тези френски интереси носи сериозни облаги и за европейската сигурност. Без френското чувство за мисионерство южният фланг на Европа би бил много по-нестабилен и по-уязвим. Цяла Южна Европа

изразява все по-голяма загриженост за социално-политическата заплаха, идваща от нестабилността по Южното средиземноморско крайбрежие. Вниманието, което Франция отделя на събитията в този регион, отговаря напълно на интересите на НАТО в сферата на сигурността и това съображение трябва да се има предвид, когато Америка се сблъсква с прекомерните претенции на Франция за особен лидерски статус.

Германия е друго нещо. Доминиращата роля на тази страна не може да бъде пренебрегвана, но трябва да се внимава с всяко публично одобрение на германското лидерство в Европа. То може да бъде целесъобразно за някои европейски държави – като например тези от Централна Европа, които високо ценят немската инициатива за разширяването на Европа на изток – и да бъде приемливо за западноевропейците, докато е под контрола на Америка, но в дългосрочна перспектива европейското единство не може да се основава на него. Прескалено много спомени са все още живи; могат да изплуват твърде много страхове. Просто не е възможно да си представим една Европа, изградена и ръководена от Берлин. Ето защо Германия се нуждае от Франция, Европа се нуждае от немско-френската връзка, а Америка не може да избира между Германия и Франция.

Съществен въпрос, засягащ разширяването на НАТО, е, че това е процес, тясно свързан с разширяването на Европа. Ако Европейският съюз иска да стане географски по-голяма общност – с по-интегрирано френско-немско ръководно ядро и с по-малко интегрирани външни слоеве – и ако такава Европа иска да базира своята сигурност на един траен съюз с Америка, тогава нейният геополитически най-оголен сектор, Централна Европа, не може да бъде демонстративно изключен от сферата на сигурност, на която разчита останалата част от континента посредством трансатлантическия съюз. По този въпрос Америка и Германия са единодушни. За тях импулсът за разширяване е политически, исторически и конструктивен. Той не е породен от враждебност към Русия, нито от страх от Русия и още по-малко от желание да се изолира Русия.

Ето защо Америка трябва да работи в особено тясно сътрудничество с Германия за разширяването на Европа на из-

ток. В този смисъл американско-германските съвместни действия и водещата роля на двете страни по този проблем са от изключително значение. Разширяването може да се осъществи, ако Съединените щати и Германия заедно стимулират другите членове на НАТО да подкрепят тази стъпка и договорят някакво ефективно споразумение с Русия, ако тя е готова на компромис (вж. Глава четвърта), или действат решително с ясното убеждение, че задачата по изграждането на Европа не може да бъде предмет на възражения от страна на Москва. Съвместният американско-германски натиск ще бъде особено важен за постигане на изобщо необходимото единодушие на всички членове на НАТО, като се има предвид, че нито една страна, членка на пакта, няма да е в състояние да удържи на този натиск.

Залог най-сетне в тези усилия е мащабната роля на Америка в Европа. Нова Европа тепърва формира своя облик и ако тя иска да остане геополитическа част от „евроатлантическото пространство“, трябва да вземе предвид ключовото значение на разширяването на НАТО. Всъщност всеобхватната политика на Съединените щати относно Евразия няма да бъде възможна, ако предприетият от Америка опит за разширяването на НАТО се натъква на непродолими препятствия. Провалът ще дискредитира американското лидерство; той ще разколебае идеята за разширяването на Европа, ще деморализира централноевропейците и би могъл да разпали отново затихналите понастоящем или утасващи руски геополитически аспирации към Централна Европа. За Запада това ще означава самонараняване, което може сериозно да навреди на изгледите за истински европейски съюз в една евентуална архитектура на сигурността в Евразия; а за Америка това би било не само регионално, но и фактически глобално поражение.

Основният принцип, от който трябва да се ръководи постоянното разширяване на Европа, е идеята, че нито една сила извън съществуващата трансатлантическа система няма право да наложи вето на участието на държава, която отговаря на изискванията, в европейската система – а също така и в трансатлантическата система на сигурност, – както и че нито една европейска държава не може да бъде изключена априори от евентуално членство в ЕС и в НАТО. Особено твърде уяз-

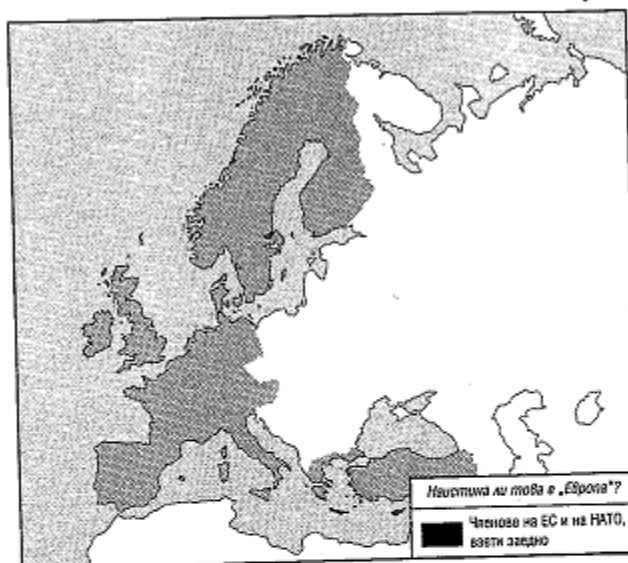
вимите и бързо възстановяващи се балтийски държави имат правото да знаят, че те също могат да станат пълноценни членки и на двете организации и че междувременно техният суверенитет не може да бъде застрашаван, без по този начин да се накърнят интересите на разширяваща се Европа и на Съединените щати.

Западът фактически – и особено Америка и нейните западноевропейски съюзници – трябва да даде отговор на въпроса, красноречиво поставен от Вацлав Хавел в Аахен на 15 май 1996 г.:

„Знам, че щито Европейският съюз, нито Северноатлантическият пакт могат да отворят вратите си изведнъж за всички, които искат да се присъединят към тях. Това, което те обаче могат със сигурност да постигнат – и което трябва да направят, преди да е станало прекалено късно, – е дадат на цяла Европа, разглеждана като сфера на общи ценности, категорично доказателство, че не са затворени клубове. Те трябва да формулират ясна и детайлна политика на постепенното си разширяване, която не само ще съдържа дневния ред на разширяването, но и логиката на този дневен ред.“ [Курсивът мой – 36. Бж.]

ИСТОРИЧЕСКИЯТ ДНЕВЕН РЕД НА ЕВРОПА

Макар че на този етап окончателните източни граници на Европа не могат да бъдат нито дефинирани, нито фиксирани, в един най-широк смисъл Европа е обща цивилизация, основаваща се на споделена християнска традиция. Европейската християнска традиция включва също така Византия и нейния руски православен продукт. Затова в културно отношение този континент е нещо повече от Европа на апостол Петър, а Европа на апостол Петър на свой ред е много повече от Западна Европа – макар в днешно време последната да е узурпирала идентичността на „Европа“. Дори само един поглед върху следващата карта потвърждава, че днешна Европа далеч не е цялата Европа. И още по-лошо, това е една Европа, при която някаква зона на несигурност между нея и Русия може да има вакуумиращ ефект и върху двете страни, поражайки неизбежно напрежение и вражда.

Европа на Карл Велики (ограничаваша се до Западна Европа) имаше своя смисъл по време на Студената война, но днес тя е аномалия. Това е така, защото, освен че е цивилизация, възникващата обединена Европа е и начин на съществуване, стандарт на живот и политическа система на споделени демократични процедури, необременена от етнически и териториални конфликти. Тази Европа, в нейния формален организационен обсег, е понастоящем нещо много по-малко от действителния си потенциал. Някои от по-напредналите и политически стабилни централноевропейски държави – всички те част от Петровата западна традиция – и особено Чешката република, Полша, Унгария и може би Словения, решително отговарят на условията и се стремят към членство в „Европа“ и в нейните трансатлантически структури за сигурност.

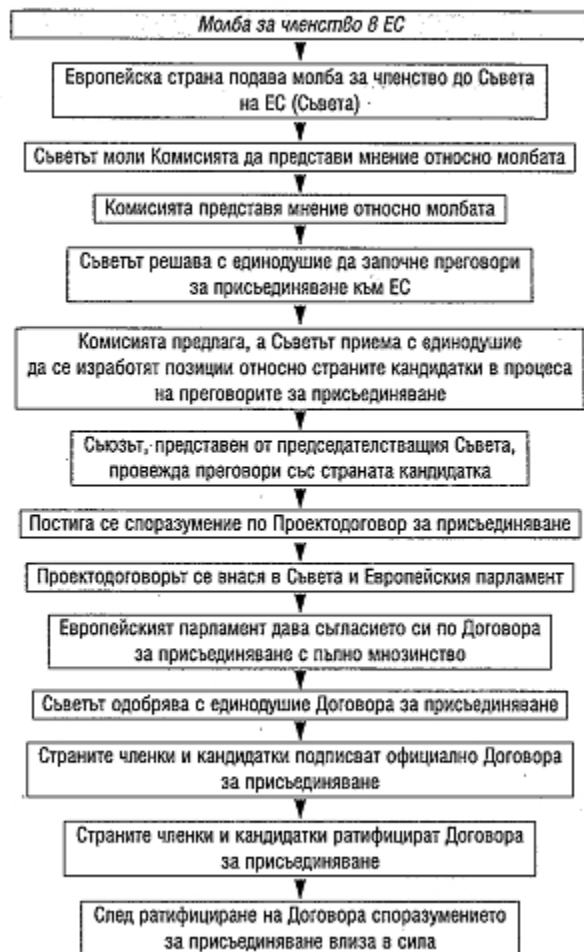
В днешната ситуация интегрирането към НАТО на Пол-

ша, Чешката република и Унгария – може би през 1999 г. – изглежда сигурно. След тази първоначална, но значима стъпка е вероятно всяко следващо разширяване на пакта или да съвпада с разширяването на ЕС, или да го следва непосредствено. Разширяването на ЕС е много по-сложен процес както откъм броя на етапите, така и откъм изискванията, на които трябва да отговорят страните. Така че първото присъединяване на държави от Централна Европа към ЕС не може да се очаква преди 2002 г. Въпреки това, след включването на първите три нови члена на НАТО в ЕС, двете организации трябва да се обмислят с въпроса за разширяване и към балтийските републики, Словения, Румъния, България и Словакия, а може би и към Украйна.

Трябва да се отбележи, че перспективата за бъдещо членство вече оказва конструктивно влияние върху поведението на евентуалните членове. Съзнаването, че нито ЕС, нито НАТО желаят да бъдат обременявани с допълнителни конфликти, свързани например с правата на малцинствата или с териториални претенции (проблемите с Турция и Гърция са повече от достатъчни), вече даде на Словакия, Унгария и Румъния необходимия стимул за постигнати на споразумения, съответстващи на стандартите, поставени от Съвета на Европа. Същото се отнася и до по-общия принцип, че за членство могат да кандидатстват само демократични държави. Желанието да не се окажат извън борда повлиява сериозно на новите демокрации.

Във всеки случай трябва да се приема като аксиома, че политическото обединение и сигурността на континента са неделими. На практика е трудно да си представим действително обединена Европа без споразумение за сигурност със Съединените щати. Оттук следва, че държавите, които са готови и са поканени да започнат преговори за приемане в ЕС, трябва автоматично да бъдат разглеждани като територии, защитавани от НАТО.

Съответно на това процесите за разширяване на Европа и на трансатлантическата система за сигурност вероятно ще се разгърнат на няколко добре обмислени етапа. Предполагам, че трайното ангажиране на Америка и на Западна Европа с тези процеси, можем да си представим един предварителен и умерено реалистичен дневен ред:

1. През 1999 г. в НАТО ще бъдат приети първите нови централноевропейски членове, макар че присъединяването им към ЕС няма да се осъществи преди 2002 или 2003 г.

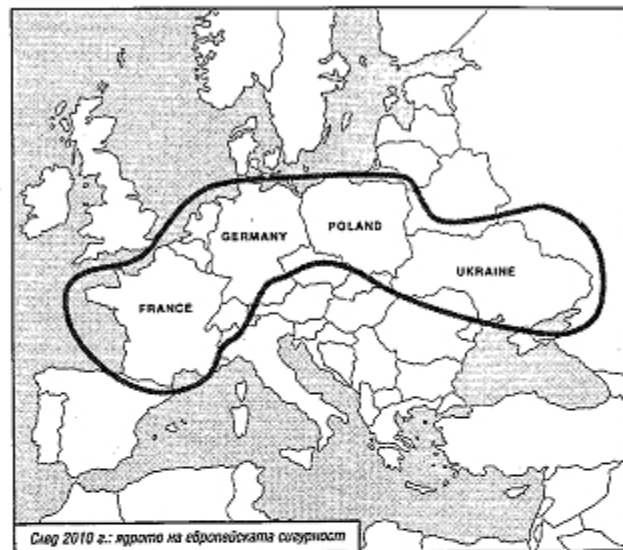
2. Междувременно ЕС ще предприеме преговори за присъединяване с балтийските републики, НАТО също ще започне да придвижва въпроса за тяхното членство, както и за това на Румъния, а приемането им ще завърши някъде около 2005 г. В даден момент на този етап и други балкански страни могат да се окажат готови за преговори.

3. Приемането на балтийските държави може да накара Швеция и Финландия също да помислят за членство в НАТО.

4. Някъде между 2005 и 2010 г. Украйна, особено ако междувременно страната е постигнала значителен прогрес във вътрешните реформи и е успяла по-забележимо да се идентифицира като централноевропейска държава, ще бъде готова за сериозни преговори с ЕС и с НАТО.

Много е вероятно през това време френско-немско-полското сътрудничество да се е задълбочило значително, особено в сферата на отбранителната политика. Това сътрудничество може да стане западното ядро на всяко по-широко споразумение за европейска сигурност, което евентуално да включва Русия и Украйна. Като се има предвид особената геополитическа заинтересованост на Германия и на Полша от независимостта на Украйна, твърде вероятно е тази страна постепенно да бъде привлечена към специалните френско-немско-полски взаимоотношения. Към 2010 г. френско-немско-полско-украинското сътрудничество, в което ще бъдат ангажирани 230 милиона души, може да се разгърне до партньорство, укрепващо геостратегическата дълбочина на Европа (вж. картата на с. 101).

От голямо значение е дали току-що очертаният сценарий ще се реализира по един спокоен начин или в контекста на нарастващо напрежение с Русия. Русия трябва постоянно да бъде убеждавана, че вратите към Европа са отворени, както и вратите към евентуално членство в една разширена трансатлантическа система за сигурност, а може би в определен бъдещ момент и вратите към нова трансевразийска система

за сигурност. За да имат стойност тези уверения, трябва много внимателно да бъдат поощрявани различни структури на сътрудничество – във всички сфери – между Русия и Европа. (Връзките на Русия с Европа и ролята на Украйна в това отношение са предмет на по-обстойно обсъждане в следващата глава.)

Ако Европа успее в обединяването и в разширяването си и ако Русия междувременно постигне демократична консолидация и социална модернизация, в един момент тази страна също ще бъде готова за по-органични отношения с Европа. Това на свой ред ще направи възможно евентуалното сливане на трансатлантическата система на сигурност с транс-континенталната евразийска система. Въпросът за руското формално членство обаче фактически няма да бъде актуален

за известно време – и това е поне още една причина да не се затваря неоснователно вратата за Русия.

В заключение: след края на Европа от споразумението в Ялта става изключително важно да не се получи връщане към Европа от времето на Версайския договор. Прекратяването на разделението на континента не бива да катализира движението обратно към една Европа на враждуващи национални държави, а трябва да стане отправна точка за формирането на по-голяма и все по-интегрирана Европа, подкрепяна от един разширен Атлантически съюз и раждаща се на по-голяма сигурност благодарение на конструктивните отношения с Русия. По такъв начин основната геостратегическа цел на Америка в Европа може да бъде съвсем простичко резюмирана: посредством едно по-искрено трансатлантическо партньорство да се консолидира предимството на Съединените щати на евразийския континент така, че обединена Европа да стане по-жизнеспособен трамплин за разпространяване в Евразия на международния ред на демокрация и на сътрудничество.

4

ЧЕРНАТА ДУПКА

Разпадането на най-голямата по територия страна в света към края на 1991 г. породил „черна дупка“ в самия център на Евразия. Получил се тъй, сякаш „стратегически значимата“ за геополитическите територии внезапно бе изтръгната от глобалната карта.

Тази нова и обкръжаваща геополитическа ситуация изправи Америка пред огромно предизвикателство. Естествено, първата задача бе да се намали вероятността от политическа анархия или от връщане към жестока диктатура в една рухваща държава, която все още разполага с могъщ ядрен арсенал. Сега обаче на дневен ред е дългосрочната задача: как да се поощрят икономическото възстановяване и демократичните преобразувания в Русия, като се избегне възраждането на една евразийска империя, която би могла да попречи на американската геостратегическа цел да се формира по-широка евроатлантическа система, с която Русия да бъде стабилно ангажирана, и то по безопасен начин.

НОВОТО ГЕОПОЛИТИЧЕСКО ОБКРЪЖЕНИЕ НА РУСИЯ

Разпадането на Съветския съюз е последният стадий от постоянното фрагментиране на огромния съветско-китайски комунистически блок, който за известен период се съизмерваше с империята на Чингиз хан. Но по-модерният евразийски вариант имаше твърде кратко съществуване, продължило до оттеглянето на Титова Югославия и до неподчинението на маоистки Китай, които от самото начало сигнализира-

ха за уязвимостта на комунистическия лагер по отношение на националистичните аспирации, оказали се по-силни от идеологическите връзки. Съветско-китайският блок оцеля близо десет години; Съветският съюз – около седемдесет.

Още по-значимо в геополитическо отношение обаче се оказа рухването на вскочевната, управлявана от Москва, Велика руска империя. Разпадането на тази империя беше предпоставено от цялостен социално-икономически и политически провал на съветската система, макар нейното заболяване да беше прикривано почти до самия край благодарение на пословичната секретност и самоизолация. Така светът беше слисан от скоростта на саморазрушаване на Съветския съюз. В продължение само на две седмици през декември 1991 г. Съветският съюз беше смело обявен за разпуснат от ръководителите на руската, белоруската и украинската република, след това бе формално заменен от едно неясно образувание – наречено Общност на независимите държави (ОНД), – включващо всички съветски републики без балтийските; после съветският президент неохотно се оттегли от поста си и съветският флаг беше за последен път свален от кремълската кула; и най-сетне Руската федерация – понастоящем предимно руска национална държава, в която живеят 150 милиона души – пос де факто наследството на бившия Съветски съюз, докато другите републики – възлизали на още 150 милиона души – в различни степен декларираха своята независимост.

Рухването на Съветския съюз доведе до монументално геополитическо объркване. Буквално за дни руският народ – който дори още по-малко от външния свят очакваше бързото разпадане на СССР – внезапно откри, че вече не е господар на многонационална империя и че границите на Русия се свиват до тези от началото на XIX век в Кавказ, до тези от средата на XIX век в Централна Азия, а на запад – което е особено болезнено – приблизително до тези от 1600 г., малко след царуването на Иван Грозни. Загубата на Кавказ събуди стратегическите страхове от възвръщане на турското влияние там; загубата на Централна Азия породиха болезнено чувство поради невъзможността да се експлоатират енергийните и минералните ресурси на региона, както и тревога от по-

тенциална ислямистка заплаха; а независимостта на Украйна постави под въпрос самата същност на Русия да бъде призван от Бога носител на панславянска идентичност.

Пространството, заемано всекогда наред от царистката империя и през три четвърти от настоящия век от Съветския съюз при доминиращата роля на Русия, се оказа запълнено от една дузина държави – повечето от тях (с изключение на Русия) неподготвени за истински суверенитет, – като се започне от относително голямата Украйна с нейните 52 милиона души и се стигне до Армения с нейното 3,5 милионно население. Тяхната жизнеспособност изглежда несигурна, а готовността на Москва постоянно да се съобразява с новите реалности е също толкова непредвидима. Преживеният от руснаците исторически шок се засилва от факта, че 20 милиона рускоезично население пребивава в чужди държави под господството на националистично настроени елити, решени да утвърдят своя идентичност след десетилетия на повече или по-малко насилствена русификация.

Рухването на Руската империя пораждат пространство на безвластие в самото сърце на Евразия. Слабост и объркване произлизат не само новоосвободените се държави, но и самата Русия; разместването на пласовите довежда до масивна системна криза, особено като се има предвид, че политическият земетръс е съпроводен от опит да се демонтира старият съветски социалноикономически модел. Националната травма се задълбочава от намесата на Русия в Таджикистан поради страх от мюсюлмански преврат в тази отскоро независима държава и се усилва особено от трагичната, брутална и много разточителна в икономическо и политическо отношение интервенция в Чечня. По най-болезнен начин обаче се възприема значителното сричане на международния статус на Русия – една от двете световни свръхсили днес се разглежда от мнозина като едва ли не регионална сила от Третия свят, макар и разполагаща все още с демодирани ядрен арсенал.

Геополитическата празнота се разширява от мащабите на социалната криза в Русия. Седемдесет и петте години комунистическа власт нанесоха безпрецедентна биологическа вреда на руския народ. Огромна част от най-талантливите и

най-предприемчиви индивиди бяха убити или умряха в ГУЛАГ, като броят им се равнява на милиони. Към това трябва да се прибави, че през този век страната трябваше да понесе и опустошенията на Първата световна война, касаещи част на една продължителна гражданска война, варварщината и лишенията на Втората световна война. Управляващият комунистически режим наложи задушаващ идеологически догматизъм, изолирайки страната от останалата част на света. Нейните модели на икономическа политика бяха напълно безразлични към екологичните проблеми, което особено навреди на здравето на населението. Според официалната руска статистика към средата на 90-те години само около 49 % от новородените са се появили здрави на бял свят, а близо една пета от първокласниците страдат от някаква форма на умствено изоставане. Средната продължителност на живота на мъжете спадна до 57,3 години, като броят на починалите надвишава броя на новородените. Социалните условия в Русия фактически са типични за една среднозначима страна от Третия свят.

Трудно могат да бъдат описани ужасите и нещастията, стоварили се върху руския народ през този век. Едва ли има руско семейство, което е могло да води нормално човешко съществуване. Читателят сам може да прецени социалните последици от следната поредица събития:

- Руско-японската война от 1905 г., приключила с унизително поражение за Русия;
- първата „пролетарска“ революция от 1905 г., разпалила повсеместно насилие в градовете;
- Първата световна война от 1914–1917 г., причинила огромен икономически хаос и страдания на милиони хора;
- Гражданската война от 1918–1921 г., погълнала отново няколко милиона човешки живота и опустошила земята;
- Руско-полската война от 1919–1920 г., завършила с поражение за Русия;
- изграждане на ГУЛАГ в началото на 20-те години, като

тук трябва да се прибави прочистването на дореволюционния елит и прогонване на огромната му част от Русия;

- индустриализацията и колективизацията от началото и средата на 30-те години, довели до масов глад и до смъртта на милиони хора в Украйна и Казахстан;
- голямата чистка и терорът от средата и края на 30-те години, в резултат от които милиони хора са хвърлени в трудови лагери, повече от 1 милион са убити, а няколко милиона умират от малтретиране;
- Втората световна война от 1941–1945 г., причинила многомилионни жертви и пострадали сред военните и гражданското население и повсеместна икономическа разруха;
- възбуждане на сталинисткия терор в края на 40-те години с резултат нови масови арести и неспирни екзекуции;
- четирийсетгодишна надпресвара във въоръжаването със Съединените щати, продължила от края на 40-те години до края на 80-те години, чийто ефект е социалното обедняване на населението;
- икономически изтощителни усилия да се изпатят съветски войски в Карибския басейн, Близкия изток и в Африка през 70-те и 80-те години;
- разрушителната война в Афганистан от 1979 до 1989 г.;
- внезапното рухване на Съветския съюз, последвано от граждански безредици, болезнена икономическа криза, кървава и унизителна война срещу Чечня.

Изключително тревожни, особено за руския политически елит, са не само вътрешната криза и упадъкът в международния статус, но и руската геополитическа ситуация. Като последица от разпадането на СССР най-болезнена промяна претърпяват западните граници на Русия, което довежда до драматично свиване на нейното геополитическо влияние (вж. картата на с. 111). Балтийските държави са под руски контрол от 1700 г. насам и загубата на пристанищата в Рига и в Талин ограничава достъпа на страната до Балтийско море,

като го поставя в зависимост от зимните замръзвания. Макар че Москва успя да удържи господстващата си позиция във формално независимия, но силно русифициран Беларус, далеч не е сигурно, че националистичната зараза няма отново да обхване тази страна. Извън границите на бившия Съветски съюз разпадането на Варшавския договор означава, че бившите сателитни държави, и най-вече Полша, все повече и повече гравитират към НАТО и към Европейския съюз.

Най-голям проблем обаче поражда загубата на Украйна. Появата на независима украинска държава не само принуждава всички руснаци да преосмислят природата на собствената си политическа и етническа идентичност, но и представлява сериозен геополитически обрат за руската държава. Загърбването на повече от триста години руска имперска история от страна на украинците означава загубването на потенциално богата аграрна и промишлена икономика и на 52 милиона души, етнически и религиозно много близки до руснаците, все неща, които допреди това спомогат Русия да бъде една действително голяма и уверена в себе си имперска държава. Независимостта на Украйна също така лишава Русия от господстваща позиция на Черно море, където Одеса винаги е била жизненоважен пункт за търговията със средиземноморските държави и с останалия свят.

Загубата на Украйна има ключово геополитическо значение, защото драстично ограничават геостратегическия избор на Русия. Дори без балтийските държави и Полша една Русия, запазила контрола си над Украйна, би могла въпреки всичко да се стреми да бъде лидер на могъща евразийска империя, в която Москва да господства над неславяните на юг и югоизток в териториите на бившия СССР. Без Украйна обаче и без нейните 52 милиона родствени славяни всеки опит на Москва да възроди евразийската империя вероятно би оставил Русия да се справя сама в нови продължителни конфликти с национално и религиозно пробудилите се неславяни, като войната с Чечня е само първият пример от такъв род. Нещо повече, като се има предвид снижаването на раждаемостта в Русия и експлозивната раждаемост в Централна Азия, всяко ново евразийско образувание, основаващо се само на руската сила без Украйна, неизбежно би ста-

нало по-малко европейско и повече азиатско през следващите години.

Загубата на Украйна не само има ключово геополитическо значение, но е и каталитичен феномен в геополитическо отношение. Тъкмо действията на украинците – декларацията за независимост на Украйна от 1991 г., настояването ѝ по време на беловежките преговори Съветският съюз да бъде заменен от по-свободната Общност на независимите държави и особено внезапното, имащо характера на преврат, налагане на украинско командване над съветските войски, разположени на украинската земя – не позволили ОНД да стане просто новото име на един по-конфедерално организиран СССР. Политическото самоопределение на Украйна шокира Москва и даде пример, последван, макар и най-напред неохотно, от другите съветски републики.

След загубата на господстващата позиция на Русия в Балтийско море идва също такава загуба и в черноморския басейн не само поради независимостта на Украйна, но и защото новоосвободилите се кавказки държави – Грузия, Армения и Азербайджан – увеличават шансовете на Турция да възстанови загубеното си влияние в този регион. До 1991 г. Черно море е отправна точка за прехвърляне на съветски военноморски сили в Средиземно море. Към средата на 1990 г. Русия си запазва само една малка крайбрежна ивица на Черно море, изправена пред неразрешен спор с Украйна за правото останките от руския черноморски флот да се базира в Крим и наблюдавайки с очевидно раздразнение съвместните военноморски маневри на НАТО и Украйна и нарастващата турска роля в района на Черно море. Русия също така храни подозрения, че Турция оказва ефективна подкрепа на чеченската съпротива.

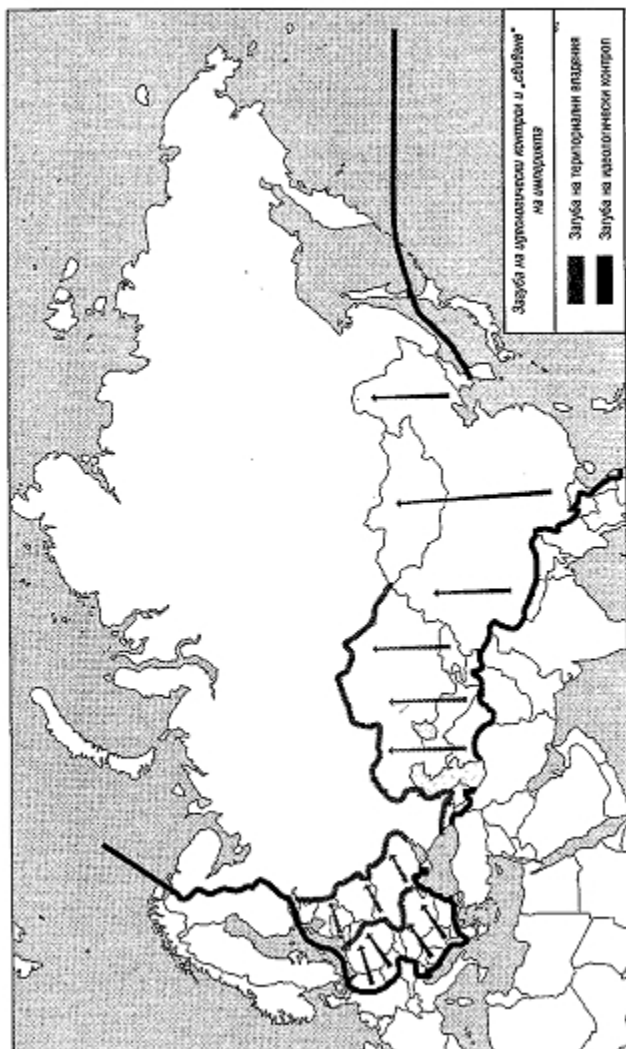
По-нататък в югоизточна посока геополитическото разместване на пластовете довежда до също толкова съществена промяна в статута на Каспийския басейн и по-общо – на Централна Азия. Преди да рухне Съветският съюз, Каспийско море има всъщност характера на руско езеро с малък южен сектор в периметъра на Иран. С появата на независим и националистически настроен Азербайджан – окуражаван от притока на амбициозни западни петролни инвеститори – и на

също така независимите Казахстан и Туркменистан Русия се превръща само в един от петте претендента за богатствата от басейна на Каспийско море. Тя вече няма как да разчита, че ще разполага сама с тези ресурси..

Възникването на независимите централноазиатски държави означава, че на места югоизточната граница на Русия е изгласкана на повече от хиляда мили на север. Сега новите държави контролират огромните минерални и енергийни залежи, които все повече ще привличат чужди интереси. Беше почти неизбежно не само елитите, но отскоро и народите на тези държави да бъдат обхванати от националистическа страст и вероятно дори да се обърнат по-решително към исляма. В Казахстан, една огромна страна, надарена с неизчерпаеми природни ресурси, но с близо 20 милионно население, разделено почти по равно между казахи и славяни, има голяма вероятност да се усилят езиковите и националните търкания. Със своето етнически по-хомогенно население от около 25 милиона души и с лидери, наблюдаващи на историческата слава на своята страна, Узбекистан е особено настоятелен в утвърждаването на новия постколониален статус на региона. Туркменистан, прикритан географски от Казахстан от пряк контакт с Русия, активно развива нови връзки с Иран, за да намали предишната зависимост от комуникационната система на Русия за достъп до световните пазари.

Подкрепяни отвън от Турция, Иран, Пакистан и Саудитска Арабия, централноазиатските държави не са склонни да изтъргуват новия си политически суверенитет дори срещу по-благоприятна икономическа интеграция с Русия, както много руснаци продължават да се надяват, че ще стане. Като минимум са неизбежни определени напрежения и враждебност в отношенията им с Русия, а болезнените прецеденти в Чечня и в Таджикистан подсказват, че не бива да се изключва и нещо по-лошо. Източник на сериозна загриженост за руснаците е възможността за потенциален конфликт с ислямските държави по целия южен фланг на Русия (който, ако прибавим Турция, Иран и Пакистан, се равнява на повече от 300 милиона души.)

И най-сетне, по време на разпадането на империята Русия също така е изправена пред заплашителна нова геополити-

ческа ситуация в Далечния изток, макар там да не са станали никакви териториални или политически промени. Няколко века наред Китай е по-слаб и по-изостанал от Русия поне в политико-военната сфера. Никой руснак, загрижен за бъдещето на своята страна и смутен от драматичните промени през последното десетилетие, не може да пренебрегне факта, че Китай е на път да се превърне в по-напреднала, по-динамична и по-успешна страна от Русия. Икономическата мощ на Китай, комбинирана с 1,2 милиарда души население, преобръща радикално историческото равенство между двете страни, като пустеещите области на Сибир буквално плачат за китайска колонизация.

Тази неустойчива нова реалност несъмнено ще засегне руското усещане за сигурност в далекотоизточния регион, както и руските интереси в Централна Азия. Много скоро това развитие на нещата би могло дори да засенчи геополитическата значимост за Русия от загубата на Украйна. Неговите геополитически последици са добре изразени от Владимир Лукин, първия посткомунистически посланик на Русия в САЩ, а по-късно председател на Комисията по външните работи в руската Дума:

„В миналото Русия се смяташе за по-напреднала от Азия, макар и изоставаща от Европа. От известно време насам обаче Азия се разви много по-бързо... и ние се оказваме не толкова между „модерна Европа“ и „изостанала Азия“, а по-скоро в едно странно средно пространство между двете „Европи“¹¹.

Накратко казано, Русия, доскоро архитект на огромна империя и лидер на идеологически блок от сателитни държави, простирани се до самото сърце на Европа и в един момент дори до Южнокитайско море, се е превърнала в разбунена национална държава без лесен географски достъп до външния свят, която е потенциално уязвима за изтощителни конфликти със съседите си по западните, южните и източните си флангове. Само необитаемите и недостъпни северни пространства, почти постоянно замръзнали, изглеждат геополитически сигурни.

От всичко, казано дотук, следва неизбежността на периода на геостратегическа обърканост в постимперска Русия. Шокиращото разпадане на СССР и особено изненадващото и като цяло неочаквано рухване на Великата руска империя пораждат невероятни духовни търсения, широки дебати около това какво трябва да бъде настоящото историческо самоопределение на страната, интензивни публични и частни дискусии по въпроси, които други нации дори не са си и задавали: Какво е Русия? Къде е Русия? Какво значи да си руснак?

Тези въпроси не са просто теоретични: всеки отговор включва и значимо геополитическо съдържание. Дали Русия е национална държава, основана на чисто руския етнос; или пък е по дефиниция нещо повече (както Великобритания е повече от Англия) и затова е предопределена да бъде имперска държава? Кои са – исторически, стратегически и етнически – действителните граници на Русия? Трябва ли независимата Украйна да бъде разглеждана като временно отклонение, ако бъде преценявана от същата тази историческа, стратегическа и етническа перспектива? (Много руснаци са склонни да мислят, че е така.) За да бъдеш руснак, трябва ли да бъдеш етнически руснак („русский“), или човек може да бъде руснак политически, но не и етнически (т. е. да бъде „россиянин“ – еквивалент на „британец“, а не на „англичанин“)? Така например Елцин и други руснаци твърдят (с трагически последици), че чеченците биха могли – всъщност би трябвало – да бъдат смятани за руснаци.

Година преди смъртта на Съветския съюз един руски националист измежду малцината, съзрели приближаващия край, възкликва:

„Ако ужасната катастрофа, която е немислима за руския народ, настъпи и държавата се разпадне на части, а хората, излъгани и ограбени от своята хилядолетна история, внезапно се окажат сами, когато техните днешни „братя“ си приберат багажа, качат се на своите „национални спасителни лодки“ и отплуват от потъващия кораб – е, ние просто няма къде да отидем...“

Руската държавност, която възпъхва политически, ико-

номически и духовно „руската идея“, ще бъде наново изградена. Тя ще събере всичко най-добро от продължителното си хилядолетно царство и от 70-те години съветска история, които отлятяха само за миг.“²

Но как? Трудността да се намери отговор, който да бъде присмилв за руския народ и същевременно реалистичен, се дължи на историческата криза, в която пребивава самата руска държава. През почти цялата си история тази държава е едновременно инструмент за териториална експанзия и за икономическо развитие. Тя също така е държава, която съзнателно не разглежда себе си като чисто национален инструмент в смисъла на западноевропейската традиция, а се самоопределя като изпълнител на особена свръхнационална мисия. „Руската идея“ се дефинира или от религиозна, или от геополитическа, или от идеологическа гледна точка. И сега внезапно тази мисия бива отхвърлена с териториалното свиване на държавата до предимно етническо измерение.

Нещо повече, постсъветската криза на руската държава (на нейната „същност“, така да се каже) се предопределя от факта, че Русия не само се изправя пред предизвикателството да се окаже лишена от имперското си мисионерско призвание, но за да се затвори зейналата пропаст между социалната изостаналост на страната и най-напредналите части на Евразия, понастоящем е под натиска на вътрешните модернизатори (и на техните западни съветници) да се оттегли от традиционната си икономическа роля на ментор, собственик и разпределител на социалното богатство. Това само по себе си означава политически революционно ограничаване на международната и на вътрешната роля на руската държава. Подобно нещо е дълбоко разрушително за повечето установени образци на вътрешен живот и допринася за разколническото чувство на геополитическа дезориентация сред руския политически елит.

Както може да се очаква, в тази объркана обстановка въпросите „Накъде отива Русия и какво е Русия?“ водят до най-различни отговори. Ключовото евразийско разположение на Русия отдавна предразполага елита на тази страна да разсъждава геополитически. Андрей Козирев, първият външен министър на постимперска и посткомунистическа Русия, де-

монстрира този начин на мислене в един от първите си опити да определи как трябва да се държи на международната сцена нова Русия. Само месец след разпадането на Съветския съюз той отбелязва: „Отказвайки се от месианството, ние проправяме път на прагматизма... бързо започваме да разбираме, че геополитиката... заменя идеологията.“³

Най-общо казано, може да се твърди, че три големии и частично прескриващи се геополитически модела на избор, всеки от тях свързан в крайна сметка със статуса на Русия по отношение на Америка и съдържащ и известни вътрешни варианти, възникват като реакция на разпадането на Съветския съюз. Тези няколко различни начина на мислене могат да бъдат класифицирани както следва:

1. Приоритет на „зрялото стратегическо партньорство“ с Америка, което за някои от неговите привърженици е ключов термин за съвместно глобално владичество.

2. Акцент върху „близката чужбина“ като централен интерес на Русия; някои негови поддръжници защитават определена форма на доминирана от Москва икономическа интеграция, а други очакват възраждане на известни мерки на имперски контрол, формирайки по такъв начин сила, която да е в състояние да балансира между Европа и Америка.

3. Контрастът от типа на евразийска антиамериканска коалиция, предназначена да неутрализира американското превъзходство в Евразия.

Макар първата от тези перспективи първоначално да доминира в новия управляващ екип на президента Елцин, малко след това на преден план излиза вторият вариант, отчасти като критика на геополитическите приоритети на Елцин; третият избор си пробива път по-късно, към средата на 90-те години, като реакция срещу разширяващото се усещане за несъяснота и неуспех на руската постсъветска стратегия. И трите варианта обаче се оказват исторически неуместни, породени по-скоро от фантазмагоричните възгледи за настоящата сила на Русия, за нейния международен потенциал и външнополитическите ѝ интереси.

Непосредствено преди разпадането на Съветския съюз

първоначалната позиция на Елцин представлява разкрасяване на старата, но непостигнала никога пълен успех „западначеска“ концепция в руското политическо мислене: Русия принадлежи към Запада, трябва да бъде част от Запада; и трябва да го имитира колкото е възможно повече във вътрешнополитическото си развитие. Този възглед е изложен от самия Елцин и от неговия външен министър, като Елцин е особено категоричен в отхвърляне на руското имперско наследство. В своята реч в Киев на 19 ноември 1990 г., изразявайки се с думи, които впоследствие украинците и чеченците биха могли да обърнат срещу него, Елцин заявява красноречиво:

„Русия не претендира да стане център на империя от някакъв нов тип... Русия разбира по-добре от другите гибелността на тази роля, макар че тъкмо тя дълго време я играеше. Какво спечели страната от това? Станаха ли в крайна сметка руснаците по-свободни хора? Или по-богати? Или по-щастливи?... Историята ни учи, че народ, който властва над другите, не може да бъде честит.“

Демонстративно приятелското отношение на Запада и особено на Съединените щати към новото руско ръководство поощрява прозападно настроените политики в руския политически елит. То укрепва проамериканските тенденции в този елит и ласкае личността неговите членове. Новите лидери се радват, че могат да си говорят на първо име с най-големите политики от единствената свръхсила в света, и успешно се самозалъгват, че те също са лидери на свръхсила. Когато американците възприеха лозунга за „зряло стратегическо партньорство“ между Вашингтон и Москва, на руснаците започва да им се струва, че едва ли не се е родило ново демократично американско-руско съвместно владичество, заместващо предишното съперничество.

Това съвместно владичество би било глобално по обхват. По този начин Русия не само би била законен наследник на бившия Съветски съюз, но и де факто партньор в едно всеобщестно помиряване, основаващо се на действително равенство. Както неуморно подчертават новите съветските лидери, това означава не само че останалата част от света ще признае Русия за равна на Америка, но и че нито един световен проблем не може да бъде обсъждан или разрешен без учас-

тието и/или позволеното на Русия. Разпускането на Варшавския договор и на СИВ не трябва да бъде последвано от гравитиране на бившите им членове към НАТО или дори само към ЕС.

Междувременно западната помощ би позволила на руското правителство да предприеме вътрешни реформи, оттегляйки държавата от икономическия живот и постигайки консолидация на демократичните институции. Икономическото възстановяване на Русия, нейният особен статут като равнопартньор на Америка и просто привлекателността ѝ би трябвало да поощрят независимите понастоящем държави от новата ОНД – благодарни на нова Русия, че не ги заплашва, и все повече съзнаващи облагите от някаква форма на съюз с нея – да се ангажират с все по-тясна икономическа, а после и политическа интеграция с Русия, увеличавайки по такъв начин нейния обхват и нейното могъщество.

Проблемът на един такъв подход е, че е лишен както от международен, така и от вътрешен реализъм. Колкото и концепцията за „зряло стратегическо партньорство“ да изглежда вдъхваща надежди, толкова същевременно измамна е тя. Америка никога не е била склонна да поделва глобалната си власт с Русия, нито пък би могла да направи това, дори и да го желае. Нова Русия е просто прекалено слаба, твърде опустошена от 75 години комунистическо управление и твърде изостанала в социално отношение, за да бъде действителен глобален партньор. Според разбирането на Вашингтон Германия, Япония и Китай са поне също толкова значими и влиятелни. Нещо повече, по някои от централните геостратегически въпроси от национален интерес за Америка – в Европа, в Близкия изток и в Далечния изток – е съвсем ясно, че руските и американските претенции не съвпадат. След като различията неизбежно започнаха да избиват на повърхността, диспропорциите в политическата мощ, във финансовата сила, в техническото обновление и в културната привлекателност превърнаха „зрялото стратегическо партньорство“ в куха фраза – мнозина руснаци обаче бяха шокирани и решиха, че първоначалната идея е била замислена, за да се измами Русия.

Може би това разочарование щеше да бъде избегнато, ако

по-рано – по време на американско-руския меден месец – САЩ бяха застанали зад идеята за разширяването на НАТО и същевременно бяха предложили на Русия „делка, която тя не може да откаже“, а именно, специално сътрудничество между нея и НАТО. Ако Америка ясно и решително беше прегърнала идеята за разширяването на съюза и при условие, че Русия беше включена по някакъв начин в този процес, вероятно последвалото чувство на разочарование у Москва от пропадането на идеята за „зряло стратегическо партньорство“, както и отслабването на политическата позиция на прозападното настроените политики в Кремъл щяха да бъдат избегнати.

Моментът да бъде направено това беше втората половина на 1993 г., веднага след като през август Елцин публично заяви, че интересът на Полша да се присъедини към трансатлантическия съюз не противоречи на „интересите на Русия“. Вместо това администрацията на Клинтън, придържаща се по това време към политиката си „първо Русия“, продължи агонията още две години, докато Кремъл смени тона и увеличи враждебността си към появяващите се, но нерешителни сигнали за американското намерение да се разшири НАТО. Докато през 1996 г. Вашингтон реши да превърне разширяването на НАТО в главна цел на американската политика за формиране на по-широка и по-сигурна евроатлантическа общност, руснаците се затвориха в непоколебима опозиция. Така 1993 г. трябва да бъде разглеждана като година на пропусната историческа възможност.

Разбира се, не всички руски възражения относно разширяването на НАТО са лишени от законни основания или пък са злонамерени. Някои опоненти, особено измежду руските военисти, носят още менталитета от времето на Студената война и разглеждат разширяването на пакта не като интегрална част от нарастването на Европа, а по-скоро като експанзия към Русия на ръководен от американците и все още враждебен съюз. Част от руския външнополитически елит – състоящ се предимно от бивша съветска номенклатура – поддържа стария геостратегически възглед, че Америка няма място в Евразия и че разширяването на НАТО е стимулирано главно от желанието на САЩ да разширят сферата си на влияние. Тяхното противопоставяне се уповава също така и на надеж-

дата, че един ден, след възстановяването на Русия, Централна Европа ще се върне към сферата на геополитическо влияние на Москва.

Но много руски демократи също се страхуват, че разширяването на НАТО означава изоставянето на Русия извън Европа, нейното политическо изолвиране, защото тя се разглежда като недостойна за членство в институционалната рамка на европейската цивилизация. Културната несигурност усилява политическата тревога, допринасяйки разширяването на НАТО да изглежда като кулминацията на една продължителна западна политика по неутрализирането на Русия, за да остане тя сама в света, лице в лице с многобройните си врагове. Нещо повече, руските демократи просто не могат да схванат дълбочината на омразата на централноевропейците след повече от половин век руско господство, нито пък тяхното искрено желание да станат част от една по-широка евроатлантическа система.

Имайки предвид всичко това, трябва да кажем, че като че ли все пак нито разочарованието, нито отслабването на позициите на руските прозападно настроени лидери са могли да бъдат спестени. И най-вече, новият руски слит, с властващото в неговите среди дълбоко разделение, при което нито президентът, нито външният министър са в състояние да предложат последователно геостратегическо ръководство, не е способен ясно да дефинира какво желае нова Русия в Европа, нито пък може да оцени реалистично действителните граници на отслабената руска позиция. Настроенията за политически битки демократи в Москва не са в състояние смело да заявят, че демократична Русия не се противопоставя на разширяването на трансатлантическата демократична общност и че желае да бъде асоциирана с нея. Илюзията за споделен глобален статус с Америка пречи на московския политически елит да изостави идеята за привилегирована геополитическа позиция на Русия не само на територията на бившия Съветски съюз, но и по отношение на бившите централноевропейски сателитни държави.

Това развитие на нещата дава силни карти в ръцете на националистите, които през 1994 г. заявяват все по-открито своите претенции, и на милитаристите, които оттогава насам

са най-важните вътрешни поддръжници на президента Елцин. Техните истерични и често пъти заплашителни реакции спрямо аспирациите на централноевропейците само затвърждават решимостта на бившите сателитни държави – пазещи спомена за наскоро отвоюваната свобода от руско господство – да намерят сигурно убежище в НАТО.

Пропастта между Вашингтон и Москва се разширява от нежеланието на Кремъл да се откаже от цялото Сталиново наследство. Общественото мнение на Запад и преди всичко в Скандинавия е особено загрижено от двусмислеността на руското отношение към балтийските републики. Макар и да признават тяхната независимост и да не настояват за присъединяването им към ОНД, дори демократичните руски лидери периодично прибегват към заплахи, за да извоюват привилегировано третиране на голямата общност от руснаци, целенасочено заселена в тези страни по време на сталинизма. Освен това атмосферата се влошава от нежеланието на Кремъл да разобличи тайното нацистко-съветско споразумение от 1939 г., прокарало пътя за насилствено включване на тези републики към Съветския съюз. Дори пет години след рухването на СССР говорителят на Кремъл (в официално изявление от 10 септември 1996 г.) настоява, че през 1940 г. балтийските държави доброволно са се „присъединили“ към Съветския съюз.

Постсъветският руски елит също така очевидно очаква, че Западът ще помогне, или поне няма да пречи, на възстановяването на централната руска роля в постсъветското пространство. Затова той възразява срещу готовността на Запада да подкрепи независимите постсъветски държави в усилията им да консолидират отделното си политическо съществуване. Макар и предупреждавайки, че „конфронтацията със Съединените щати... е вариант, който трябва да се избягва“, двама видни анализатори на американската външна политика заявяват (и със съмнение без основание), че САЩ се стремят към „реорганизация на междудържавното сътрудничество в цяла Евразия... при което на континента да има не една водеща сила, а множество средни, относително стабилни и умерено силни държави... чиито индивидуален и дори колективен потенциал по необходимост да отстъпва на мощта на Съединените щати.“⁴

В това отношение Украйна има решаващо значение. На разпащата се склонност на Америка, особено след 1994 г., да даде приоритет на американо-украинските отношения и да помогне на тази страна да укрепи новата си национална независимост се разглежда от мнозина в Москва – дори от прозападното настроените политици там – като политика, насочена срещу жизнените руски интереси да бъде върната в крайна сметка Украйна в общото стадо. Евентуалното „реинтегриране“ на Украйна си остава знак за благонадеждност за много членове на руския политически елит.⁵ В резултат на това поставянето исторически и геополитически под въпрос статуса на Украйна като отделна държава от страна на Русия влиза в разрез със схващането на Америка, че имперска Русия не може да бъде демократична Русия.

Съществуват освен това чисто вътрешни причини идеята за „зряло стратегическо партньорство“ между две „демокрации“ да се смята за илюзорна. Русия е прекалено изостанала и прекалено омаломощена от комунистическото управление, за да бъде жизнеспособен демократичен партньор на Съединените щати. Тази неоспорима реалност не може да бъде скрита зад патетични изказвания за партньорство. Нещо повече, постсъветска Русия само частично е скъсала с миналото. Почти всички нейни „демократични“ лидери – дори искрено разделените се с илюзията за съветското минало – са не само продукт на съветската система, но и някогашни членове на нейния управляващ елит. Между тях няма бивши дисиденти като в Полша или в Чехия. Ключовите институции на съветската мощ – макар и отслабени, деморализирани и корумпирани – са все още налице. Символ на тази реалност и на неотхвърленото бреме на комунистическото минало е историческият център на Москва, където продължава да си стои мавзолът на Ленин. Все едно да си представим, че постнацистката Германия се управлява от нацистки гаулайтери от средния ешелон, издигащи демократични лозунги, а в центъра на Берлин се издига мавзолом на Хитлер.

Политическата слабост на новия демократичен елит се усилва от мащабите на икономическата криза в Русия. Необходимостта от всеобхватни реформи – за оттегляне на руската държава от икономиката – поражда огромни очаквания за

западна и особено американска помощ. И макар тази помощ, най-вече от Германия и от Америка, постепенно да придобива големи размери, тя, дори и при най-благоприятни обстоятелства, не е в състояние да стимулира бързо икономическо възстановяване. Следващата отгук неудовлетвореност дава допълнителен аргумент на многогласия хор от разочаровани критици, които твърдят, че партньорството със Съединените щати е неуспешно – благоприятно за Америка, но в ущърб на Русия.

Накратко, в годините непосредствено след разпадането на Съветския съюз не съществуват нито обективни, нито субективни условия за ефективно глобално партньорство. Демократично и прозападно настроените политици просто искат прекалено много, а могат да предложат твърде малко. Те желаят равностойно партньорство – или по-скоро съвместно владичество – със Съединените щати, относителна свобода на действие в ОНД и геополитически ния земя в Централна Европа. Същевременно тяхната двойственост по отношение на съветската история, липсата на реализъм в начина, по който третираат глобалната власт, дълбочината на икономическата криза и отсъствието на широка социална подкрепа за действията им означават, че те не могат да гарантират стабилността и истинската демокрация в Русия, които се предполагат от понятието за равностойно партньорство. Преди реалното партньорство с Америка да стане сериозен геополитически вариант на избор, Русия най-напред трябва да мине през продължителен процес на политически реформи, през също толкова продължителен период на демократична стабилизация и през още по-дълъг процес на социално-икономическа модернизация, както и да осъществи дълбок преход от имперска към национална нагласа спрямо новите геополитически реалности не само в Централна Европа, а най-вече в бившата Руска империя.

Съвсем не е изненадващо, че при тези обстоятелства приоритетът на „близката чужбина“ се превръща както в основна критика на прозападния избор, така и в алтернатива на външната политика. Тя се основава на аргумента, че идеята за „партньорство“ пренебрегва онова, което е най-важно за Русия: а именно, отношенията ѝ с бившите съветски републи-

ки. „Близката чужбина“ символизира една политика, която поставя акцент най-вече върху необходимостта да се реконструира някаква форма на жизнеспособна организация, с Москва като център за вземане на решения в геополитическото пространство, заемано преди това от Съветския съюз. На тази предпоставка стъпва едно широко споделяно разбиране, че политиката на обръщане към Запада и особено към Америка носи твърде малко, а струва прекалено много. Тя просто улеснява Запада да експлоатира възможностите, възникнали след рухването на Съветския съюз.

Идеята за „близката чужбина“ обаче е широк чадър, под който се събират няколко различни геополитически концепции. Тя обхваща не само икономическите функционалисти и детерминисти (включително и някои прозападно настроени политици), поддържащи, че ОНД може да се развие в ръководена от Москва версия на ЕС, но също и други, разглеждащи икономическата интеграция просто като един от различните инструменти за имперско възрождение, което може да стане или под шапката на ОНД, или чрез специални споразумения (формулирани през 1996 г.) между Русия и Беларус или между Русия, Беларус, Казахстан и Киргизстан; тя включва също така романтиците славянофили, застъпващи се за славянски съюз между Русия, Украйна и Беларус, и най-сетне защитниците на мистичното схващане за евразийството като най-дълбока същност на непреходната историческа мисия на Русия.

В най-тясната си форма приоритетът на „близката чужбина“ се препокрива със съвсем разумната идея Русия най-напред да се съсредоточи над отношенията си с новите независими държави, особено като се има предвид, че повечето от тях си остават свързани с Русия чрез реалностите на съзнателно провежданата от СССР политика за укрепване на икономическата взаимозависимост между тях. Това е смислено и от икономическа, и от геополитическа гледна точка. „Общото икономическо пространство“, за което толкова често говорят новите руски лидери, е реалност, която не може да бъде пренебрегвана от ръководителите на новите независими държави. Струдищството и дори известна интеграция са икономическа необходимост. Така че е не само нормално, но и же-

лателно да се създадат съвместни институции в рамките на ОНД, за да се спре икономическият упадък и разделението, породени от политическото рухване на Съветския съюз.

За някои руснаци осъществяването на икономическа интеграция е следователно функционално ефикасна и политически отговорна реакция спрямо проблемите от последните години. Често пъти ЕС се цитира като уместен пример за постсъветската ситуация. Възраждането на империята се отхвърля от повечето умерени привърженици на икономическата интеграция. Така например в един влиятелен доклад, озаглавен „Стратегия за Русия“ и подготвен още през август 1992 г. от Съвета за външна политика и за отбрана, група от известни личности и правителствени служители, съвсем целенасочено се настоява за „постимперска просветена интеграция“ като подходяща програма за постсъветското „общо икономическо пространство“.

Акцентът върху „близката чужбина“ обаче е не само политически умерена доктрина за регионално икономическо сътрудничество. Нейното геополитическо съдържание има имперски обертонове. Дори относително балансираният доклад от 1992 г. говори за една възродена Русия, способна да установи стратегическо партньорство със Запада, в което Русия ще поеме ролята „да регулира ситуацията в Източна Европа, в Централна Азия и в Далечния изток“. Други привърженици на този приоритет са по-безсрамни, изказвайки се експлицитно за „изключителна роля“ на Русия в постсъветското пространство и обвинявайки Запада за ангажирането му с антируска политика, която подкрепя Украйна и другите получили наскоро независимост държави.

Типичен, макар и не най-красен пример е твърдението на Е. Амбарцумов, председател на парламентарната Комисия по външните работи през 1993 г. и бивш привърженик на идеята за „партньорство“, който открито заявява, че бившето съветско пространство е изключително руска сфера на геополитическо влияние. През януари 1994 г. в същия дух се изказва дотогавашният енергичен защитник на прозападния приоритет и министър на външните работи Андрей Козирев, който отбелязва, че Русия „трябва да запази своето военно присъствие в регионите, които векове наред са в нейната сфера

на интерес“. На 8 април 1994 г. пък в „Известия“ информира, че Русия е успяла да съхрани не по-малко от 28 военни бази на териториите на новоосвободените се държави – и ако на картата прокараме линия, свързваща руските военни формирования в Калининград, Молдова, Крим, Армения, Таджикистан и Курилските острови, тя грубо би съвпаднала с външните граници на бившия Съветски съюз, както се вижда от картата.

През септември 1995 г. президентът Елцин подписа официален документ за руската политика към ОНД, който дефинира руските цели по следния начин:

„Главната цел на руската политика към ОНД е да се създаде икономически и политически интегриран съюз от държави, способен да претендира за значимо място в световната общност... да се утвърди Русия като водеща сила във форми-

рането на нова система от междудържавни политически и икономически отношения на територията на постсъветското пространство.“

Заслужава да се отбележи акцентът върху политическото измерение на изказването, върху обозначаването на отделна единица, претендираща за „свое“ място в световната система, и върху господстващата роля на Русия в това образувание. В съответствие с този акцент Москва настоява също за укрепване на политическите и военните връзки между Русия и новообразуваното ОНД; че трябва да се създаде общо военно командване; че въоръжените сили на ОНД трябва да бъдат обвързани с официален договор; че „външните“ граници на ОНД трябва да бъдат предмет на централизиран (имайки предвид Москва) контрол; че руските въоръжени сили трябва да играят решаваща роля във всяка омиротворителна операция в рамките на ОНД; и че ОНД трябва да има обща външна политика, чиито основни институции да бъдат съсредоточени в Москва (а не в Минск според първоначалната договореност от 1991 г.), като руският президент председателства срещите на високо равнище на ОНД.

И това не е всичко. В документа от септември 1995 г. се заявява също, че:

„...трябва да се осигурят предаванията на руската телевизия и на руското радио в целия регион, да се подкрепя разпространението на руската преса, а Русия трябва да обучава кадри за държавите от ОНД.

Специално внимание следва да се обърне на възстановяването на позицията на Русия като главен образователен център на територията на постсъветското пространство, като се има предвид обучението на младото поколение от държавите на ОНД в дух на приятелски отношения с Русия.“

Отразявайки това настроение, в началото на 1996 г. руската Дума стигна дотам да обяви разпускането на Съветския съюз за невалидно. Нещо повече, през пролетта на същата година Русия подписа две споразумения за по-тесна икономическа и политическа интеграция между Русия и по-конформистки настроените членове на ОНД. Едното от тях, подписано в помпозна обстановка, всъщност означава съюз между Русия и Беларус в рамките на новия Съюз на суверен-

ни републики (съкращението ССР съзнателно отвежда към предишното съкращение СССР), а другото – между Русия, Казахстан, Беларус и Киргизстан – предвижда създаването в бъдеще на Общност на интегрираните държави. И двете инициативи издават нетърпение от бавния напредък на интеграцията в ОНД и решимостта на Русия да настоява за ускоряването ѝ.

По такъв начин идеята на „близката чужбина“ за повишаване на ролята на централните механизми в ОНД съчетава някои елементи на обективен икономически детерминизъм с голяма доза субективна имперска решителност. Но нищо от това не дава философски, а също така и геополитически отговор на мъчителния въпрос: „Какво е Русия, каква е нейната истинска мисия, кои са нейните граници?“

Тъкмо тази празнина се опитва да запълни набиращата все по-голяма популярност доктрина за свразианизма – която също поставя акцент върху „близката чужбина“. Отправна точка на тази нагласа – дефинирана по-скоро в културни и дори в мистични термини – е идеята, че геополитически и културно Русия не е нито изцяло европейска, нито изцяло азиатска държава и че следователно тя има характерна свразиатска идентичност. Тази идентичност е наследство от руското уникално пространство господство над обширни земи между Централна Европа и крайбрежието на Тихия океан, наследство на имперската държавност, изкована от Москва през четирите века на експанзия в източна посока. В следствие на тази експанзия Русия присъединява огромно неруско и неевропейско население, пораждайки по такъв начин особена свразийска политическа и културна личност.

Като доктрина свразианизмът не е постсъветско творение. Тя възниква най-напред през XIX век, но придобива по-голямо влияние през XX век като изрична алтернатива на съветския комунизъм и като реакция срещу декадентските тенденции на Запада. Руските емигранти са особено усърдни в пропагандирането на доктрината като алтернатива на съветизма, съзнавайки, че националното събуждане на перуснаците в Съветския съюз изисква мащабна свръхнационална идея, за да не би евентуалното рухване на комунизма да доведе също до разпадането на Великата руска империя.

Още в средата на 20-те години тази кауза е убедително формулирана от княз Н. Трубецкой, водач представител на евразизма, който пише, че

„...комунизмът е фактически замаскирана версия на европеизма, който руши духовните основи на националната уникалност на руския живот, натрапвайки в страната материалитичната нагласа, властваща в Европа и в Америка...“

Нашата задача е да създадем една изцяло нова култура, наша собствена култура, която няма да наподобява европейската цивилизация... при която Русия ще престане да бъде изкривено отражение на европейската цивилизация... при която тя отново ще стане самата себе си: Русия-Евразия, верен последовател и носител на великото наследство на Чингиз хан.“⁶

Това схващане намира отзивчива аудитория в обрканата постсъветска действителност. От една страна, комунизмът е заклеймен като предателство спрямо руското православие и по-специално към мистичната „руска идея“; а, от друга, западнячеството се отхвърля, защото Западът и особено Америка изглеждат корумпирани, антируски настроени в културно отношение и готови да отрекат на Русия нейната географски и исторически обоснована претенция за изключителен контрол над евразийските земи.

Евразизмът получава академичен привкус в широко цитираните съчинения на Лев Гумилев, историк, географ и етнограф, чиято книга „Средновековна Русия и великата степ“, „Ритмите на Евразия“ и „Географията на етноса в историческото време“ са солидна подкрепа на твърдението, че Евразия е естествената географска среда за характерния „етнос“ на руския народ, следствие от историческа симбиоза между руснаците и неруските обитатели на широките степи, което поражда уникална евразийска културна и духовна идентичност. Гумилев предупреждава, че приспособяването към Запада се равнява за руския народ на загубване на собствеността „етнос и душа“.

Тези възгледи се възпроизвеждат, макар и в много по-примитивна форма, от различни руски политици националисти. Александър Руцкой, бившият вицепрезидент на Елцин, например твърди, че, „анализирайки геополитическата ситуация на нашата страна, става ясно, че Русия представлява единст-

веният мост между Азия и Европа. Който стане господар на това пространство, ще властва над света“⁷. Комунистът Юганов, съперник на Елцин в изборите през 1996 г., въпреки пристрастието си към марксизма-ленинизма поставя заедно с евразизма мистичен акцент върху особената духовна и мисионерска роля на руския народ в огромните пространства на Евразия, заявявайки, че Русия е надарена както с уникално културно призвание, така и с привилегирована географска база за упражняване на глобално лидерство.

Лидерът на Казахстан Нурсултан Назърбаев предлага една по-трезва версия на евразизма. Изпратен у дома си пред почти равните в демографско отношение групи на местните казахи и на руските заселници и търсейки формула, която да смекчи натиска на Москва за политическа интеграция, Назърбаев проповядва идеята за „Евразийски съюз“ като алтернатива на безликото и неэффективно ОНД. Макар тази версия да е лишена от мистичното съдържание на по-традиционния евразизъм и определено да не предвижда особена мисионерска роля за руснаците, тя произтича от идеята, че Евразия – дефинирана географски в граници, идентични с тези на Съветския съюз – представлява органично цяло, което същевременно трябва да има и политическо измерение.

В определена степен опитът да се превърне „близката чужбина“ във висш приоритет на руското геополитическо мислене е оправдан, доколкото в отношенията между постимперска Русия и новосъбодилите се държави е абсолютно необходим известен ред в сферата на икономиката и на сигурността. Това обаче, което придава на дискусиата сиорреалистичен оттенък, е възпроизвежданата в унес представа, че по някакъв начин, независимо дали това ще стане доброволно (по икономически причини) или вследствие на възродената руска мощ – да не говорим за особената евразийска или славянска мисия на Русия, – политическата „интеграция“ на бившата империя е неизбежна и необходима.

В това отношение често използваното сравнение с ЕС не отчита една решаваща разлика: Европейският съюз, дори ако се вземе предвид значителното влияние на Германия в него, не е под господството на една отделна сила, която сама да засенчва всички останали членове – по относителен БНП, по

население или по територия. Заседно с това ЕС не е наследник на национална империя, чиито новосвободени членове да хранят дълбоко подозрение, че „интеграцията“ е кодова дума за ново подчиняване. Лесно можем да си представим реакцията на европейските държави, ако Германия официално би декларирала, че нейната цел е да консолидира и да разшири водещата си роля в ЕС по подобие на цитираното руско изявление от 1995 г.

Аналогията с Европейския съюз не отчита и още нещо важно. Отворените и относително развити западноевропейски икономики са готови за демократично интегриране, а мнозинството западноевропейци ще се радват на значителни политически и икономически облаги от подобно развитие. По-бедните страни от Западна Европа също биха извлекли полза от големите субвенции. В противоположност на това придобилите наскоро независимост държави разглеждат Русия като политически нестабилна, таяща все още имперски амбиции, а в икономическо отношение като препятствие за участието им в глобалната икономика и за достъпа им до толкова необходимите чужди инвестиции.

Опозицията срещу идеята на Москва за „интеграция“ е особено силна в Украйна. Ръководителите на тази страна си дават сметка, че подобна „интеграция“, особено в светлината на руските резерви относно законността на украинската независимост, ще доведе в крайна сметка до загубването на националния суверенитет. Нещо повече, безцеремонното отношение на Русия към новата украинска държава – нежеланието ѝ да признае нейните граници, оспорването на правото ѝ да разполага с Крим, настояването за изключителен екстратериториален контрол над пристанище Севастопол – придава на събулния се украински национализъм характерна антируска окраска. По такъв начин самоопределянето на украинската националност в решаващия етап от историята на новата държава се оказва отклонено от традиционната си антиполска или антирумънска ориентация и се насочва вместо това срещу всяко руско предложение за по-интегрирано ОНД, за особена славянска общност (с Русия и с Беларус) или за евразийски съюз – всичко това бива дешифрирано като имперска тактика на Русия.

Решимостта на Украйна да съхрани независимостта си получава подкрепа отвън. Макар първоначално Западът, и особено Съединените щати, да осъзнава прекралено бавно значимостта на една самостоятелна украинска държава, към средата на 90-те години Америка и Германия стават непоколебими привърженици на независимостта на Киев. През юли 1996 г. американският държавен секретар по отбраната декларира: „Няма как да се надценят значимостта на Украйна като независима страна за сигурността и стабилността на цяла Европа“, а през септември същата година германският канцлер – независимо от силната му подкрепа за президента Елцин – отива още по-далеч, заявявайки, че „мястото на Украйна в Европа вече не подлежи на оспорване от никого... Никой вече няма как да постави под съмнение независимостта и териториалната цялост на Украйна“. Отговорните за американската политика фактори започват да описват американско-украинските взаимоотношения като „стратегическо партньорство“, използвайки съзнателно фразата, с която се представят американско-руските отношения.

Както вече беше отбелязано, без Украйна трудно можем да си представим жизнеспособно имперско възраждане, основащо се на ОНД или на евраизмизма. Една империя без Украйна ще означава, че Русия придобива по-„азиатски“ облик и се отдалечава от Европа. Не е маловажно обаче, че евраизмизмът също не предизвиква особен възторг сред централноазиатците, малцина от които са готови на нов съюз с Москва. Узбекистан подкрепя особено активно възраженията на Киев срещу превръщането на ОНД в саръхнационално образувание и се противопоставя на руските инициативи за укрепването на ОНД.

Следвайки с изострено внимание намеренията на Москва, другите страни от ОНД също са склонни да се групират около Украйна и Узбекистан в стремеж да се избегне всеки опит на Русия за по-тясна политическа и военна интеграция. Нещо повече, в почти всички тези нови държави се задълбочава чувството за национално съзнание, което все повече е готово да отрече миналото подчинение на Москва като колониализъм и да изличи наследството от него. Така например дори етнически уязвимият Казахстан се присъедини към другите

централноазиатски държави в инициативата да се замени кириллицата с латиницата, възприета преди това от Турция. Може да се каже, че към средата на 90-те години се появи един неформален блок, тихомълком ръководен от Украйна и включващ Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан, а понякога също и Казахстан, Грузия и Молдова, за неутрализиране на руските опити да се използва ОНД като инструмент за политическа интеграция.

Настояването на Украйна за ограничена и предимно икономическа интеграция лишава идеята за „славянски съюз“ от каквото и да било практическо значение. Пропагандирана от някои славянофили и придобила блясък поради подкрепата на Александър Солженицин, тази идея автоматично става геополитически безсмислена след отхвърлянето ѝ от Украйна. Така с Русия остава единствено Беларус, като се предполага също и евентуално разделяне на Казахстан и присъединяване на северните му региони с тяхното рускоезично население към един такъв съюз. Подобен вариант, разбира се, не успокоява новите ръководители на Казахстан и засилва англоруския патос сред националистите там. За Беларус славянски съюз без Украйна означава просто присъединяване към Русия, което също разпалва националистическа омраза в тази страна.

Към тези външни препятствия пред политиката на „близката чужбина“ се прибавя и едно важно вътрешно ограничение: настроението на руския народ. Независимо от реториката и от политическата агитация на политическия елит за особената мисия на Русия в пространството на бившата империя, руският народ – отчасти просто поради умора, но и по силата на един вроден здрав смисъл – не демонстрира особен ентузиазъм да застане зад каквато и да било амбициозна програма за имперско възвръщане. Обикновените хора приемат отворените граници, откритата търговия, свободата на движение и специалния статус на руския език, но политическата интеграция, особено ако тя е свързана с големи икономически разходи или с кръвопролития, не предизвиква кой знае какъв възторг. Разпадането на „съюза“ буди съжаление, възстановяването му се приема като нещо добро; по обществената реакция към войната в Чечня показва, че всяка поли-

тика, която надхвърля прилагането на икономически лостове и/или политически натиск, ще бъде лишена от народна подкрепа.

Накратко казано, основният геополитически проблем на приоритета към „близката чужбина“ е, че Русия не е достатъчно силна политически, за да наложи волята си, и не е достатъчно привлекателна икономически, за да бъде в състояние да съблазни новите държави. Натискът от руска страна просто ги кара да търсят повече външни връзки, преди всичко със Запада, но в някои случаи също и с Китай и с важните ислямски страни на юг. Когато Русия заплашва да изгради собствен военен блок в отговор на разширяването на НАТО, тя е изправена пред въпроса: „А с кого?“ Но тя е изправена пред един още по-болезнен отговор: в най-добрия случай може би с Беларус и с Таджикистан.

Новите държави са във все по-голяма степен склонни да изразяват недоверие дори към напълно законни и необходими форми на икономическа интеграция с Русия, страхувайки се от потенциалните политически последици. Същевременно идеите за евентуална евразийска мисия на Русия и за славянска мистика допринасят само за по-нататъшното изолиране на Русия от Европа и по-общо – от Запада, задълбочавайки постсъветската криза и отлагайки необходимата модернизация и прозападно развитие на руското общество по образци на това, което направи в Турция Кемал Атаатюрк при разпадането на Османската империя. Затова и вариантът с „близката чужбина“ предлага на Русия не геополитическо решение, а геополитическа илюзия.

Но след като нито съвместното владичество с Америка, нито „близката чужбина“ са реалистични варианти, тогава какъв геополитически избор остава открит за Русия? Неуспехът на прозападната ориентация да постигне желаното глобално партньорство на една „демократична Русия“ с Америка, което беше повече лозунг, отколкото реалност, доведе до разочарование в лагера на демократите, докато неохотното признание, че „реинтеграцията“ на старата империя е в най-добрия случай далечна възможност, накарва някои руски геополитици да се замислят над идеята за контрасъюз, насочен срещу американската хегемонистична позиция в Евразия.

В началото на 1966 г. президентът Елцин замени своя про-западно ориентиран външен министър Козирев с по-опитния, но и по-ортодоксален бивш специалист по Комунистическия интернационал Евгени Примаков, чийто дълготраен интерес е насочен към Иран и към Китай. Някои руски коментатори започнаха да спекулират, че ориентацията на Примаков събужда очакванията за опит да се изгради нова „антихегемонистична“ коалиция, формирана около трите сили с най-голям геополитически интерес да се неутрализира превъзходството на Америка в Евразия. Първите външнополитически посещения на Примаков и някои негови коментари засилиха това впечатление. Нещо повече, съществуващата китайско-иранска връзка в търговията с оръжие, както и готовността на Русия да сътрудничи на Иран в опита му да получи засилен достъп до ядрената енергия като че ли предлагат прекрасни условия за по-тесен политически диалог и за евентуален съюз. В резултат на това, формирайки една ефикасна коалиция, поне теоретично могат да се съберат заедно водещата славянска сила, най-войнствената ислямска сила в света и най-населената и най-могъща азиатска сила.

Необходимата отправна точка за всякакъв вариант на подобен контрасъюз е подновяването на двустранните руско-китайски отношения на базата на недоволството у политическите елити на двете страни от налагането на Америка като единствената глобална свръхсила. В началото на 1966 г. Елцин направи посещение в Пекин и подписа декларация, експлицитно отхвърляща глобалните „хегемонистични“ тенденции, внушавайки по такъв начин, че двете страни биха могли отново да се съюзят срещу Съединените щати. През декември китайският министър-председател Ли Пън върна визитата и двете страни не само потвърдиха несъгласието си с международна система, „доминирана от една сила“, но също така подкрепиха заздравяването на съществуващите съюзи. Руските коментатори приветстваха това развитие на нещата като позитивна промяна в глобалното съотношение на силите и като адекватен отговор на разширяването на НАТО. Някои дори ликуваха, че с руско-китайския съюз Америка ще си получи заслуженото.

Но една коалиция, обвързваща Русия с Китай и Иран, мо-

же да възникне само ако Съединените щати са прекалено късогледни да настроят срещу себе си Китай и Иран едновременно. Разбира се, такъв вариант не може да се изключи и американското поведение през 1995–1996 г. като че ли демонстрираше тъкмо стремежа на Вашингтон да влезе в конфликт с Пекин и с Техеран. Нито Иран, нито Китай обаче са готови да обвържат съдбата си стратегически с Русия, която е нестабилна и слаба. И двете страни съзнават, че всяка такава коалиция, ако тя надхвърли някаква временна тактическа оркестрация, поставя под въпрос достъпа им до развитите страни, разполагащи с изключителни възможности за инвестиции и с така необходимите авангардни технологии. Русия може да предложи твърде малко, за да бъде желан партньор в една антихегемонистична коалиция.

В действителност, лишена от обща идеология и споявана само от „антихегемонистични“ емоции, всяка такава коалиция би представлявала по същество съюз на част от Третия свят срещу най-развитата част от Първия свят. Никой от нейните членове не би постигнал кой знае колко много, а специално Китай би рискувал да загуби огромния приток от инвестиции. Що се отнася до Русия, както отбелязва един виден руски геополитик, „фантомът руско-китайски съюз... би повишил рязко шансовете Русия отново да бъде отрязана от западните технологии и от западния капитал“⁸. Този съюз в крайна сметка би осъдил всички участници, все едно дали са двама или трима, на продължителна изолация и на обща изостаналост.

Китай би бил старши партньор във всеки сериозен опит на Русия да установи подобна „антихегемонистична“ коалиция. С огромното си население, с пословичното трудолюбие на гражданите си, с иновационните способности и с динамиката си и питаейки определени териториални претенции към Русия, Китай неизбежно би предоставил на своя съюзник статуса на младши партньор, бидейки същевременно лишен от средствата (а вероятно и от искреното желание) да му помогне да преодолее своята изостаналост. Така Русия би се превърнала в буфер между разширяваща се Европа и експанзионистичен Китай.

И най-накрая, някои руски експерти по външните работи

продължават да хранят надежда, че задънената улица на европейската интеграция, включително и някои несъгласия между западните страни относно бъдещия облик на НАТО биха могли да породят поне тактически възможности за руско-германски или за руско-френски флирт, във всички случаи в ущърб на трансатлантическата връзка на Европа с Америка. Тази перспектива съвсем не е нова, доколкото по време на Студената война Москва периодично се опитваше да разиграва или германската, или френската карта. Въпреки това някои руски геополитици намират за резонно да пресмятат, че един застой в европейските процеси би създал тактически пролуки, които биха могли да бъдат използвани във вреда на Америка.

Но с това се изчерпва всичко, което може да се постигне: чисто тактически варианти. Нищожна е вероятността Франция или Германия да се откажат от американската връзка. Не може да се изключи временен флирт с французите по някакъв конкретен проблем – един геополитически поврат в съюзническите отношения обаче трябва да бъде предшестван от масивно разместване на пластове в европейските дела, от провал в обединението на Европа и от скъсване на трансатлантическите връзки. Но дори и тогава е малко вероятно европейските държави да бъдат склонни да се стремят към цялостно геополитическо обвързване с една дезориентирана Русия.

Ето защо в крайна сметка никой от вариантите на контра-съюз не предлага жизнеспособна алтернатива. Разрешението на новите геополитически дилеми на Русия не се крие в контра-съюз, нито ще дойде от илюзията за равностойно стратегическо партньорство с Америка или от опита да се създаде някаква нова политически и икономически „интегрирана“ структура в пространството на бившия Съветски съюз. Всички те се разминават с единствения избор, останал фактически открит пред Русия.

ДИЛЕМАТА НА ЕДИНСТВЕНАТА АЛТЕРНАТИВА

Единственият реален геостратегически избор на Русия – избор, който би позволил на страната да поеме реалистична международна роля и да увеличи шансовете си за преобразу-

вания и за социално модернизиране – е Европа. Но не каквато и да е Европа, а трансатлантическа Европа на разширени-те ЕС и НАТО. Такава Европа е в процес на формиране, както видяхме в Глава трета, и тя вероятно ще остане тясно свързана с Америка. Това е Европа, с която Русия ще трябва да поддържа отношения, ако иска да избегне опасна геополитическа изолация.

За Америка Русия е прекалено слаба да бъде партньор, но все още прекалено силна, за да бъде просто неин пациент. Много е възможно тя да се превърне в проблем, ако САЩ не създадат подходяща среда, която ще помогне да се убедят руснаците, че най-добрият избор за тяхната страна е органична връзка с трансатлантическа Европа. Макар дългосрочен руско-китайски или руско-ирански съюз да е малко вероятен, изключително важно за Америка е да избегне такава политика, която би отклонила Русия от нужния геополитически избор. Доколкото е възможно, американските отношения с Китай и с Иран трябва да бъдат формулирани така, че да се вземе предвид въздействието им върху геополитическите съображения на Русия. Дълготрайните геополитически илюзии за велика геостратегическа мисия могат само да отложат историческия избор, който трябва да направи Русия, за да се пребори с дълбокото си заболяване.

Само една Русия, която е готова да приеме новите икономически и геополитически реалности в Европа, ще бъде в състояние да извлече полза от разрастващите се мащаби на трансконтиненталното европейско сътрудничество в сферата на търговията, комуникациите, инвестициите и образованието. В този смисъл участието на Русия в Съвета на Европа е стъпка в правилна посока. Това е предзнаменование за задълбочаващи се институционални връзки между нова Русия и разширяваща се Европа. Тази стъпка също така предполага, че ако Русия върви в такава посока, тя няма да има друг избор, освен в крайна сметка да последва курса, избран от пост-османска Турция, отказала се от имперските си амбиции и съзнателно поела по пътя на модернизацията, европеизацията и демократизацията.

Никакъв друг вариант не може да предложи на Русия облаго-лагите, които тя ще получи от демократична, свързана с

Америка Европа. Европа и Америка не са заплаха за Русия, ако тя стане неекспанзионистична национална и демократична държава. Те нямат към нея териториални претенции, каквито един ден може да предяви Китай, нито пък имат несигурна и потенциално опасна граница с тази страна, какъвто е случаят с етнически и териториално неизяснените граници на Русия с мюсюлманските държави на юг. Тъкмо напротив, за Европа, както и за Америка, една национална и демократична Русия е геополитически желана величина, източник на стабилност в променливия евразийски комплекс.

Дилемата пред Русия, ако тя направи избор в полза на Европа и Америка със следващите отгук значителни облаги, изисква преди всичко категорично отхвърляне на имперското минало и, второ, никакво увъртане относно разширяване на връзките на Европа с Америка в областта на политиката и на сигурността. Първото изискване означава адаптиране към геополитическия плурализъм, който преобладава понастоящем в пространството на бившия Съветски съюз. Подобно адаптиране не изключва икономическото сътрудничество по образеца на старата Европейска зона за свободна търговия, но същевременно не включва ограничаване на политическия суверенитет на новите държави – и то поради простата причина, че те не го желаят. Най-важното в това отношение е необходимостта от ясно и недвусмислено признаване на независимото съществуване на Украйна, на нейните граници и характерна национална идентичност.

Второто изискване вероятно е още по-трудно да се приложи. Едно истинско отношение на сътрудничество с трансатлантическата общност не може да се основава на идеята, че онези демократични европейски държави, които искат да бъдат част от него, трябва да бъдат изключени, защото руснаците желаят това. Разширяването на тази общност не трябва да става прибързано и то със сигурност не бива да се реализира на антируска основа. Но същевременно то не може и не бива да бъде спирано с политическо нареждане, което само по себе си отразява една прекалено остаряла представа за отношения на европейска сигурност. Разширяваща се и демократична Европа трябва да бъде отворен исторически процес, а не въпрос на политически произволни географски граници.

За много руснаци дилемата на единствената алтернатива може най-напред да се окаже прекалено трудна за разрешаване. Тя изисква изключителна политическа воля и вероятно също така забележителен лидер, способен да направи избора и да формулира визията за една демократична, национална, действително модерна и европейска Русия. В продължение на известно време това може и да не се случи. Преодоляването на посткомунистическите и на постимперските кризи ще изисква не само повече време, отколкото в случая с посткомунистическите преобразувания в Централна Европа, но и появата на прозорливо и стабилно политическо ръководство. В момента на хоризонта не се мерзелее руският Ататюрк. Въпреки това руснаците трябва в крайна сметка да признаят, че националното предефиниране на Русия не е акт на капитулация, а на освобождение.⁹ Те ще трябва да приемат, че онава, което каза Елцин през 1990 г. в Киев за неимперската перспектива пред Русия, е напълно в тон с новите реалности. А една действително неимперска Русия ще бъде въпреки всичко велика сила, обхващаща и Евразия, най-обширната територия на света.

Във всеки случай адекватният отговор на въпросите „Какво е Русия и къде е Русия?“ вероятно ще бъде постигнат постъпателно, което пък ще изисква мъдрата и непоколебима позиция на Запада. Европа и Америка ще трябва да помогнат. Те не само трябва да предложат специален договор или специална харта с НАТО, но ще трябва да подемат съвместно с Русия процес на проучване на възможностите за изграждането на евентуална трасконтинентална система за сигурност и сътрудничество, която значително да надхвърля хлабавата структура на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ). А ако Русия успее да консолидира вътрешните си демократични институции и демонстрира значителен напредък в развитието на свободните пазарни отношения, тогава не бива да се изключва все по-тясното ѝ обвързване с НАТО и с ЕС.

Същевременно не по-малко важно за Запада и особено за Америка е да се провежда политика, която да затвърди дилемата на единствената алтернатива пред Русия. Политическата и икономическата стабилизация на новите постсъветски

държави е важен фактор Русия да предприеме историческото си предефиниране. Ето защо подкрепата за новите постсъветски държави – за геополитически плурализъм в пространството на бившата съветска империя – трябва да бъде неизменна част от една политика, предназначена да стимулира Русия да направи недвусмислено своя европейски избор. Измежду тези държави три са особено важни в геополитическо отношение: Азербайджан, Узбекистан и Украйна.

Независим Азербайджан може да служи като коридор за достъп на западните страни до богатите на енергия Каспийски басейн и Централна Азия. И обратно, един сломен Азербайджан ще означава, че Централна Азия може да бъде изолирана от външния свят и да се окаже политически уязвима за руския натиск към реинтеграция. Узбекистан, най-жизнеспособната и най-гъсто населена от централноазиатските държави, е главно препятствие за всеки опит на Русия да поднови контрола си над региона. Неговата независимост е решаваща за оцеляването на другите централноазиатски държави и той е най-малко податлив на руски натиск.

Най-важна от всички обаче е Украйна. С разширяването на ЕС и на НАТО Украйна ще може да решава дали желае да бъде част от някоя от тези организации. Много е възможно, с цел да укрепи независимия си статус, тя да пожелае да се присъедини и към двете, след като граничи с тях, и ако вътрешните ѝ преобразувания позволят да кандидатства за членство. Макар че това ще отнеме известно време, за Запада не е прекалено рано – разширявайки междуременно връзките си с Киев в сферата на сигурността и на икономиката – да посочи десетилетието между 2005 и 2015 г. като разумна времева рамка за начало на постепенното интегриране на Украйна, с което ще се намалят опасенията на украинците, че разширяването на Европа ще спре до полско-украинската граница.

Въпреки протестите си Русия вероятно ще се примири с присъединяването към НАТО през 1999 г. на няколко централноевропейски държави, защото културната и социалната пропаст между нея и Централна Европа се е увеличила изключително много след падането на комунизма. В противоположност на това обаче за руснаците ще бъде несравнимо

по-трудно да преглътнат приемането на Украйна в НАТО, защото това ще означава да признаят, че съдбата на Украйна вече не е органично свързана с тази на Русия. При все това, ако Украйна иска да оцелее като независима държава, тя трябва да стане част от Централна Европа, а не от Евразия, а ако иска да бъде част от Централна Европа, ще трябва да участва пълноценно във връзките на този регион с НАТО и с Европейския съюз. Приемането от страна на Русия на тези връзки ще определи собственото ѝ решение да бъде действително част от Европа. Нейният отказ да направи това ще бъде равносилен на отхвърлянето на Европа в полза на самотна „евразийска“ идентичност и на самотно „евразийско“ съществуване.

Ключовият момент, който трябва да се има предвид, е, че Русия не може да бъде в Европа, без Украйна също да бъде там, докато Украйна може да бъде в Европа, без Русия да бъде член на тази общност. Ако приемем, че Русия реши да обвърже съдбата си със стария континент, оттук следва, че в крайна сметка е в интерес за страната Украйна да бъде включена в разширяващите се европейски структури. Всъщност отношенията на Украйна с Европа могат да се окажат повратен пункт за самата Русия. Но това същевременно означава, че моментът Русия да определи отношението си към Европа все още предстои, в смисъл, че изборът на Украйна в полза на Европа ще изведе на преден план решението на Русия относно следващата фаза от нейната история: или да бъде част от Европа, или да стане евразийски парий – нито наистина част от Европа, нито от Азия, – забъркан в конфликти със своята „близка чужбина“.

Да се надяваме, че отношенията на сътрудничество между разширяваща се Европа и Русия ще се придвижат от формалните двустранни връзки към по-органични и обвързващи взаимоотношения в областта на икономиката, политиката и сигурността. По този начин в продължение на първите две десетилетия от следващия век Русия би могла да стане неотменна част от една Европа, която включва не само Украйна, но отива дори отвъд границите на Урал. Асоциирането на Русия с европейските и атлантическите структури и дори някаква форма на нейно членство в тях ще отвори на свой ред вра-

тите за включването на трите кавказки страни – Грузия, Армения и Азербайджан, – които отчаяно се борят за европейска връзка.

Не може да се предвиди колко бързо ще се развие този процес, но едно е сигурно: той ще се разгърне по-бързо, ако бъде формиран геополитически контекст, който да тласка Русия в тази посока, отклонявайки я от други съблазни. А колкото по-бързо Русия се движи към Европа, толкова по-скоро черната дупка на Евразия ще бъде запълнена от едно модерно и демократично общество. Всъщност за Русия дилемата на единствената алтернатива вече е въпрос не на геополитически избор, а на обръщане с лице към императивите на оцеляването.

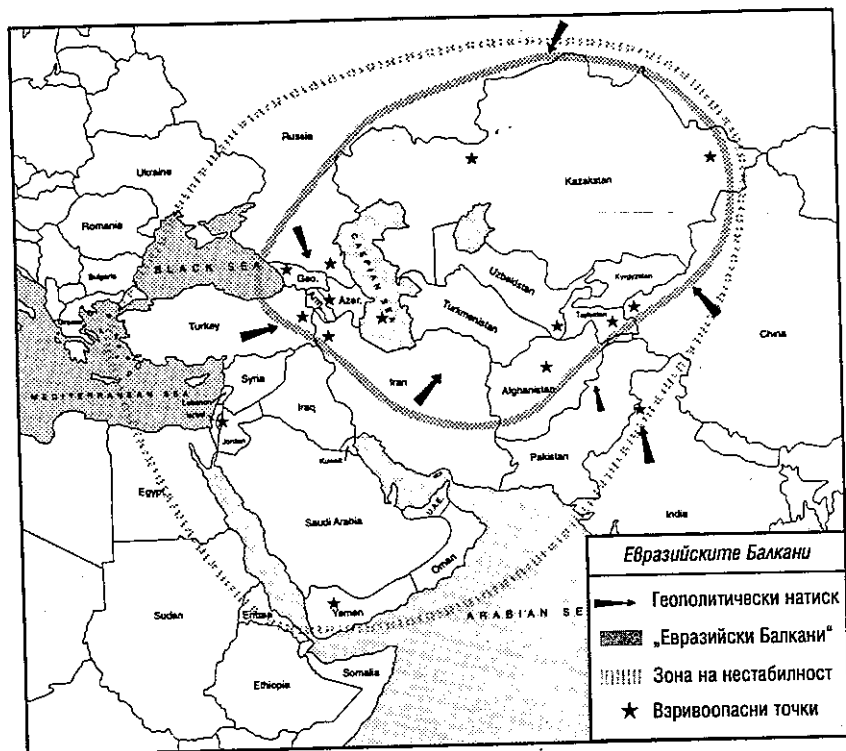
5

ЕВРАЗИЙСКИТЕ БАЛКАНИ

В Европа думата „Балкани“ извиква представата за етнически конфликти и за регионални съперничества между великите сили. Евразия също има своите „Балкани“, но евразийските Балкани са много по-големи, по-гъсто населени и още по-хетерогенни в религиозно и в политическо отношение. Те са съсредоточени в огромен географски неправилен четириъгълник, който обозначава централната зона на глобална нестабилност, за която стана дума в Глава втора и която обхваща части от Югоизточна Европа, Централна Азия и части от Южна Азия, района на Персийския залив и Близкия изток.

Евразийските Балкани представляват вътрешното ядро на тази огромна фигура (вж. картата на с. 144) и се отличават от своята външна зона по нещо много важно: те са властови вакуум. Макар повечето от държавите, разположени в Персийския залив и в Близкия изток, също да са нестабилни, американската сила е решаващият арбитър в този регион. По такъв начин нестабилната територия във външната зона е поле на хегемонията на една сила и се омиротворява от тази хегемония. За разлика от това евразийските Балкани наистина напомнят на старите, до болка познати Балкани на Югоизточна Европа: не само че политическите образувания там са нестабилни, но те съблазняват и дори приканват за нашествие по-могъщите си съседи, всеки от които е решен да препятства господството на другия в района. Тъкмо тази комбинация от властови вакуум и всмукване на власт оправдава прозвището „Евразийски Балкани“.

Традиционните Балкани са потенциален геополитически приз в борбата за европейско превъзходство. Евразийските

Балкани, през които трябва да минава възникващата по неизбежност транспортна мрежа, която ще свързва пряко най-богатите и производителни държави от източната и западната периферия на Евразия, са също много значими в геополитическо отношение. Нещо повече, те са от изключителна важност за сигурността и историческите амбиции на поне три от най-могъщите съседи, а именно Русия, Турция и Иран, като Китай също проявява нарастващ политически интерес към този регион. Но евразийските Балкани са неизмеримо по-важни като потенциален икономически приз: в района има изключителна концентрация на природен газ и на петрол, освен това важни полезни изкопаеми, включително и злато. През следващите две-три десетилетия световното потребление на енергия ще нарасне извънредно много. Според оценки на Министерството на енергетиката на Съединените щати

световното търсене ще нарасне с повече от 50 % между 1993 и 2015 г., като най-значимо нарастване на потреблението ще бъде отбелязано в Далечния изток. Скоростта на икономическо развитие в Азия вече оказва значителен натиск за изследване и експлоатиране на нови източници на енергия, а е известно, че Централна Азия и басейнът на Каспийско море съдържат резерви от природен газ и от петрол, многократно надхвърлящи тези в Кувейт, Мексико и Северно море.

Достъпът до тези ресурси и възможността да се разполага с потенциалното им богатство е цел, раздвижваща национални амбиции, мотивираща корпоративни интереси, събуждаща исторически претенции, възраждаща имперски погълзновения и разпалваща международно съперничество. Ситуацията се усложнява още повече от обстоятелството, че въпросният регион е не само властови вакуум, но е и вътрешно нестабилен. Всяка от страните там преживява сериозни вътрешни трудности, всички те имат граници, които са или обект на претенции от съседите, или са зони на етническа омраза, малко от тях са национално хомогенни, а някои вече са въввлечени в териториално, етническо или религиозно насилие.

ЕТНИЧЕСКИЯТ КОТЕЛ

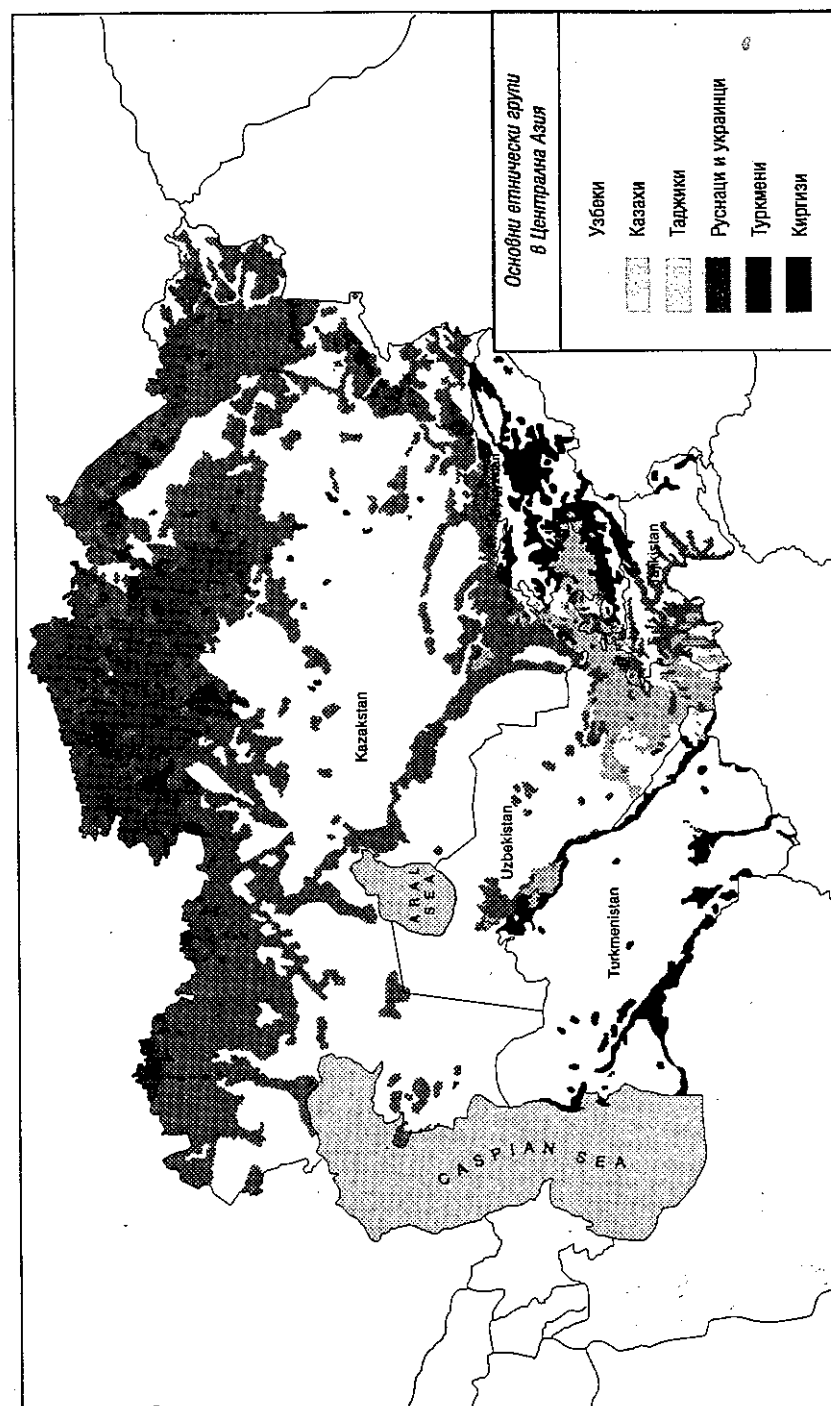
Евразийските Балкани включват девет страни, които по един или друг начин отговарят на горното определение, а две други са потенциални кандидати. Деветте са Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан, Армения и Грузия – всички те, бивши части от разпадналия се Съветски съюз, – както и Афганистан. Потенциални допълнения към списъка са Турция и Иран, и двете много по-жизнеспособни в политическо и икономическо отношение, и двете активни претенденти за регионално влияние на евразийските Балкани, като по такъв начин и двете са значими геостратегически играчи в региона. Същевременно и двете са потенциално уязвими от вътрешни етнически конфликти. Ако някоя от тях бъде дестабилизирана, вътрешните проблеми на региона ще станат неуправляеми, а опитите да се възпре Русия да наложи регионално господство ще се окажат дори безсмислени.

Може да се каже, че трите кавказки държави – Армения, Грузия и Азербайджан – се основават на действително исторически нации. В резултат от това техният национализъм е особено активен, а външните конфликти са основно предизвикателство към тяхното благосъстояние. За разлика от тях петте нови централноазиатски държави са по-скоро във фазата на национално изграждане, а племенните и етническите идентификации са все още силни, което превръща вътрешното разногласие в основна трудност. Във всеки от двата типа държави споменатите проблеми водят до експлоатирането им от по-могъщите и имперски настроени съседи.

Евразийските Балкани представляват етническа мозайка (вж. картата на с. 147 и таблицата на с. 148). Границите на държавите там са произволно начертани от съветските картографи през 20-те и 30-те години на XX век, когато се изграждат съответните съветски републики. (Изключение прави Афганистан, който никога не е бил част от Съветския съюз.) Тези граници са оформени главно на етническия принцип, но те същевременно отразяват интересите на Кремъл да държи вътрешно разделен и по този начин в подчинение южния регион на Руската империя.

Съобразно с това Москва отхвърля предложенията на централноазиатските националисти да се съберат народите от този регион (повечето от които не са националистично мотивирани) в самостоятелно политическо образувание – което да бъде наречено „Туркестан“, – предпочитайки вместо това да създадат пет отделни „републики“, всяка със свое име и с ясно очертани граници. Вероятно по подобни съображения Кремъл отхвърля планове за отделна Кавказка федерация. Не е изненадващо следователно, че след разпадането на Съветския съюз нито една от трите държави в Кавказ, нито пък петте държави от Централна Азия не се оказват подготвени за новия си статус на независими държави или пък за необходимото регионално сътрудничество.

В Кавказ Армения с по-малко от 4 милиона население и Азербайджан с неговото над 8 милиона население подхващат открита война за статута на Нагорни Карабах, анклав в Азербайджан, обитаван предимно от арменско население. Конфликтът довежда до мащабни етнически прочиствания, като

Население (в млн., '95 г.)	Афганистан	Армения	Азербайджан	Грузия	Казахстан	Киргизстан	Таджикистан	Туркменистан	Узбекистан
Продължителност на живота	21,3	3,6	7,8	5,7	17,4	4,8	6,2	4,1	23,1
Етнически групи (по данни от '95 г.)	45,4	72,4	71,1	73,1	68,3	68,1	69	65,4	68,8
	пушунци (38 %)	арменци (93%)	азери (90%)	грузинци (70,1 %)	казахи (41,9 %)	киргизи (52,4 %)	таджики (64,9 %)	туркмени (73,3 %)	узбеки (71,4 %)
	таджики (25 %)	азери (3 %)	дагестанци (3,2 %)	арменци (8,1 %)	руснаци (37 %)	руснаци (21,5 %)	узбеки (25 %)	руснаци (9,8 %)	руснаци (8,3 %)
	хазари (19 %)	руснаци (2 %)	руснаци (2,5 %)	руснаци (6,3 %)	украинци (5,2 %)	узбеки (12,9 %)	руснаци (3,5 %)	узбеки (9 %)	таджики (4,7 %)
	узбеки (6 %)	други (2 %)	арменци (2,3 %)	азери (5,7 %)	германци (4,7 %)	украинци (2,5 %)	други (6,6 %)	казахи (2 %)	казахи (4,1 %)
			други (2 %)	осетинци (3 %)	узбеки (2,1 %)	германци (2,4 %)	други (5,9 %)	други (5,9 %)	татари (2,4 %)
				абхазци (1,8 %)	татари (2 %)	други (8,3 %)			каракалпаки (2,1 %)
				други (5 %)	други (7 %)				други (7 %)

няма данни	8,1	13,8	6	55,2	8,4	8,5	13,1	54,5
пшеница	злато	петрол, газ	цитр. пл.	петрол	вълна	памук	пр. газ	памук
добитък	алуминий	хим. прод.	чай	черни мет.	хим. прод.	алуминий	памук	злато
плодове	тр. съор.	петролосъор.	вино	цв. мет.	памук	плодове	нефто-	пр. газ
килими	ел. съор.	текстил	машини	хим. прод.	черни мет.	раст. масло	продукти	минерални
вълна	памук	ламук	черни мет.	зърно	цв. мет.	текстил	електричество	торове
скъпоценни			цв. мет.	вълна	обувки	текстил	килими	черни мет.
камъни				месо	машини	тютюн		хр. прод.

в двете посоки тръгват стотици хиляди бежанци и прокудени. Като се има предвид, че Армения е християнска страна, а Азербайджан – мюсюлманска, войната придобива окраската на религиозен конфликт. Тази икономически опустошителна война затруднява още повече двете държави да стабилизират своята независимост. Армения възлага своите надежди на Русия, която ѝ оказва значителна военна помощ, докато новата независимост и вътрешната стабилност на Азербайджан е компромис срещу загубата на Нагорни Карабах.

Уязвимостта на Азербайджан има по-широки регионални последици, защото местоположението на страната я превръща в ключова геополитическа зона. Тя може да бъде описана като много важна „тапа“, контролираща достъпа до бутилка, съдържаща богатствата на Каспийския басейн и на Централна Азия. Един независим, турскоезичен Азербайджан, изградил петролопровода до етнически близката и подкрепяща го политически Турция, би попречил на Русия да упражнява монопол върху достъпа до региона и по такъв начин би лишил Русия от решаващ политически инструмент за влияние върху политиката на новите централноазиатски държави. Все още обаче Азербайджан е твърде уязвим за натиска на Русия от север и на Иран от юг. В Северозападен Иран живеят двойно повече азери, отколкото в самия Азербайджан – някои ги изчисляват на повече от 20 милиона. Този факт кара Иран да се страхува от евентуален сепаратизъм на собствените му азери, което прави двусмислено отношението му към независимостта на Азербайджан, въпреки че и двете нации изповядват мюсюлманска вяра. В резултат на това Азербайджан е обект на комбиниран руски и ирански натиск да ограничи отношенията си със Запада.

За разлика от Армения и от Азербайджан, които са твърде хомогенни етнически, около 30 % от шестмилионното население на Грузия са малцинства. Нещо повече, тези малки общности, по-скоро племена по своята организация и идентичност, силно ненавиждат грузинското господство. След разпускането на Съветския съюз осетинците и абхазците, възползвайки се от вътрешногрузинските конфликти, правят опит да се отделят; Русия тихомълком ги подкрепя, за да принуди Грузия да остане в ОНД (откъдето първоначално

Грузия иска да се отцепи) и да приеме руските военни бази на грузинска земя, за да бъде откъснат този район от Турция.

Вътрешните фактори в Централна Азия имат най-голямо значение за поддържане на нестабилността. Културно и лингвистично четири от петте новоосвободили се централноазиатски държави са част от тюркския свят. В културен и лингвистичен аспект Таджикистан е персийски, докато Афганистан (извън бившия Съветски съюз) представлява мозайка от патани, таджики, пушуни и перси. И шестте страни са мюсюлмански. Повечето от тях през вековете търпят влиянието на Персийската, Турската и Руската империя, но този опит не събужда у тях духа на споделен регионален интерес. Напротив, разнообразният етнически състав на тези страни ги прави уязвими за вътрешни и външни конфликти, което улеснява нахлуването на по-могъщите съседи.

Казахстан и Узбекистан са най-важните от петте новоосвободили се централноазиатски държави. Казахстан е щит, а Узбекистан – душа на пробуждането на различните националности в региона. Географските мащаби и местоположението на Казахстан предпазват другите от пряк руски натиск, тъй като това е единствената централноазиатска държава, която граничи с Русия. От неговото 18 милионно население обаче 30 % са руснаци (руското население в цялата тази област постепенно намалява), а други 20 % също не са казахи, обстоятелство, което неимоверно затруднява новите казахски ръководители – самите те, националистично настроени, но представящи само около половината от населението на страната – да изградят държава на основата на обща етническа принадлежност и общ език.

Пребиваващите в новата държава руснаци, естествено, ненавиждат новите казахски лидери и в качеството си на бивша колониална класа – а следователно по-добре образовани и с по-високо социално положение – се страхуват да не загубят привилегиите си. Нещо повече, те гледат на новия казахски национализъм със зле прикривано презрение. Като се има предвид, че северозападните и североизточните региони на Казахстан се обитават предимно от руски заселници, тази държава би могла да се изправи пред опасността от териториално разцепление, ако казахо-руските отношения сериозно

се влошат. Същевременно няколко стотици хиляди казахи пребивават от руската страна на държавните граници и в Североизточен Узбекистан, страната, която казахите приемат като свой главен съперник за централноазиатско лидерство.

Всъщност Узбекистан е основният кандидат за регионално лидерство в Централна Азия. Макар и по-малък по територия и с по-малко природни ресурси, той има по-голямо население (почти 25 милиона) и което е още по-важно, неговото население е значително по-хомогенно от това на Казахстан. Ако вземем предвид по-високата раждаемост на местното население и постепенното емигриране на доминиралата преди руска колония, скоро около 75 % от жителите на тази страна ще бъдат узбеки с едно незначително руско малцинство, обитаващо предимно столицата Ташкент.

Нещо повече, политическият елит съзнателно приема новата държава за пряк наследник на огромната средновековна империя на Тамерлан (1336–1404), чиято столица Самарканд става прочут център на религията, астрономията и изкуствата. Това родословие надарява модерен Узбекистан с по-дълбоко чувство за исторически континуитет и за регионална мисия, отколкото съседите му. Всъщност някои узбекски лидери разглеждат своята страна като национално ядро на самостоятелно централноазиатско образувание със столица Ташкент. Повече, отколкото във всяка друга централноазиатска държава, политическият елит на Узбекистан, а в нарастваща степен и неговият народ, вече участва в субективното формиране на модерна национална държава и е решен – въпреки вътрешните трудности – никога повече да не позволи връщането на колониализма.

Тази ситуация прави Узбекистан едновременно лидер в разпалването на постетническият модерен национализъм и обект на известна тревога от страна на неговите съседи. Дори при положение, че узбекските лидери поставят ударението върху изграждането на държавата и върху защитата на по-голяма регионална самостоятелност, относително високата национална хомогенност и по-силното национално самосъзнание на страната предизвикват страх у ръководителите на Туркменистан, Киргизстан, Таджикистан и дори Казахстан, че регионалната лидерска позиция на Узбекистан може да се

превърне в регионална доминация на узбеките. Тази тревога е пречка за регионално сътрудничество между новите суверенни държави – което във всеки случай не се поощрява от руснаците – и задълбочава уязвимостта на региона.

Подобно на своите съседи обаче Узбекистан не е изцяло свободен от етнически напрежения. Част от Южен Узбекистан, особено около важните в културно и историческо отношение центрове като Самарканд и Бухара, е населен предимно от таджики, които недоволстват срещу границите, начертани от Москва. Усложняващо обстоятелство освен това е присъствието на узбеки в Западен Таджикистан, както и на узбеки и таджики в икономически важната за Киргизстан Ферганска долина (където в последните години избухна кърваво етническо насилие), да не говорим за наличието на узбеки в Северен Афганистан.

Измежду другите три централноазиатски държави, възникнали след руското колониално господство – Киргизстан, Таджикистан и Туркменистан, – само последната е относително хомогенна в етническо отношение. Приблизително 75 % от нейното 4,5 милионно население са туркмени, като всяка от групите на руснаците и узбеките представлява по-малко от 10 %. Закътаното географско местоположение на Туркменистан го прави относително отдалечен от Русия, а Узбекистан и Иран са от много по-голяма геополитическа значимост за бъдещето на страната. След прокарането на газопровод действително огромните залежи на Туркменистан от природен газ вещаят цветущо бъдеще за неговото население.

Петмилионното население на Киргизстан е далеч по-разнообразно. Киргизите са около 55 % процента от него, а узбеките около 13 %, като делът на руснаците в последно време е спаднал от 20 до малко над 15 %. Преди установяването на независимостта предимно руснаците дават облика на технико-инженерната интелигенция и емигрирането им е в сериозен ущърб за икономиката на страната. Макар и Киргизстан да е богат на природни изкопаеми и надарен с природна красота, която кара мнозина да го описват като Швейцария на Централна Азия (а по този начин потенциално и като нова област за туризъм), геополитическото местоположение на тази държава, притисната между Китай и Казахстан, я прави

сило зависима от степента, в която Казахстан ще успее да укрепи независимостта си.

Таджикистан е съвсем малко по-хомогенен в етнически аспект. От неговото 6,5 милионно население по-малко от две трети са таджики, а над 25 % са узбеки (към които таджиките се отнасят с определена враждебност), докато останалите в страната руснаци са едва около 3 %. Както и навсякъде другаде в Централна Азия обаче, дори господстващата етническа общност е дълбоко – и дори насилствено – разделена по племенна линия, а модерният национализъм се изповядва главно от градския политически елит. В резултат на това обявяването на независимостта предизвиква не само граждански конфликти, но и удобно оправдание за Русия да продължава да разполага войски в тази страна. Етническата ситуация се усложнява още повече от широкото присъствие на таджики отвъд границата, в Североизточен Афганистан. Всъщност в Афганистан живеят почти толкова етнически таджики, колкото и в самия Таджикистан – още един фактор, подкопаваш стабилността на региона.

Царящият понастоящем хаос в Афганистан е също съветско наследство, макар страната да не е бивша съветска република. Разпокъсан от съветската окупация и от продължителната партизанска война срещу нея, Афганистан е само номинално национална държава. Неговите 22 милиона жители са дълбоко разделени по етнически признак, като противоречията между пушунци, таджики и хазари постоянно нарастват. Същевременно свещената война срещу руските окупатори превръща религията в основно измерение на политическия живот на страната, привнасяйки догматична страст към и без това острите политически различия. По такъв начин Афганистан следва да се разглежда не само като част от централноазиатския етнически котел, но и в политическо отношение като неотделим елемент от евразийските Балкани.

Макар всички бивши съветски централноазиатски държави, както и Азербайджан, да са населени предимно с мюсюлмани, техните политически елити – все още до голяма степен продукт на съветската епоха – са почти без изключение нерелигиозни, а държавите са формално светски. Доколкото обаче народите на тези страни се придвижват от първоначална

та традиционна кланова или племенна идентичност към модерно национално светоусещане, има вероятност те да бъдат обхванати от засилващо се ислямско самосъзнание. Всъщност възбуждането на исляма — вече подбудено отвън не само от Иран, но и от Саудитска Арабия — може да стане мобилизиращ импулс за разрастващия се нов национализъм, решен да се противопостави на всяка реинтеграция под руски — и следователно неправилен — контрол.

Процесът на ислямизация може да се окаже заразителен също и за мюсюлманите, останали в самата Русия. Те наброяват около 20 милиона — два пъти повече от броя на недоволните руснаци (9,5 милиона), които продължават да живеят под чуждо господство в независимите държави на Централна Азия. Така руските мюсюлмани се равняват на около 13 % от населението на Русия и е почти неизбежно те да станат понастъпателни в отстояване на своите религиозни права и на своята политическа идентичност. Дори тези претенции да не приемат формата на явен стремеж към независимост както в случая с Чечня, той би се припокрил с дилемите, пред които Русия, предвид на имперските ѝ ангажименти в последните години и на руските малцинства в новите държави, ще продължава да бъде изправена в Централна Азия.

Стабилността на евразийските Балкани се подкопава сериозно, а ситуацията става много по-експлозивна по силата на факта, че две от граничните големи национални държави, всяка от тях исторически поддържаща имперски, културен, религиозен и икономически интерес към региона — а именно, Турция и Иран, — сами имат неустановена геополитическа ориентация и са потенциално уязвими във вътрешен аспект. Ако тези две държави бъдат дестабилизиращи, става много вероятно целият регион да бъде обхванат от масови безредици, като продължителните етнически и териториални конфликти излязат от контрол, а и без това деликатният баланс на силите в тази област бъде нарушен. В съответствие с това Турция и Иран са не само важни геостратегически играчи, но и ключови геополитически зони, чието вътрешно състояние е от решаващо значение за съдбата на областта. И двете са сили от средна величина с големи регионални аспирации и с чувство за собствена историческа тежест. При все това бъде-

щата геополитическа ориентация и дори националното единство на двете държави си остават несигурни.

Турция, постимперска държава все още в процес на предефиниране на своята идентичност, е разпъната в три посоки: модернистите биха желали да я видят като европейска държава и затова гледат на Запад; ислямистите клонят в посока към Близкия изток и към евентуална мюсюлманска общност и затова гледат на юг; а исторически обременените националисти виждат в тюркските народи от Каспийския басейн и от Централна Азия нова мисия за господство в региона и затова гледат на изток. Всяка от тези перспективи предполага различна стратегическа ос, а сблъсъкът между тях поражда за пръв път от кемалистката революция насам несигурност относно регионалната роля на Турция.

Освен това самата Турция би могла поне отчасти да стане жертва на етническите конфликти в тази зона. Макар населението ѝ от около 65 милиона души да е предимно турско, с около 80 % тюркско ядро (включващо групи на кавказци, албанци, босненци, българи и араби), повече от 20 % са кюрди. Съсредоточени в източните области на страната, турските кюрди водят война за национална независимост, започната от иракските и иранските кюрди. Всяко вътрешно напрежение, свързано с цялостната ориентация на страната, несъмнено ще поощри кюрдите още по-агресивно да настояват за отделен национален статус.

Бъдещата ориентация на Иран е дори по-проблематична. Фундаменталистката шиитска революция, триумфирала в края на 70-те години, може да навлезе в своята „термидорска“ фаза, което прави още по-несигурна геостратегическата роля на Иран. От една страна, рухването на атеисткия Съветски съюз отваря пред тази държава възможности за религиозно мисионерство в новите независими северни съседи, но, от друга страна, враждебността на Иран към Съединените щати принуждава Техеран да възприеме поне тактически промосковска ориентация, укрепвана от опасността, която носи за единството на страната независимостта на Azerbaidzhan.

Тази опасност произтича от уязвимостта на Иран за етнически напрежения. От 65 милионното население на страната (почти равно по брой на турското) едва половината са перси.

Около една четвърт са азери, а останалата част са кюрди, ба-луши, туркмени, араби и други племена. С изключение на кюрдите и на азерите, понастоящем другите не са в състояние да застрашат националната цялост на Иран, особено като се има предвид високата степен на национално и дори на имперско съзнание сред персите. Но това може много бързо да се промени, особено при случай на нова криза в иранската политика.

Освен това самият факт, че в областта съществуват няколко нови държави и че дори 1 милион чеченци са в състояние да отстояват политическите си претенции, оказва заразително въздействие върху кюрдите и върху другите малцинства в Иран. Ако Азербайджан успее да постигне политическа и икономическа стабилност, иранските азери вероятно ще се ангажират повече с идеята за голям Азербайджан. По такъв начин политическата нестабилност и противоречията в Техеран могат да се разраснат до проблем за единството на иранската държава, разширявайки драматично обсега на евразийските Балкани и увеличавайки политическия залог там.

МНОГОСТРАННОТО СЪПЕРНИЧЕСТВО

Традиционните Балкани в Европа са били поле на непосредствено съперничество между три имперски сили: Османската империя, Австро-Унгария и Русия. Налице са били също така три непреки участника, загрижени техните европейски интереси да не бъдат накърнени от победата на дадена сила: Германия се е страхувала от руската мощ, Франция се е противопоставяла на Австро-Унгария, а Великобритания е предпочитала по-скоро да види една отслабена Османска империя, контролираща Дарданелите, отколкото да позволи на който и да било от другите големи съперници да господства над Балканите. През целия XIX век тези сили са успявали да се справят с конфликтите на Балканите, без да се съобразяват с жизнените интереси на когото и да било, но не са успели да направят това през 1914 г., което е било с катастрофални последици за всички.

Днешното съперничество на евразийските Балкани също включва непосредствено три съседски сили: Русия, Турция и

Иран, макар че Китай също може да се окаже голям играч. В съперничеството, макар и от дистанция, се включват също Украйна, Пакистан, Индия и далечна Америка. Всеки от трите главни и пряко ангажирани съперника се ръководи не само от перспективата за бъдещи геополитически и икономически изгоди, но и от силни исторически импулси. По едно или друго време всеки от тях се оказва доминираща в културно или в политическо отношение регионална сила. Всеки гледа с подозрение на другия. Макар и непосредственият сблъсък между тях да изглежда малко вероятен, съвкупният ефект на тяхното външно изразено съперничество може да доведе до хаос в тази област.

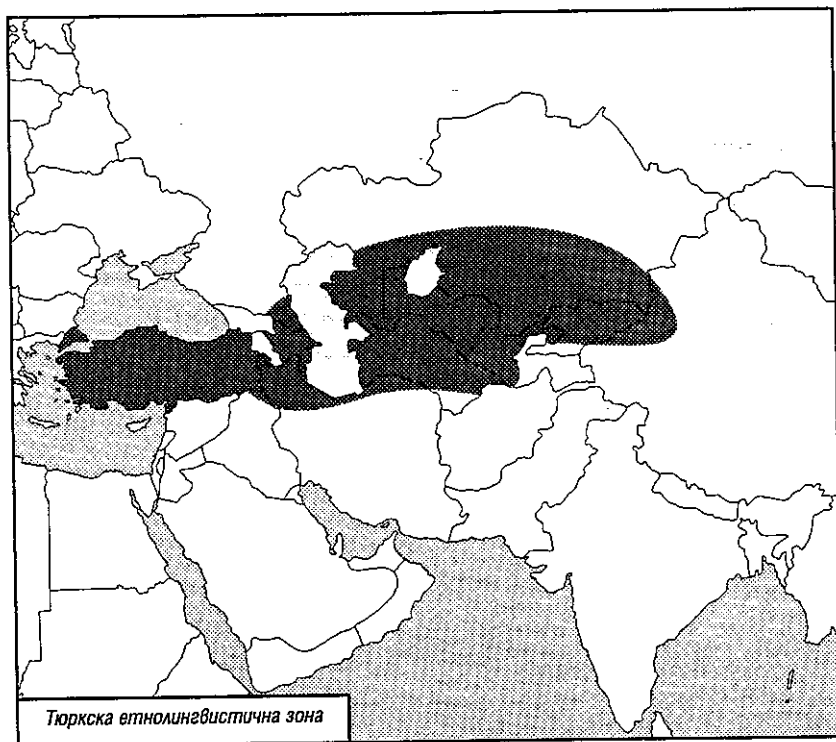
В случая с руснаците враждебната нагласа към турците граничи с маниакалност. Руските медии представят Турция като решена да установи контрол в региона, като подбудител на местната съпротива спрямо Русия (не без основание в случая с Чечня) и като заплаха за сигурността на Русия като цяло до степен, немислима за възможностите на Турция днес. Турците съответно реагират и се преживяват като освободители на своите братя от продължително руско потисничество. Турците и иранците (персите) също са били исторически съперници в този район, а в последните години съперничеството им се възражда, като Турция демонстрира образа на модерна и светска алтернатива на иранската идея за ислямско общество.

Макар и да може да се каже, че всяка от трите страни се стреми да установи поне зона на влияние, в случая с Русия амбициите на Москва са много по-мощни поради относително пресните спомени за имперско господство, поради присъствието в района на няколко милиона руснаци и поради желанието на Кремъл да възроди Русия като първостепенна глобална сила. Външнополитическите изявления на Москва демонстрират ясно, че ръководителите на тази страна разглеждат цялото пространство на бившия Съветски съюз като зона на особен геополитически интерес на Кремъл, от която трябва да се изключи всяко политическо – и дори икономическо – влияние отвън.

Турските претенции за регионално влияние, макар и да съхраняват някои следи от имперско, но по-отдалечено мина-

ло (Османската империя достига своя апогей през 1590 г. със завладяването на Кавказ и на Азербайджан, без да успее да покори Централна Азия), имат по-дълбок корен в етнолингвистичния смисъл на общност с тюркските народи от тази област (вж. картата). Като се има предвид по-ограничената политическа и военна мощ на Турция, установяването на сфера на изключително политическо влияние е просто невъзможно. По-скоро Турция се преживява като лидер на една свободна тюркоезична общност, възползвайки се за тази цел от заразителната сила на сравнително успешната си модернизация, от езиковата близост и от икономическите си възможности да се наложи като най-влиятелната сила в процеса на национално изграждане в целия този регион.

Аспирациите на Иран са още по-илюзорни, но в дългосрочна перспектива те са заплаха за амбициите на Русия.

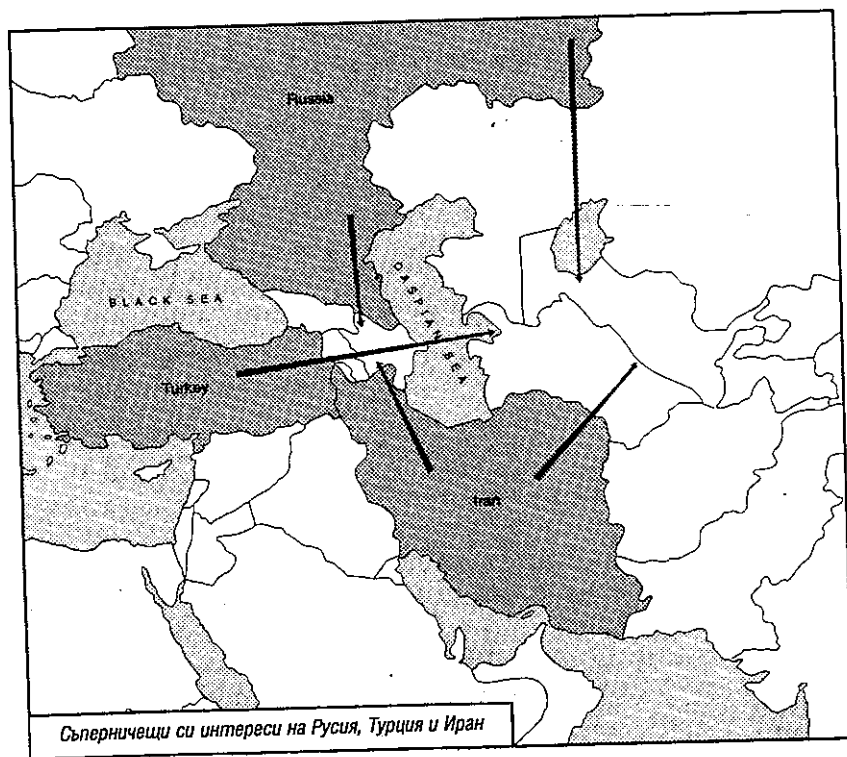

Персийската империя е още по-далечен спомен. По времето на своя зенит, около 500 г. пр. Хр., тя обхваща настоящата територия на три кавказки държави – Туркменистан, Узбекистан и Таджикистан, – както и Афганистан, Турция, Ирак, Сирия, Ливан и Израел. Макар днешните геополитически претенции на Иран да са по-скромни, отколкото тези на Турция, бидейки насочени главно към Азербайджан и Афганистан, цялото мюсюлманско население в тази област – дори в рамките на самата Русия – е обект на религиозен интерес от страна на Иран. Всъщност възраждането на исляма в Централна Азия става органична съставка от аспирациите на сегашните ирански лидери.

Съперническите си интереси на Русия, Турция и Иран са представени на картата на с. 160: в случая с геополитическите амбиции на Русия чрез две стрелки, насочени на юг към Азербайджан и Казахстан; в случая с Турция, чрез една стрелка, насочена на изток през Азербайджан и Каспийско море към Централна Азия; а в случая с Иран, чрез две стрелки на север към Азербайджан и на североизток към Туркменистан, Афганистан и Таджикистан. Тези стрелки не само се пресичат; те могат и да се сблъскат.

На този етап ролята на Китай е по-ограничена, а целите му са по-малко очевидни. Близко е до ума, че Китай предпочита да има срещу себе си група от относително независими държави на запад, вместо една Руска империя. Като минимум новите държави могат да послужат за буфер, но Китай е загрижен, че собствените му тюркски малцинства в провинция Синдзян могат да открият в новите независими държави от Централна Азия привлекателен пример, и по тази причина Пекин търси потвърждение от Казахстан, че активността на пограничното малцинство ще бъде контролирана. В една дългосрочна перспектива енергийните ресурси на региона ще бъдат от особен интерес за Пекин, а непосредственият достъп до тях, без да минава през контрола на Москва, ще стане главна цел на Китай. По такъв начин цялостният геополитически интерес на Китай вероятно ще се сблъска със стремежа на Русия да си осигури господстваща роля и ще се допълва взаимно с претенциите на Турция и на Иран.

Основните проблеми за Украйна са бъдещият характер на

ОНД и свободният ѝ достъп до енергийните ресурси, за да се намали зависимостта ѝ от Русия. В това отношение потеснените отношения с Азербайджан, Туркменистан и Узбекистан са много важни за Киев, а подкрепата на Украйна за повечето независими държави се оказва продължение на опитите на тази страна да затвърди независимостта си от Москва. В съответствие с това Украйна подкрепя Грузия в опитите ѝ да стане магистрала в западна посока за експорта на азерски петрол. Украйна също така си сътрудничи с Турция, за да отслаби руското влияние в района на Черно море, и подкрепя турските опити петролните потоци да бъдат насочени непосредствено от Централна Азия към турските терминали.

Влизането на Пакистан и на Индия в играта е все още въпрос на бъдеще, но не е без значение за това, което може да се случи на тези евразийски Балкани. Главният интерес на Па-

кистан е да постигне геостратегическа дълбочина чрез политическото си влияние в Афганистан – като попречи на подобно иранско влияние в Афганистан и в Таджикистан – и да извлече евентуални изгоди от изграждането на петролопровод, свързващ Централна Азия с Арабско море. Индия, като реакция на Пакистан и вероятно разтревожена от едно бъдещо сериозно китайско влияние в района, гледа с по-добро око на иранското влияние върху Афганистан и на по-мощно руско присъствие в бившето съветско пространство.

Колкото и да са отдалечени от тази зона, Съединените щати, загрижени за поддържането на геополитически плурализъм в постсъветска Евразия, се оформят като все по-важен, макар и косвен играч, решително заинтересован не само от разработване на ресурсите в тази част от света, но и от възпрепятстването на Русия да поеме доминираща роля в геополитическото пространство на региона. В този смисъл Америка не само преследва свои по-големи евразийски геополитически цели, но и заявява нарасналия си икономически интерес, заедно с този на Европа и на Далечния изток, да си извоюва неограничен достъп до тази доскоро затворена територия.

По такъв начин залози в този котел са геополитическата власт, достъпът до потенциално голямо богатство, реализирането на национални и/или религиозни мисии и сигурността. Особеното ударение в това съперничество обаче пада върху достъпа. Преди разпадането на Съветския съюз достъпът до региона беше монополизиран от Москва. Целият железопътен транспорт, газопроводите и петролопроводите бяха съсредоточени през центъра. Руските геополитици биха предпочели нещата да си останат същите, защото те знаят, че който контролира или доминира достъпа до региона най-вероятно ще спечели геополитическия и икономическия приз.

Тъкмо това съображение превръща въпроса за петролопроводите и газопроводите в основен за бъдещето на Каспийския басейн и на Централна Азия. Ако те продължават да минават предимно през руска територия към пристанище Новоросийск на Черно море, политическите последици от тази ситуация ще се почувстват скоро дори без някаква открита демонстрация на сила от страна на Русия. Въпросната об-

ласт ще си остане политически зависима, а Москва ще бъде в изгодната позиция да решава как да се разпределят новите богатства там. И обратно, ако един друг петролопровод пресича Каспийско море към Азербайджан, а после към Средиземно море през Турция и ако още един бъде изграден по посока към Арабско море през Афганистан, тогава нито една отделна сила няма да има монопол над този достъп.

Загриженост предизвиква обстоятелството, че определени среди в руския политически елит се държат тъй, сякаш предпочитат ресурсите в тази област въобще да не се разработват, ако Русия няма пълен контрол над достъпа до нея. По-добре богатствата да си останат неексплоатирани, ако алтернативата е външни инвестиции да доведат до по-пряко присъствие на чужди икономически, а оттук и политически интереси. Тази собственическа нагласа има исторически корени и е нужно време, както и силен външен натиск, за да се промени тя.

Царистката експанзия в Кавказ и в Централна Азия се осъществява за период от около триста години, но краят ѝ преди няколко години е шокиращо неочакван. Възползвайки се от упадък на Османската империя, Руската империя разширява границите си на юг по крайбрежието на Каспийско море към Персия. Тя завладява Астраханското ханство през 1556 г. и достига до Персия през 1607 г. Русия покорява Крим през 1774–1784 г., после влиза в Грузия през 1801 г. и налага волята си над племената от двете страни на Кавказката планинска верига (само чеченците с невероятна упоритост продължават да се борят срещу завоевателите) през втората половина на XIX век, завършвайки подчиняването на Армения към 1878 г.

Покоряването на Централна Азия е не толкова въпрос да се преодолее съперническа империя, колкото да се подчинят по същество изолирани, племенни феодални ханства и емирства, способни да противопоставят само спорадична и изолирана съпротива. Узбекистан и Казахстан падат под руска власт след поредица от военни експедиции през периода 1801–1881 г., а Туркменистан е победен и включен в състава на империята след кампании, продължили от 1873 до 1886 г. Към 1850 г. обаче покоряването на по-голямата част от Централна Азия е по същество завършено, макар периодични прояви на локална съпротива да са налице дори през съветската епоха.

Рухването на Съветския съюз довежда до драматичен исторически обрат. В продължение само на няколко седмици през декември 1991 г. руското азиатско пространство внезапно се свива с около 20 %, а контролираното от Русия население в Азия се съкращава от 70 на около 30 милиона души. В допълнение към това други 18 милиона обитатели на Кавказ също се откъсват от Русия. Този обрат е още по-болезнен за руския политически елит, защото той си дава сметка, че икономическият потенциал на тези територии става прицелна точка на чужди интереси, които разполагат със средствата да инвестират, да разработват и да експлоатират ресурси, доскоро достъпни само за Русия.

Всъщност Русия е изправена пред една дилема: тя е твърде слаба политически, за да изолира региона от външния свят, и твърде бедна във финансово отношение, за да разработи сама неговите природни богатства. Нещо повече, надарените със здрав разум руски лидери знаят, че демографската експлозия, която се осъществява в новите държави, означава, че неуспехът им да поддържат икономически растеж в крайна сметка ще породи взривоопасна ситуация по цялата южна граница на Русия. Опитът на Русия в Афганистан и в Чечня би могъл да се повтори по граничната ивица, простираща се от Черно море до Монголия, особено като се има предвид националното и ислямското възраждане на доскоро подчинените народи.

Следователно Русия трябва някак си да намери начин да се приспособи към новата постимперска реалност, опитвайки се да препятства турското и иранското присъствие, да неутрализира гравитирането на новите държави към главните ѝ съперници, да попречи на изграждането на действително независимо централноазиатско сътрудничество и да ограничи американското геополитическо влияние в новоосвободилите се столици. Въпросът вече не е да се възстанови империята – което би струвало прекалено скъпо и би се натъкнало на ожесточена съпротива, – а да се изгради нова мрежа от отношения, ограничаваща въпросните държави и съхраняваща господстващата геополитическа и икономическа позиция на Русия.

Като първоначален инструмент за реализирането на тази

задача е замислена ОНД, макар на места армията и умение-то на руската дипломатия да „разделя и владее“ да вършат също добра работа на Кремъл. Москва използва всички възможни средства да принуди новите държави да приемат в максимална степен нейното разбиране за все по-интегрирана „общност от държави“ и оказва силен натиск за изграждане на централизирана система на контрол над външните граници на ОНД; за по-тясна военна интеграция в рамките на обща външна политика, както и за разширяване на съществуващата (съветска по произход) мрежа от газопроводи и петролопроводи, изключвайки построяването на нови, които биха заобиколили Русия. Руските стратегически анализи ясно показват, че Москва разглежда региона като собствено особено геополитическо пространство, макар и то вече да не е съставна част от империята.

Ключ за руските геополитически намерения ни дава на стойчивостта, с която Кремъл се стреми да запази своето военно присъствие на териториите на новите държави. Възползвайки се от абхазкото отцепническо движение, Москва получи право да базира войски в Грузия, легитимира военното си присъствие на арменска земя, експлоатирайки потребността на тази страна от подкрепа във войната ѝ срещу Азербайджан, и оказва политически и финансов натиск да получи съгласието на Казахстан за разполагане на руски военни бази; в допълнение към това гражданската война в Таджикистан направи възможно трайното присъствие на бившата съветска армия там.

За да дефинира своята политика, Москва тръгва от очевидната предпоставка, че постимперската мрежа на отношения с Централна Азия постепенно ще отслаби желанието за суверенитет на поотделно слабите нови държави и ще ги постави в подчинено положение спрямо командния център в „интегрираната“ ОНД. В стремежа си да постигне тази цел Русия иска да попречи на новите държави да създадат собствени армии, да се върнат към родните си езици (където те постепенно заменят кирилицата с латиница), да установят тесни връзки с външния свят и да изградят нови петролопроводи и газопроводи в посока към Арабско или към Средиземно море. Ако тази политика успее, Русия ще може да контро-

лира техните външни връзки и да определя разпределението на приходите.

Преследвайки тази цел, руските геополитици често си служат, както видяхме в Глава четвърта, с примера на Европейския съюз. В действителност обаче политиката на Русия към централноазиатските държави и към Кавказ напомня по-скоро на ситуацията с франкофонската африканска общност, където моделите на политика на френскоезичните постколониални африкански държави се определят от наличието на френски военни контингенти и финансови субсидии.

Ако възстановяването в максимално възможна степен на руското политическо и икономическо влияние в региона е главната цел, а укрепването на ОНД е основният механизъм за постигането ѝ, то главният геополитически прицел за подчинение се оказват Азербайджан и Казахстан. За да бъде една руска геополитическа офанзива успешна, Москва не само трябва да постави тапа на гърлото на региона, но и да проникне в неговия геополитически щит.

За Русия приоритетна цел е Азербайджан. Подчиняването му би помогнало да се изолира Централна Азия от Запада и особено от Турция и да се засили натискът върху непокорните Узбекистан и Туркменистан. За тази цел тактическото сътрудничество с Иран по такива спорни въпроси, като например разделянето на концесиите за сондиране на морското дъно, е важен инструмент да се принуди Баку да се съобразява с желанията на Москва. Един покорен Азербайджан същевременно би улеснил консолидирането на господстващата руска позиция в Грузия и в Армения.

Казахстан е също така особено съблазнителна прицелна точка, доколкото неговата уязвимост в етнически аспект не позволява на казахското правителство да бъде в печеливша позиция при един открит сблъсък с Москва. Москва наред с това може да експлоатира казахския страх от нарастващата активност на Китай, както и нарастващото недоволство на Казахстан от сификация на провинция Синдзян. Постепенното подчиняване на Казахстан би имало като геополитически ефект почти автоматичното притегляне на Киргизстан и Таджикистан в сферата на контрол на Москва, излагайки Узбекистан и Украйна на по-пряк руски натиск.

Руската стратегия обаче влиза в противоречие с претенциите на почти всички държави, разположени на евразийските Балкани. Техните нови политически елити няма да се откажат доброволно от властта и от привилегиите, извоювани с обявяването на независимост. След като руските заселници постепенно губят привилегированите си позиции, новите елити бързо осъзнават интереса си от новопридобития суверенитет, а това е един много динамичен и заразителен в социално отношение процес. Нещо повече, доскоро политически пасивните народи също придобиват националистко самосъзнание и, с изключение на Грузия и на Армения, все повече търсят ислямската си идентичност.

Що се отнася до външните отношения, Грузия и Армения (въпреки зависимостта на Армения от руска помощ във войната ѝ с Азербайджан) биха желали постепенно да бъдат асоциирани с Европа. Богатите на полезни изкопаеми централноазиатски държави, наред с Азербайджан, биха желали засилено присъствие в своите страни на американски, европейски, японски, а напоследък и на корейски капитали, за да ускорят по такъв начин икономическото си развитие и да укрепят независимостта си. За тази цел те приветстват засилената позиция на Турция и на Иран, виждайки в тяхно лице тежест, уравновесяваща руската мощ, и мост към големия мюсюлмански свят на юг.

Азербайджан – поощряван от Турция и от Америка – не само отхвърля руските настоявания за разполагане на военни бази, но и не приема исканията на Москва за един-единствен петролопровод към руско пристанище на Черно море, предпочитайки вместо това едно двойно решение за втори петролопровод през Грузия към Турция. (Идеята за петролопровод на юг към Иран, финансиран от американска компания, трябваше да бъде изоставена поради наложеното от САЩ ембарго над търговията с Иран.) През 1995 г. с много помпозност беше открита нова железопътна линия между Туркменистан и Иран, с което се улеснява търговията на Европа с Централна Азия и изцяло се заобикаля Русия. Има някакъв символичен драматизъм в това възстановяване на Пътя на коприната, при което Русия вече не е в състояние да разделя Европа и Азия.

Узбекистан също все по-настойчиво отхвърля руските опити за „интеграция“. Неговият външен министър категорично декларира през август 1996 г., че „Узбекистан се противопоставя на изграждането на наднационални институции в ОНД, които биха могли да се използват като инструменти за централизиран контрол“. Неговата силно националистична позиция вече предизвиква остри обвинения в руската преса срещу узбекската „очевидно прозападна икономическа ориентация, охулването на договорите за интеграция в рамките на ОНД, категоричния отказ на страната да се присъедини дори към митническия съюз и методичната антируска националистична политика (затворени са дори детските градини, в които се говори руски)... Съединените щати, които следват в азиатския регион политика на отслабване на Русия, намират тази позиция за изключително благоприятна“¹.

Дори Казахстан, като реакция срещу руския натиск, вече подкрепя изграждането на втори, неруски петролопровод за своите нефтени находища. Както заявява Умирсерик Касенов, съветник на казахския президент:

„Факт е, че казахстанското желание да се изградят алтернативни петролопроводи е предизвикано от такива действия на Русия, като например ограничаването на доставките на казахстански петрол за Новоросийск и на тюменски петрол за рафинерията в Павлодар. Опитите на Туркменистан да съдейства за откриването на газопровод към Иран се дължат отчасти на обстоятелството, че страните от ОНД плащат едва 60 % от световната цена или пък изобщо не плащат.“²

Почти по същата причина Туркменистан активно проучва възможностите за изграждането на нов петролопровод през Афганистан и Пакистан до Арабско море и същевременно енергично съдейства за откриването на нови железопътни връзки с Казахстан и Узбекистан на север и с Иран и Афганистан на юг. В съвсем начална фаза са преговорите между казахите, китайците и японците около амбициозен проект за петролопровод от Централна Азия до Китайско море (вж. картата на с. 168). Благодарение на дългосрочните западни инвестиции (по данни от 1996 г.) за добив на петрол и на природен газ в Азербайджан – в размер от 13 милиарда долара – и в Казахстан – надхвърлящи 20 милиарда долара – икономи-

ческата и политическата изолация на региона е на път да бъде преодоляна под глобалния икономически натиск и при ограничените финансови възможности на Русия.

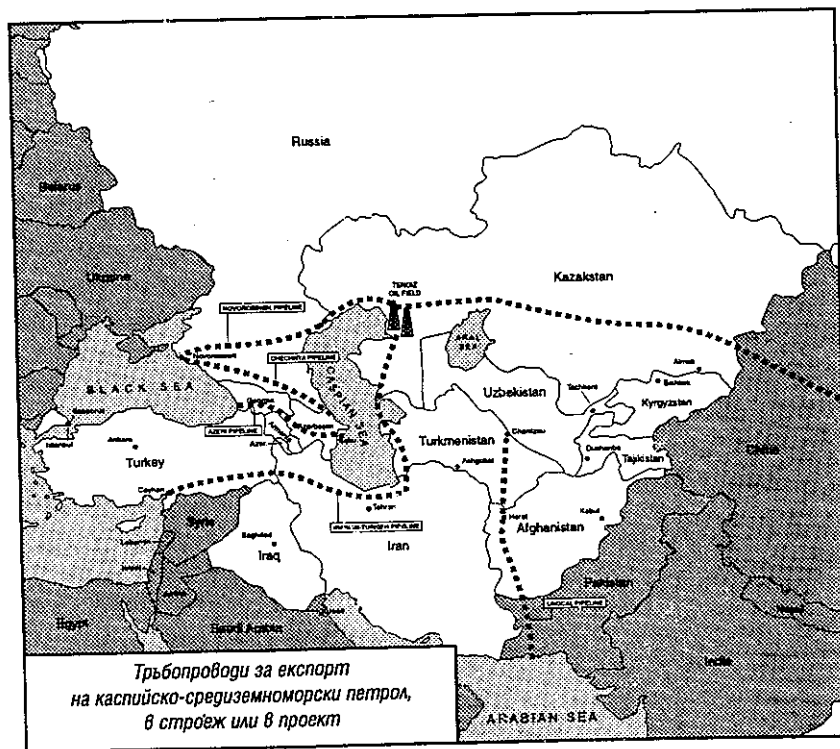
Страхът от Русия също така стимулира централноазиатските държави към разширяване на регионалното сътрудничество. Първоначално инертният Централноазиатски икономически съюз, създаден през януари 1993 г., постепенно се активизира. Дори президентът Нурсултан Назърбаев, доскорошен привърженик на нов „Евразийски съюз“, постепенно става защитник на идеите за по-тясно централноазиатско сътрудничество, за засилено военно взаимодействие между държавите от региона, за подкрепа на азербайджанските опити да се пренасочи петролът от Каспийско море и от Казахстан през Турция и за общо противопоставяне на стремежите на Русия и на Иран да попречат на разделянето на конти-

ненталния шелф на Каспийско море и на минералните ресурси между държавите по крайбрежието.

Като се има предвид предимно авторитарният характер на държавите от този район, вероятно още по-важно става помирението между основните лидери. Всеобщо известно е, че президентите на Казахстан, Узбекистан и Туркменистан не се обичат особено един друг (нещо, което те не скриват от чуждите посетители) и че личният антагонизъм между тях улеснява Кремъл да ги противопоставя помежду им. Към средата на 90-те години тримата ръководители вече си дават сметка, че по-тясното сътрудничество между тях е ключово условие за съхраняване на новоизвоювания суверенитет, и започват публично да демонстрират по-близки отношения, подчертавайки, че отгук нататък ще координират външната си политика.

Най-съществено обаче си остава изграждането в рамките на ОНД на неформална коалиция, оглавена от Украйна и от Узбекистан и ангажирана с идеята за общност от „сътруднически си“, но не и „интегрирани“ държави. Съзнавайки значимостта на тази цел, Украйна подписа договор за военно сътрудничество с Узбекистан, Туркменистан и Грузия; а през септември 1996 г. външните министри на Украйна и на Узбекистан се ангажираха с един символичен акт, оповестявайки декларация, в която настояват занапред конференциите на високо равнище на ОНД да не бъдат ръководени от руския президент, а да се възприеме ротационният принцип на председателстване.

Примерът на Украйна и на Узбекистан оказва въздействие дори върху по-зависимите от Москва лидери. Кремъл трябва да е бил особено разстроен да чуе президентите на Казахстан Нурсултан Назърбаев и на Грузия Едуард Шеварднадзе да декларират през септември 1996 г., че ще напуснат ОНД, „ако нашата независимост бъде застрашена“. В един по-общ план, като реакция срещу ОНД, централноазиатските държави и Азербайджан повишават нивото на своята активност в Организацията за икономическо сътрудничество, един все още хлабав съюз на ислямски държави от тази зона – включително Турция, Иран и Пакистан, – който има задачата да интензифицира финансовите, икономическите и транспортни-

те връзки между своите членове. Москва публично критикува тези инициативи, разглеждайки ги съвсем основателно като дестабилизиращи членството на съответните държави в ОНД.

В подобен смисъл се наблюдава интензифициране на връзките с Турция и в по-малка степен с Иран. Тюркоезичните страни с въодушевление възприемат предложенията на Турция да осигури военно обучение на новите офицерски корпуси и за приемане на 10 000 студенти в турски университети. Четвъртата среща на най-високо равнище на тюркоезичните страни, състояла се в Ташкент през октомври 1996 г. и подготвена с турска финансова подкрепа, е фокусирана най-вече върху подобряване на транспортните връзки, върху разширяване на търговията, върху общите образователни стандарти, както и върху по-тясното сътрудничество с Турция в сферата на културата. Турция и Иран подпомагат особено активно новите държави във формирането на телевизионните им предавания, влияейки по този начин непосредствено върху огромна аудитория.

Една церемония в Алма Ата, столицата на Казахстан, състояла се през декември 1996 г., е особено символична за ангажирането на Турция с независимостта на държавите от региона. По случай петата годишнина от независимостта на Казахстан турският президент Сюлейман Демирел заедно с президента Назърбаев откриха позлатена двайсет и осем метрова колона, на върха с казахски/тюркски воин, убиващ грифон. По време на събитието казахският президент благодари на Турция за „подкрепата ѝ за Казахстан на всеки етап от развитието му като независима държава“, а турците отговориха, съответно предоставяйки на Казахстан кредит от 300 милиона долара в допълнение към направените вече частни турски инвестиции в размер от около 1,2 милиарда долара.

Без Турция и Иран да си поставят задачата да изключат Русия от влияние в тази област, двете страни укрепват волята и способността на новите държави да устоят на опитите за реинтеграция със северния съсед и бивш господар. А това неизбежно допринася геополитическото бъдеще на този регион да остане отворено.

НИТО ГОСПОДСТВО, НИТО ИЗКЛЮЧВАНЕ

Геополитическите следствия за Америка са ясни: Съединените щати са твърде отдалечени, за да доминират в тази част на Евразия, но са твърде могъщи, за да останат безучастни към събитията там. Всички държави от въпросната област разглеждат евентуалните американски ангажименти като необходими за оцеляването си. Русия е прекалено слаба, за да възвърне имперското си господство над региона или да изключи други от него, но тя е прекалено близо и твърде силна, за да бъде тя самата изключена оттам. Турция и Иран са достатъчно силни да упражняват своето влияние, но собствената им уязвимост може да не позволи на държавите от тази зона да се справят с предизвикателството от север и с вътрешните си конфликти. Китай е прекалено могъщ, за да не се страхуват от него Русия и централноазиатските държави, въпреки това самото му присъствие и икономически динамизъм поощряват стремежа на Централна Азия да търси излаз към външния свят.

Следователно от първостепенен интерес за Америка е да си осигури гаранции, че никоя отделна сила няма да контролира това геополитическо пространство и че световната общност ще има неограничен финансов и икономически достъп до него. Геополитическият плурализъм ще се превърне в трайна реалност само когато една цяла мрежа от петролопроводи, газопроводи и транспортни линии обвърже региона пряко с главните центрове на глобална икономическа активност през Средиземно и Арабско море и по суша. Тъкмо затова руските опити за монополизиране на достъпа до него трябва да бъдат препятствани като враждебни за регионалната стабилност.

Но изключването на Русия от тази зона не е нито желателно, нито възможно, нито пък е добър вариант да се разпалва враждебност между тамошните нови държави и Русия. В действителност активното руско икономическо участие в развитието на този регион е съществен фактор за стабилността му и привличането на Москва като партньор, а не като изключителен господар, може да доведе до значителни икономически облаги. По-голямата стабилност и нараснало-

то богатство на държавите от региона ще имат непосредствен ефект върху благосъстоянието на Русия и ще придадат реален смисъл на „общността“, обещавана от аббревиатурата ОНД. Но този вариант би се превърнал в руска политика само ако бъдат неутрализирани някои много амбициозни, исторически анахронични варианти, болезнено напомнящи за истинските Балкани.

Държавите, които желаят мощна американска геополитическа подкрепа, са Азербайджан, Узбекистан и (извън този регион) Украйна, като и трите са ключово важни в геополитическо отношение. Всъщност ролята на Киев подкрепя аргумента, че Украйна е решаващата държава, що се отнася до бъдещата еволюция на Русия. В същото време и Казахстан – като се имат предвид неговите мащаби, икономически потенциал и географски важно местоположение – заслужава засилено международно внимание и най-вече сериозна икономическа помощ. С течение на времето икономическият растеж в Казахстан може да помогне за преодоляването на етническото разделение, поради което този централноазиатски „щит“ е толкова уязвим за руски натиск.

В тази част от Евразия Америка има общ интерес не само със стабилна, прозападно настроена Турция, но и с Иран, и с Китай. Постепенното подобряване на американо-иранските отношения съществено ще повиши възможностите за глобален достъп до региона и в частност ще намали непосредствената заплаха за оцеляването на Азербайджан. Разширяващото се икономическо присъствие на Китай в тази област и заинтересоваността му от независимостта на държавите в нея съответстват на американските интереси. Китайската подкрепа за действията на Пакистан в Афганистан е също позитивен фактор, защото по-тесните пакистано-афганистански отношения биха улеснили международния достъп до Туркменистан, подпомагайки по такъв начин укрепването на тази държава, и на Узбекистан (при положение, че Казахстан остава в плен на несигурността).

Еволюцията на Турция и нейната ориентация вероятно също ще се окажат изключително важни за бъдещето на кавказките държави. Ако Турция продължи пътя си към Европа – и ако Европа не затвори вратите си за нея, – държавите от Кав-

каз сигурно също ще гравитират към европейската орбита, една силно желана от тях перспектива. Но ако европеизацията на Турция претърпи неуспех, било то по вътрешни или по външни причини, тогава Грузия и Армения няма да имат друг избор, освен да се приспособят към капризите на Русия. Бъдещето им, за добро или за зло, ще се превърне във функция на отношенията на Русия с разширяваща се Европа.

Ролята на Иран изглежда още по-проблематична. Едно връщане към прозападната ориентация със сигурност ще улесни стабилизирането и консолидирането на региона и в този смисъл е стратегически желателно за Америка да поопри подобен обрат в поведението на Иран. Но докато това не се случи, Иран вероятно ще играе негативна роля, влияейки неблагоприятно върху перспективите на Азербайджан, дори иранската страна да предприеме позитивни стъпки от рода на отварянето на Туркменистан към света и – независимо от фундаменталисткия си уклон понастоящем – укрепването у централноазиатците на чувството им за религиозно наследство.

В крайна сметка бъдещето на Централна Азия вероятно ще бъде формирано под влияние на още по-комплицирана мрежа от обстоятелства, като бъдещето на държавите там ще се определя от сложното преплитане на руски, турски, ирански и китайски интереси, както и от степента, в която Съединените щати поставят като условие за добрите си отношения с Русия независимостта на новите държави. Това сложно преплитане изключва както имперската политика, така и монополизма като цел за който и да било от геостратегическите играчи. Основният избор е по-скоро между деликатен баланс в региона – който ще позволи постепенното включване на тази част от света във формиращата се глобална икономика и същевременно консолидирането на държавите от региона с по-ясно изразена ислямска идентичност от тяхна страна – и етнически конфликт, политическо разпокъсване и дори открита враждебност по южните граници на Русия. Постигането и консолидирането на регионалния баланс трябва да бъде главна цел на всяка всеобхватна американска стратегия спрямо Евразия.

ДАЛЕКОИЗТОЧНАТА КОТВА

Всяка ефективна американска политика за Евразия се нуждае от далекоизточна котва. Тази потребност няма как да бъде удовлетворена, ако Америка бъде изключена или се самоизключи от азиатския континент. Близките отношения с островна Япония са съществени за глобалната политика на Съединените щати, но съгрудничеството с континентален Китай е императив за евразийската геостратегия на САЩ. Необходимо е да се обърнем с лице към тази реалност, защото взаимодействието в Далечния изток между три големи сили – Америка, Китай и Япония – поражда потенциално опасна регионална главоблъсканица и почти сигурно ще доведе до сериозно геополитическо разместване на пластовете.

За Китай една Америка, отправила поглед отвъд Тихия океан, би трябвало да бъде естествен съюзник, защото тя няма претенции към азиатския континент и исторически винаги се е противопоставяла на японските и на руските желания да се отслаби Китай. За китайците Япония е главният враг през последното столетие; Русия – „гладната страна“ на китайски – е обект на трайно недоверие; докато днешна Индия се очертава като потенциален съперник. По такъв начин принципът „съседът на моя съсед е мой съюзник“ сполучливо описва геополитическите и историческите отношения между Китай и Америка.

Америка обаче вече не е презокеанският враг на Япония, а е неин близък съюзник. Съединените щати същевременно поддържат тесни връзки с Тайван и с редица южноазиатски държави. Заедно с това китайците възприемат болезнено идеологическите резерви на Америка към вътрешния облик

на режима в тази страна. Ето защо САЩ се разглеждат и като сериозна преграда пред стремежа на Китай не само да бъде велика сила, но и да се домогне до регионално господство. Може ли тогава да се каже, че конфликтът между Китай и Америка е неизбежен?

За Япония Америка е чадърът, под който страната безпрепятствено се възстановява от опустошителното поражение, набира икономическа инерция и на тази основа гради позицията си на една от първостепенните световни сили. Но самото наличие на този чадър налага ограничения на свободата на действие на Япония, поставяйки я в парадоксалната ситуация да бъде световна сила и заедно с това протекторат. За Япония Америка продължава да бъде жизненоважен партньор в желанието ѝ да се наложи като международен лидер. Но същевременно Съединените щати са главната причина за липсата на национално самочувствие у японците в сферата на сигурността. Колко дълго може да трае тази ситуация?

С други думи, в обозримо бъдеще два изключително важни – и непосредствено свързани помежду си – въпроса ще определят ролята на Америка в евразийския Далечен изток:

1. Как може да се дефинира практически и докъде се простира – от гледна точка на Америка – допустимата граница на потенциалната изява на Китай като доминираща регионална сила и евентуално като глобална сила?

2. След като Япония се стреми към собствена глобална роля, как ще се справи Америка с регионалните последици от неизбежното желание на страната да надхвърли статуса си на американски протекторат?

Понастоящем източноазиатската геополитическа сцена се характеризира с метастабилни отношения на силите. Метастабилността означава външно изразена якост и относително слаба пластичност – нещо, което напомня по-скоро на желязото, отколкото на стоманата. Подобна метастабилност би била уязвима за една разрушителна верижна реакция, причинена от внезапен външен удар. Далечният изток днес преживява изключителен икономически динамизъм в съчетание с нарастваща политическа несигурност. Икономическият растеж в Азия може дори да допринесе за засилване на несигур-

ността, защото просперитетът прикрива политическите слабости на региона, повишавайки националните амбиции и разширявайки социалните очаквания.

Несъмнено Азия се радва на нечуван в историята на човешкото развитие икономически успех. Достатъчни са само някои основни статистически данни, за да си дадем сметка за това. Преди по-малко от четири десетилетия Източна Азия (включително и Япония) разполага с БНП, равняващ се на около 4 % от световния БНП, докато Северна Америка с нейните 35–40 % е безспорен лидер в това отношение; към средата на 90-те години между двата региона настъпва приблизително равенство (с по около 25 % от световния БНП.) Азиатското темпо на икономически растеж обаче е наистина безпрецедентно. Икономистите отбелязват, че през първоначалния ускорен стадий на индустриализация на Великобритания са необходими повече от 50 години, а на Америка малко под 50 години, за да удвоят съответно производството си на глава от населението, докато Китай и Южна Корея постигат същия резултат за приблизително 10 години. Ако не станем свидетели на някакъв голям регионален срив, в рамките само на четвърт век Азия вероятно ще надмине Северна Америка и Европа по съвкупния си БНП.

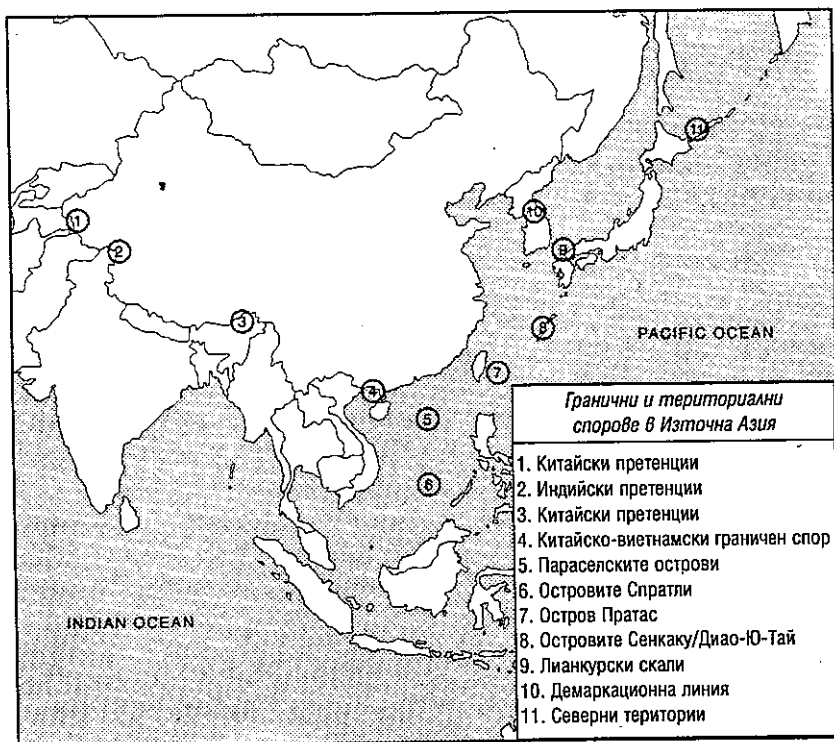
Превръщайки се обаче постепенно в световен икономически център, Азия е същевременно потенциален политически вулкан. Макар и да изпреварва Европа по икономическо развитие, Азия демонстрира уникален дефицит в регионалното си политическо развитие. Тя е лишена от многостранните структури на сътрудничество, толкова характерни за европейския политически пейзаж, които неутрализират, абсорбират и препятстват традиционните за този континент териториални, етнически и национални конфликти. В Азия не съществуват организации, сравними с Европейския съюз или с НАТО. Нито един от трите регионални съюза – АСЕАН (Асоциация на държавите от Югоизточна Азия), АРФ (Азиатски регионален форум, платформата на АСЕАН за диалог в сферата на политическата сигурност) и АПЕК (Азиатско-тихоокеански форум за икономическо сътрудничество) – дори смътно не напомня на мрежата от многостранни и регионални връзки на сътрудничество, която обвързва Европа.

Тъкмо напротив, Азия днес е територия, върху която се концентрира най-мощната в света вълна на масов национализъм, подклаждан от неочаквания достъп до масови комуникации, свърхактивиран от разширяващи се социални очаквания – плод на нараснал икономически просперитет и задълбочаващи се различия между бедни и богати, – национализъм, който е особено податлив на политическа мобилизация поради експлозивното разрастване на населението и на урбанизацията. Тази ситуация става още по-заплашителна, като се имат предвид мащабите на натрупаните в Азия въоръжения. През 1995 г. тази част от света се превръща – според Международния институт за стратегически изследвания – в най-големия вносител на оръжия, надминавайки по този показател Европа и Близкия изток.

Накратко, в Източна Азия бушува невероятна активност, канализирана понастоящем в мирна посока от ускорения темп на икономически растеж в региона. Но предпазната клапа може в един момент да поддаде на натиска на развихрилите се политически страсти, ако те бъдат възпламенени от искрата на някакъв дори тривиален конфликт. Опасността от подобна искра е налице в огромния брой спорни въпроси, всеки от които подлежи на демагогска експлоатация и затова е потенциално експлозивен:

- Недоволството на Китай от независимия статус на Тайван става все по-силно с увеличаване на мощта на тази страна и поради това, че проспериращ Тайван започва да флиртува с формалното си положение на национална държава.
- Параселските острови и островите Спратли в Южнокитайско море са рискова зона за конфликт между Китай и няколко южноазиатски държави заради достъпа до значимите енергийни ресурси на морското дъно, като не трябва да се забравя, че за Китай Южнокитайско море е законна част от имперското му наследство.
- Островите Сенкаку се оспорват от Китай и Япония (иначе враждуващите помежду си Тайван и континентален Китай са единодушно агресивни в това отношение), а историческото съперничество за регионално превъзходство между Китай и Япония придава символична значимост на този проблем.

- Разделението на Корея и хроничната нестабилност на Северна Корея – която става още по-опасна поради стремежа на тази държава да се сдобие с ядрено оръжие – поражда опасността една внезапна експлозия да въвлече целия полуостров във война, която би ангажирала Съединените щати и непряко Япония.
- Проблемът с най-южните Курилски острови, присъединени едностранно към Съветския съюз през 1945 г., продължава да парализира и да трови руско-японските отношения.
- Други латентни териториално-етнически конфликти могат да се окажат следствие от руско-китайски, китайско-вьетнамски, японско-корейски и китайско-индийски погранични спорове; от етнически вълнения в провинция Синдзян; и от китайско-индонезийски разногласия около океанските граници на двете страни (вж. картата).

Азиатски въоръжени сили

	Персонал	Танкове	Бойни самолети	Кораби	Подводници
(Числата в скоби обозначават броя на съвременните оръжейни системи)					
Китай	3 030 000	9400 (500)	5224 (124)	57 (40)	53 (7)
Пакистан	577 000	1890 (40)	336 (160)	11 (8)	6 (6)
Индия	1 100 000	3500 (2700)	700 (374)	21 (14)	18 (12)
Тайланд	295 000	633 (313)	74 (18)	14 (6)	0 (0)
Сингапур	55 500	350 (0)	143 (6)	0 (0)	0 (0)
Северна Корея	1 127 000	4200 (2225)	730 (136)	3 (0)	23 (0)
Южна Корея	633 000	1860 (450)	334 (48)	17 (9)	3 (3)
Япония	237 700	1200 (929)	324 (231)	62 (40)	17 (17)
Тайван*	442 000	1400 (0)	460 (10)	38 (11)	4 (2)
Вьетнам	857 000	1900 (400)	240 (0)	7 (5)	0 (0)
Малайзия**	114 500	26 (26)	50 (0)	2 (0)	0 (0)
Филипините	106 500	41 (0)	7 (0)	1 (0)	0 (0)
Индонезия	270 900	235 (110)	54 (12)	17 (4)	2 (2)

* Тайван има поръчани 150 изстребителя F-16, 60 изстребителя „Мираж“ и 130 други бойни самолети, както и няколко строящи се военни кораби.

** Малайзия купува 8 изстребителя F-18 и вероятно 18 МиГ-29.

Бележка: Персонал означава всички лица на активна военна служба; танковете са предимно средни и леки танкове; бойните самолети са изстребители и бомбардировачи; корабите са самолетоносачи, кръстосвачи, разрушители и фрегати; подводниците са от всички типове. Съвременните оръжейни системи са поне образец от средата на 60-те години, снабдени с модерни технологии, като например лазерен локатор за танковете.

Източник: Доклад на Централното статистическо управление „Влияние на военнотехническата модернизация на Китай в Тихоокеанския регион“, юни 1995 г.

Разпределението на силите в региона е също така небалансирано. Със своя ядрен арсенал и огромни въоръжени сили Китай е очевидно доминиращата военна мощ (вж. таблицата). Китайският военноморски флот вече следва стратегическа доктрина за „активна защита на крайбрежието“, стремежи се през следващите 15 години да постигне презокеан-

ска способност за „ефективен контрол над моретата от първата островна верига“, под което се има предвид Тайванският пролив и Южнокитайско море. Разбира се, военният капацитет на Япония също нараства, а в качествен аспект той няма равен на себе си в региона. Понастоящем обаче японските въоръжени сили не са инструмент на японската външна политика и се схващат преди всичко като продължение на американското военно присъствие в тази част от света.

Възходът на Китай вече принуждава неговите югоизточни съседи да гледат с все по-голям респект на китайските претенции. Струва си да се отбележи, че по време на свързаната с Тайван миникриза от началото на 1966 г. (когато Китай предприе заплашителни военни маневри и забрани достъпа по въздух и по море до една зона около Тайван, стремежи се да предотврати демонстративното разполагане там на американски военноморски сили), външният министър на Тайланд побърза да обяви, че подобна забрана е нещо нормално, неговият индонезийски колега заяви, че това е вътрешнокитайски въпрос, а Филипините и Малайзия декларираха политика на неутралитет по този въпрос.

Отсъствието на регионален баланс на силите принуждава в последните години Австралия и Индонезия – до неотдавна по-скоро изпълнени с недоверие една към друга – да координират във все по-голяма степен въоръжените си сили. И двете страни не крият тревогата си от перспективата след време Китай да наложи военно превъзходство в региона и от това дали Съединените щати ще продължат да гарантират сигурността там. Тази тревога кара и Сингапур да проучва възможностите за военно сътрудничество с тези държави. Всъщност главният и още неполучил отговор въпрос, който си задават стратегите, е следният: „Колко дълго в най-населения и вероятно най-въоръжен в света регион може да бъде гарантиран мирът от сто хиляди американски войници и колко още ще останат те в него?“

Тъкмо в подобна нестабилна обстановка на надигащ се национализъм, увеличаващо се население, нарастващ просперитет, експлодиращи очаквания и пресичащи се властови претенции се извършват действително земетръсни промени в политическия пейзаж на Източна Азия:

- Китай, каквито и да са специфичните му перспективи, е възходяща и потенциално доминираща сила.
- Ролята на Америка в сферата на сигурността става все по-зависима от сътрудничеството с Япония.
- Япония се стреми към по-определена и автономна политическа роля.
- Разделението на Корея става все по-труднозащитимо, което превръща бъдещата ориентация на тази страна в предмет на особен геостратегически интерес за нейните големи съседи.

Тези земетръсни промени позволяват още по-добре да изпъкнат двата централни въпроса, поставени в началото на тази глава.

КИТАЙ: НЕ ГЛОБАЛЕН, А РЕГИОНАЛЕН

Историята на Китай е история на национално величие. Днешният засилен национализъм на китайския народ е нов само по социалния си обхват, защото ангажира самоидентифицирането и емоциите на безпрецедентно голям брой китайци. Това вече не е феномен, ограничен предимно до студентите, които в първите години от настоящия век се явяват предшественици на Гоминдана и на Китайската комунистическа партия. Днес китайският национализъм е масов феномен, определящ нагласата на най-многобройната държава в света.

Тази нагласа има дълбоки исторически корени. Историята предразполага китайският елит да разглежда Китай като естествен център на света. Всъщност думата за Китай на китайски език – *Джунгуо*, или „Средното царство“ – внушава едновременно представата за централната роля на Китай в световните дела и утвърждава значимостта на националното единство. Има се също предвид и йерархичното разпространяване на влиянието от центъра към перифериите и в този смисъл Китай като център очаква подчинение от страна на другите.

Нещо повече, от незапомнени времена Китай с огромното си население е сам по себе си забележителна и горда ци-

визация. Тази цивилизация е изключително развита във всички посоки: философия, култура, изкуства, социални умения, техническа изобретателност и политическа власт. Китайците помнят, че до около 1600 г. страната е водеща в света по земеделско производство, индустриални иновации и стандарт на живот. Но за разлика от европейската и от ислямската цивилизация, обхванали повече от 75 държави, Китай си остава през по-голямата част от историята една държава, която по времето на американската Декларация за независимост вече включва повече от 200 милиона души и е водеща промишлена сила в света.

От такава гледна точка упадъкът на китайското величие – последните 150 години на унижение – се разглежда като деградация, като оскверняване на типичния китайски дух и като лично оскърбление за всеки отделен китаец. Той трябва да бъде изличен, а виновниците за него заслужават сурово наказание. Тези виновници, в една или друга степен, са четири на брой: Великобритания, Япония, Русия и Америка – Великобритания, заради Опиумната война и последвалото безсрамно потъпкване на Китай; Япония, заради хищническите войни от последното столетие, довели до ужасни (и все още ненаказани) страдания на китайския народ; Русия, заради присвояването на китайски територии на север, както и заради чудовищната нечувствителност на Сталин към самочувствието на китайците; и най-после Америка, която поради присъствието си в Азия и подкрепата си за Япония се явява пречка за външните претенции на Китай.

От китайска гледна точка две от тези четири сили са вече наказани, така да се каже, от историята. Великобритания вече не е империя, а свалянето на британския флаг в Хонконг затваря завинаги тази болезнена глава. Русия си остава съсед, макар и с твърде понижен статус, спаднал престиж и намалена територия. Япония и Америка са тези, които поставят най-сериозни проблеми пред Китай и тъкмо в отношенията с тях трябва да бъде дефинирана по същество регионалната и глобалната роля на страната.

Тази дефиниция обаче ще зависи преди всичко от начина на развитие на Китай, от това с каква икономическа и военна мощ ще се сдобие той. В този смисъл прогнозата за Китай е

обещаваща, макар и да не е лишена от съществени колебания и уговорки. Темпът на икономически растеж в тази държава и размерите на чуждестранните инвестиции в нея – като и двете са измежду най-високите в света – са статистическата база за една конвенционална прогноза, че в рамките на само около две десетилетия Китай ще стане глобална сила, почти равностойна на Съединените щати и на Европа (ако допуснем, че старият континент ще се обедини и ще продължи да се разширява). Тогава Китай вероятно ще има брутен вътрешен продукт, надхвърлящ значително този на Япония, а в момента той сериозно надминава БВП на Русия. Тази икономическа инерция би позволила на Китай да изгради военна машина, която да бъде заплаха за всички съседи, а вероятно и за по-отдалечените опоненти на неговите аспирации. Подсилен допълнително от присъединяването на Хонконг и Макао, а може би и от политическото подчиняване на Тайван, Велик Китай ще се наложи не само като господстваща държава в Далечния изток, но и като световна сила от първа величина.

Във всяка подобна прогноза за неизбежното възкръсване на „Средното царство“ като важна глобална сила обаче съществуват капани, най-очевидният от които е механичното уповаване на статистически данни. Същата тази грешка направили преди време онези, които прогнозираха, че Япония ще измести Съединените щати като водеща икономика в света и че Япония е предопределена да бъде новата свръхдържава. Тази перспектива пропусна да вземе предвид както икономическата крехкост на Япония, така и проблема за липсата на политическа приемственост в тази страна – същата грешка правят онези, които прокламират неизбежното утвърждаване на Китай като световна сила и се страхуват от него.

Преди всичко далеч не е сигурно, че китайската експлозивна норма на икономически растеж ще се задържи през следващите две десетилетия. Не може да се изключи известно забавяне, а това само по себе си ще дискредитира конвенционалната прогноза. В действителност, за да могат тези темпове да бъдат запазени за един исторически дълъг период от време, е необходимо изключително благоприятно съчетание от ефективно национално ръководство, политическо спокойствие, вътрешна социална дисциплина, висока норма

на спестявания, траен висок приток от чужди инвестиции и регионална стабилност. Дълготрайната комбинация от всички тези позитивни фактори е проблематична.

Нещо повече, бързото темпо на растеж на Китай вероятно ще породи странични политически ефекти, които биха ограничили неговата свобода на действие. Потреблението на енергия в тази страна вече достига равнище, което значително надхвърля вътрешното производство. При всички случаи тази разлика ще се увеличава, особено ако нормата на растеж на Китай остане висока. Подобен е и случаят с прехраната. Дори ако отчетем забавянето на демографския ръст в тази държава, нейното население въпреки това се увеличава в абсолютни числа, при което вносът на хранителни продукти става все по-важен фактор за вътрешното благоденствие и политическата стабилност. Зависимостта от внос не само ще наложи ограничения върху китайските икономически ресурси поради по-високите цени, но ще направи страната уязвима за външен натиск.

Във военно отношение Китай би могъл частично да бъде квалифициран като глобална сила, тъй като самите мащаби на неговата икономика и високите норми на растеж позволяват на лидерите на тази страна да отделят значителна част от brutния вътрешен продукт за разширяване и модернизиране на въоръжените сили, включително и за по-нататъшно разгръщане на стратегическия ядрен арсенал. Ако обаче това вземе прекомерни размери (а според някои западни оценки в средата на 90-те години за военни нужди се отделят около 20 % от БВП), китайският дългосрочен икономически растеж може да преживее същия срив, какъвто претърпя съветската икономика при неуспешния опит на СССР да води надпревара в сферата на въоръжаването със САЩ. Нещо повече, прекомерният акцент, който Китай поставя върху тази сфера, вероятно би предизвикал съответно разгръщане на японското въоръжаване, което би неутрализирило някои от политическите облаги, извлечани от Китай в процеса на растящата му военна мощ. А не бива да се пренебрегва фактът, че ако изключим ядрените му сили, Китай още известно време ще бъде лишен от възможността да прехвърля военни сили извън регионалния си периметър.

В страната също така могат да нараснат напреженията като резултат от неизбежната неравномерност на ускорения икономически растеж, стимулиран най-вече от неограничената експлоатация на периферни предимства. Южното и Източното крайбрежие, както и основните градски центрове – по-достъпни за чужди инвестиции и за презморска търговия – досега печелят най-осезаемо от впечатляващия икономически растеж на Китай. За разлика от тях селските райони във вътрешността на страната като цяло изостават значително (с повече от 100 милиона безработни).

Следващото отгук негодувание срещу регионалните различия може да се съчетае с гняв срещу социалното неравенство. Бързият растеж на Китай разширява социалната пропаст в разпределението на богатството. В даден момент, било то защото правителството ще се опита да ограничи подобни различия или поради социално негодувание отдолу, тази имуществена пропаст на свой ред може да повлияе върху политическата стабилност на страната.

Втората причина за предпазливия скептицизъм относно широко разпространените прогнози, че през следващия четвърт век Китай ще се наложи като доминираща сила в световните дела, е всъщност бъдещето на китайската политика. Динамичният характер на китайските неетатистки икономически преобразувания, включително и социалната отвореност на страната към останалата част от света, в дългосрочна перспектива ще се окаже несъвместим с относително затворената и бюрократично закостеняла комунистическа диктатура. Декларираната привързаност към комунизма на тази диктатура става все по-малко въпрос за идеологически ангажменти и все повече за монополен бюрократичен интерес. Китайският политически елит си остава организиран като самостоятелна, закостеняла, дисциплинирана и монополистично нетолерантна йерархия, все още ритуално прокламираща верността си към една догма, която оправдава властта му, но която същият този елит не реализира в социалните отношения. В определен момент тези две измерения на живота ще се сблъскат непосредствено, ако китайската политика не започне постепенно да се приспособява към социалните императиви на икономиката.

Така въпросът за демократизацията не може да бъде избягван до безкрайност, ако Китай внезапно не вземе същото решение както през 1474 г.: да се изолира от света подобно на днешна Северна Корея. За да направи това, Китай ще трябва да отзове своите 70 000 и повече студенти, следващи понастоящем в Съединените щати, да изгони чуждите бизнесмени, да затвори компютрите си и да свали сателитните антени от милиони китайски домове. Това би бил безумен акт, напомнящ за Културната революция. Може би за един момент, в контекста на вътрешната борба за власт, догматичното крило на управляващата, но залязваща китайска комунистическа партия би могло да се опита да имитира Северна Корея, но това няма да бъде повече от един кратък епизод. Оттук най-вероятно ще последва икономическа стагнация и съответно – политическа експлозия.

Във всеки случай самоизолацията ще означава края на всякакви сериозни китайски претенции не само за глобална власт, но дори и за регионално превъзходство. Нещо повече, страната е заложила твърде много върху достъпа до света, а този свят, за разлика от 1474 г., е просто прекалено внушителен, за да бъде ефикасно изключен. Следователно не съществува практическа, икономически продуктивна и политически жизнеспособна алтернатива на постоянната откритост на Китай към света.

Така че демократизацията все повече ще преследва Китай. Нито този проблем, нито пък свързаният с него въпрос за човешките права могат да бъдат прекалено дълго загърбвани. Затова бъдещият прогрес на Китай, както и установяването му като значима сила, до голяма степен ще зависи от това доколко умело управляващият елит ще се справи с двата свързани помежду си проблема за предаването на властта от настоящото поколение управници на един по-млад екип и за преодоляването на нарастващото напрежение между икономическата и политическата система на страната.

Китайските лидери биха могли да наложат бавен и еволюционен преход към един ограничен електорален авторитаризъм, при който да се толерира известен политически избор на ниско равнище, и едва след това да тръгнат към действителен политически плурализъм с по-голям акцент върху зараж-

дащото се конституционно управление. Подобен контролиран преход би бил по-съвместим с императивите на нарастващата икономическа динамика на страната, отколкото стремежът да се съхрани изключителният монопол на партията върху политическата власт.

За да осъществи такава контролирана демократизация, китайският политически елит ще трябва да бъде изключително умело ръководен, да следва повелите на здравия разум и да остане относително единен във волята си да се откаже от монопола си върху властта (и от личните си привилегии), а населението като цяло ще трябва да бъде търпеливо и да не предявява особени претенции. Тази комбинация от благоприятни обстоятелства може да се окаже трудна за постигане. Опитът учи, че натискът отдолу за демократизация, било то от тези, които се чувстват политически потиснати (интелектуалци и студенти) или икономически експлоатирани (новата градска работническа класа и бедните хора на село), обикновено надхвърля готовността на управниците за промени. На определен етап има вероятност политически и социално недоволните в Китай да обединят силите си в настояване за повече демокрация, свобода на словото и уважаване на човешките права. Това не може да стане на площад Тянанмън през 1989 г., но може спокойно да се случи следващия път.

В този смисъл е малко вероятно Китай да избегне фазата на политически вълнения. Като се имат предвид мащабите на страната, нарастващите регионални различия и наследството на 50 години идеологическа диктатура, подобна фаза може да се окаже разрушителна в политическо и в икономическо отношение. Изглежда, дори самите китайски лидери очакват подобно развитие, ако съдим по вътрешни проучвания на комунистическата партия от началото на 90-те години, предвиждащи сериозни политически вълнения.¹ Някои експерти по Китай дори пророкуват, че страната може да навлезе в един от историческите си цикли на вътрешно разпадане, което изцяло би спряло нейния поход към величието. Вероятността от подобен краен вариант обаче сериозно намалява, ако се вземе предвид комбинираното действие на масовия национализъм и на модерните комуникации – и двете работят в полза на единна китайска държава.

Съществува най-сетне една трета причина за скептицизма относно изгледите през следващите 20–30 години Китай да се превърне в действително голяма – а за някои американци и заплашителна – глобална сила. Дори да избегне сериозни политически трусове и някак си да успее да запази изключително високите си темпове на икономически растеж в продължение на 25 години – като и в двата случая имаме две големи „ако“, – Китай въпреки това ще бъде относително бедна страна. Дори утрояването на БВП ще постави Китай сред държавите в света с най-нисък доход на глава от населението, да не говорим за действителната бедност на значителна част от неговото население.² Сравнителната му позиция по достъп на глава от населението до телефони, коли и компютри, да не говорим за потребителски стоки, ще бъде изключително ниска.

Да резюмираме: дори през 2020 г. е малко вероятно и при най-добри обстоятелства Китай да стане действително конкурентноспособен в ключовите измерения на *глобалната* власт. Но дори и в такъв случай Китай е на път да се превърне в господстваща *регионална* сила в Източна Азия. Той вече има геополитическо превъзходство на континента. Неговата военна и икономическа мощ превъзхожда многократно тази на съседите му с изключение на Индия. Ето защо е съвсем естествено Китай все повече и повече да се утвърждава в регионален план, в съответствие с повелите на неговата история, география и икономика.

Китайците, които познават историята на своята страна, знаят, че китайската имперска власт се простира върху цяла Югоизточна Азия, чак до Малакския проток, включвайки Бирма, част от днешен Бангладеш, както и Непал, части от днешен Казахстан, цялата Монголия и онези райони, които днес се наричат руски далекоизточни провинции, северно от които река Амур се влива в океана (вж. картата на с. 21 от Глава първа). Тези територии са или под някаква форма на непосредствен китайски контрол, или са били зависими от Китай. Френско-британската колониална експанзия изгласква китайското влияние от Югоизточна Азия между 1885–1895 г., докато двата договора, наложени на Китай от Русия през 1858 и 1864 г., водят до териториални загуби на североизток

и на северозапад. През 1895 г., като следствие от Китайско-японската война, страната губи и Тайван.

Почти сигурно е, че историята и географията ще направят Китай все по-настойтелен – и дори емоционално обвързан – относно необходимостта от евентуално реинтегриране на Тайван към континента. Основателно е също така да се допусне, че с нарастване на неговата мощ Китай ще превърне осъществяването на тази цел в главна своя задача през първото десетилетие на следващия век след икономическото поглъщане и политическото смятане на Хонконг. Възможно е евентуалното мирно реинтегриране – вероятно по формулата „една нация, няколко системи“ (вариант на лозунга на Дън Сяопин от 1984 г. „Една страна, две системи“) – да се окаже привлекателно за Тайван и да не срещне възраженията на Америка, но само ако Китай успее да запази икономическия си прогрес и да осъществи значителни политически реформи. Иначе един дори регионално господстващ Китай може да е лишен от военни средства да наложи волята си, особено пред лицето на американското несъгласие, което ще галванизира китайския национализъм и може да влоши американско-китайските отношения.

Географията също е важен фактор, стимулиращ китайския интерес да сключи съюз с Пакистан и да установи военно присъствие в Бирма. И в двата случая стратегическата прицелна точка е Индия. Тясното военно сътрудничество на Китай с Пакистан умножава дилемите в сферата на сигурността пред Индия и ограничава способността ѝ да се наложи като регионален хегемон в Южна Азия и като геополитически съперник на Китай. Военното сътрудничество с Бирма дава на Китай достъп до военноморски съоръжения на няколко бирмански острова в Индийския океан, осигурявайки му важно стратегическо предимство в Югоизточна Азия като цяло и в Малакския проток в частност. А ако Китай установи контрол над Малакския проток и над възловата геостратегическа точка Сингапур, той ще контролира достъпа на Япония до близоизточния петрол и до европейските пазари.

Географията, подкрепена от историята, диктува и китайските интереси в Корея. Навремето позната само като васална държава, една новообединена Корея в качеството си на

продължение на американското (а непряко и на японското) влияние би била неприемлива за Китай. Като минимум той ще настоява обединена Корея да бъде необвързан буфер между него и Япония и същевременно ще очаква исторически дълбоко вкоренената вражда на корейците към Япония автоматично да тласне Корея в китайската сфера на влияние. Засега обаче разделена Корея се харесва най-много на Китай, поради което Пекин вероятно ще защитава съществуването на режима в Северна Корея.

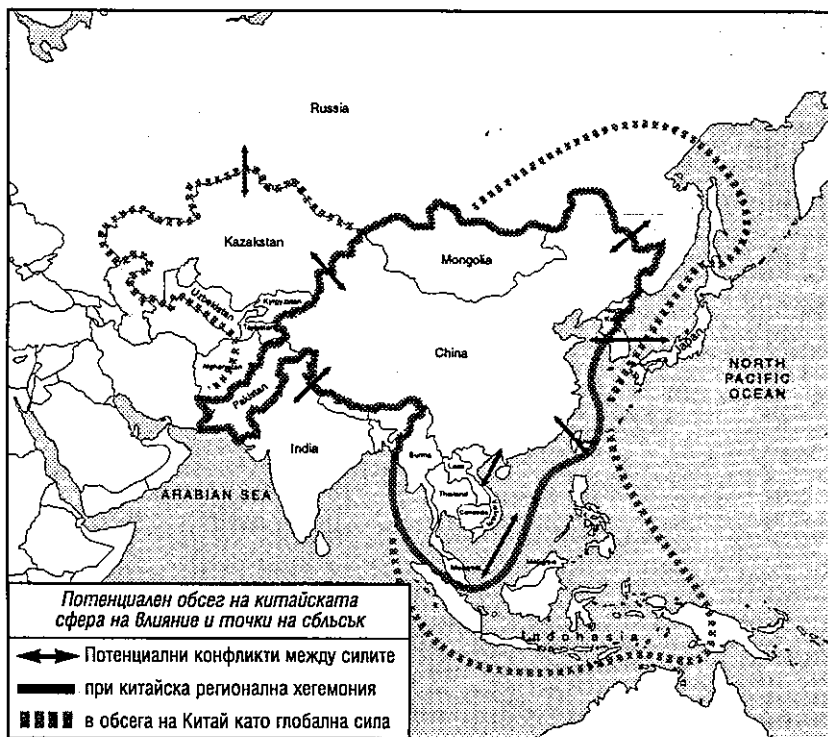
Икономическите съображения неизбежно ще стимулират експанзията на китайските регионални амбиции. В това отношение нарастващата необходимост от нови енергийни източници вече принуждава Китай да се стреми към водеща роля в експлоатирането на залежите по дъното на Южнокитайско море. По същата причина Китай започва да демонстрира нарастващ интерес богатите на петрол централноазиатски държави да съхранят независимостта си. През април 1996 г. Китай, Русия, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан подписаха съвместно споразумение по пограничните въпроси и по проблемите на сигурността; а по време на посещението на президента Цзян Цзъмин в Казахстан през юли същата година китайската страна е цитирана да гарантира своята подкрепа за „усилията на Казахстан да защитава своята независимост, суверенитет и териториална цялост“. Горната декларация ясно заявява навлизането на Китай в геополитиката на Централна Азия.

Историята и икономиката също съдействат за увеличаване на заинтересоваността от регионално по-могъщ Китай в руския Далечен изток. За пръв път, откакто Китай и Русия имат официална граница, Китай е икономически по-динамичната и политически по-силната страна. Нахлуването на китайски имигранти и търговци на руска територия вече приема значителни размери, а Китай става все по-активен в подкрепата си за азиатското североизточно икономическо сътрудничество, което включва също Япония и Корея. В това сътрудничество днешна Русия държи много по-слаба карта, а руският Далечен изток става все по-зависим от тесните си връзки с китайска Манчжурия. Подобни икономически сили действат и в китайските отношения с Монголия, която вече

не е руски сателит и чиято независимост Китай призна с неохота.

Така в процес на формиране е китайска сфера на регионално влияние. Сферата на влияние обаче не бива да се бърка със зоната на изключително политическо господство, каквото Съветският съюз упражняваше в Източна Европа. Сферата на влияние е социално-икономически по-пропусклива и политически по-малко монополистична. Въпреки това тя означава географско пространство, в което прилежащите към него различни държави, формулирайки собствени модели на политика, хранят особен респект към интересите, гледните точки и евентуалните реакции на водещата регионална сила. Накратко, китайската сфера на влияние – вероятно е по-точно да се каже сферата на респект към Китай – може да се определи като такова пространство, където първият въпрос, задаван в съответните столици по даден проблем, е: „Как гледа Пекин на това?“

Картата на следващата страница очертава потенциалния обсег през следващия четвърт век на регионално доминиращ Китай и на Китай като глобална сила, при положение че успее да стане такава въпреки отбелязаните вече вътрешни и външни пречки. Един господстващ в регионален аспект Велик Китай, който би мобилизирал политическата подкрепа на своята изключително богата и икономически могъща диаспора в Сингапур, Банкок, Куала Лумпур, Манила и Джакарта, да не говорим за Тайван и Хонконг³ (вж. бележката за някои шокиращи данни) и който е в състояние да проникне в Централна Азия и в руския Далечен изток, би се приближил по радиуса си до границите на Китайската империя преди началото на нейния залез около 150 години назад и дори би разширил геополитическия си обсег чрез съюза с Пакистан. С възхода на силата и на престижа на Китай богатите чужди китайци ще започнат да се идентифицират все повече и повече с аспирациите на Китай и ще се превърнат в могъщ авангард на китайското имперско начало. За държавите от Югоизточна Азия може да се окаже благоразумно да се съобразяват с китайската политическа чувствителност и икономически интереси – и те все повече и повече правят това.⁴ По подобен начин новите централноазиатски държави в нарастваща сте-

пен разглеждат Китай като сила от голямо значение за тяхната независимост и за ролята им на буфери между Китай и Русия.

Обсегът на Китай като глобална сила най-вероятно би включвал една значително по-голяма територия на юг, където Индонезия и Филипините са принудени да се приспособяват към обстоятелството, че китайският военноморски флот е господстваща сила в Южнокитайско море. Един такъв Китай би могъл много по-лесно да се поддаде на съблазната да разреши силов проблем с Тайван, независимо от позицията на Америка. На запад Узбекистан, централноазиатската държава, проявяваща най-голяма решимост да се противопостави на стремежа на руснаците да възвърнат бившите си имперски граници, може да поиска контрабалансиращ съюз с Китай, каквото сигурно е желанието и на Туркменистан; а

Китай може да прояви по-голяма агресивност в етнически разделения и затова уязвим в национално отношение Казахстан. Превърнал се в политически и икономически гигант, Китай може също така да упражни по-голямо политическо влияние в руския Далечен изток, поемайки едновременно с това обединението на Корея под своята финансова егида (вж. картата на с. 192).

Съществува голяма вероятност такъв уголемен Китай да устои на силен външен натиск. Картата показва ясно, че на запад Русия и Индия биха имали сериозни геополитически причини да се съюзят, за да отговорят на идващото от Китай геополитическо предизвикателство. Сътрудничеството между тях най-вероятно ще има за фокус Централна Азия и Пакистан, като най-голяма заплаха за техните интереси ще бъде именно Китай. На юг най-сериозна съпротива може да дойде от страна на Виетнам и на Индонезия (вероятно с подкрепата на Австралия). На изток Америка, подкрепена от Япония, би реагирала враждебно на всеки опит от страна на Китай да постигне превъзходство в Корея и да присъедини насилствено Тайван – действия, които биха свели американското политическо присъствие в Далечния изток до една потенциално нестабилна и самотна ниша в Япония.

В крайна сметка вероятността да се разиграе който и да било от скицираните на картите сценарии зависи не само от това как ще се развие Китай, но и до голяма степен от американското присъствие и поведение. Една безразлична Америка би направила по-вероятен втория сценарий, но дори пълноценното разгръщане на първия предполага известно приспособяване и въздържаност от страна на САЩ. Китайците знаят това и по тази причина тяхната политика ще залага преди всичко на влияние върху поведението на Америка и особено върху решаващата американско-японска връзка, при което другите отношения на Китай ще бъдат тактически изграждани с оглед на това стратегическо съображение.

Основният проблем, който Китай поставя пред Америка, се отнася по-малко до това какво в действителност правят Съединените щати, отколкото до това какво е понастоящем Америка и къде е тя. Китайците разглеждат САЩ като световен хегемон, чието присъствие в региона, основаващо се на

доминиращата позиция в Япония, препятства китайското влияние. Или както казва един наблюдател от китайското външно министерство: „Стратегическата цел на САЩ е установяването на хегемония в целия свят и заради това тази страна не може да допусне появата на голяма сила в Европа или в Азия, която би застрашила водещата ѝ позиция.“⁵ Така, бидейки просто това, което е, и там, където е, Америка става не толкова естествен съюзник на Китай, колкото нежелан враг.

Ето защо задачата на китайската политика – в съответствие с древната стратегическа мъдрост на Сун-дзъ – е да се използва американската мощ за мирно преодоляване на американската хегемония, но без да се разпалват каквито и да било скрити японски регионални претенции. За тази цел китайската геостратегия трябва да преследва едновременно две цели, както личи от твърде завоалираното изказване на Дън Сяопин от август 1994 г.: „Първо, да се окаже съпротива на хегемонизма и на политиката на силата и да се защити световният мир; второ, да се изгради нов международен политически и икономически ред.“ Първата очевидно визира Съединените щати с идеята да се отслаби американското превъзходство, като внимателно се избягва военен сблъсък, който би сложил край на китайския стремеж към икономическо могъщество; втората цел е да се ревизира разпределението на глобалната власт чрез възползване от недоволството на някои ключово важни държави от настоящата йерархия, при която на върха са САЩ, подкрепяни от Европа (или Германия) в западната периферия на Евразия и от Япония в източната.

Втората цел на Китай принуждава Пекин да преследва регионална геостратегия, която се стреми да избегне сериозен конфликт с близките съседи, продължавайки същевременно да желае налагането на регионално превъзходство. Тактическото подобряване на китайско-руските отношения е съвсем навременно, особено като се има предвид, че понастоящем Русия е по-слаба от Китай. В съответствие с това през април 1997 г. двете страни заедно заклеят „хегемонизма“ и обявяват разширяването на НАТО за „недопустимо“. Малко вероятно е обаче Китай сериозно да замисля дългосрочен и

всеобхватен съюз с Русия срещу Америка. Подобно обвързване би задълбочило и разширило американско-японския съюз, който Китай би желал постепенно да ерозира, а съюзът с Русия същевременно би изолирал Китай от изключително важни източници на модерни технологии и капитали.

Подобно на отношенията с Русия за Китай е желателно да избягва директен сблъсък с Индия, запазвайки заедно с това тясното си военно сътрудничество с Пакистан и Бирма. Политиката на открит антагонизъм би усложнила тактически изгодното сътрудничество с Русия и заедно с това би тласнала Индия към по-сериозно обвързване с Америка. Докато Индия също споделя известна антизападна нагласа срещу съществуващата глобална „хегемония“, намаляването на напрежението между Индия и Китай съответства на по-широка геополитически фокус на Китай.

Същите съображения са валидни най-общо и за отношенията на Пекин с държавите от Югоизточна Азия. Макар и да заявяват едностранно претенциите си към Южнокитайско море, китайците заедно с това ухахват лидерите на тези страни (с изключение на враждебно настроените поначало вьетнамци), експлоатирайки по-изявените антизападни чувства (особено по въпроса за западните ценности и за човешките права), изразявани в последните години от лидерите на Малайзия и Сингапур. Те аплодират прекалено рязката понякога антиамериканска реторика на министър-председателя на Малайзия Датук Махатхир, който на един форум през май 1996 г. в Токио постави публично под въпрос дори необходимостта от американско-японски Договор за сигурност, настоявайки да получи отговор на въпроса срещу какъв враг е насочен съюзът и заявявайки, че Малайзия не се нуждае от съюзници. Китайците си дават сметка, че влиянието им в региона се повишава автоматично от всяко отслабване на американската позиция.

В същия този смисъл изглежда, че търпеливият натиск е мотивът на днешната китайска политика към Тайван. Възприемайки безкомпромисна позиция относно международния статус на Тайван – до степен умишлено да разпалват международното напрежение, за да демонстрират сериозността си по този въпрос (както през март 1996 г.), – китайските лиде-

ри разбират, че поне засега те нямат силата да наложат удовлетворяващо ги решение. Те съзнават, че едно преждевременно залагане на силата само ще доведе до самоубийствен сблъсък с Америка и до затвърждаване ролята на тази страна като гарант на мира в региона. Нещо повече, самите китайци признават, че от това доколко ефикасно ще бъде интегриран Хонконг към Китай зависят изгледите за възраждането на Велик Китай.

Подобряването в последно време на отношенията с Южна Корея е също съставна част от политиката на укрепване на фланговете, за да може страната по-ефективно да се концентрира върху главната цел. Като се имат предвид корейската история и натрупаните обществени емоции срещу Япония, подобряването на китайско-корейските отношения само по себе си допринася за намаляване на потенциалната роля на Япония в региона и подготвя почвата за възстановяване на традиционните отношения между Китай и (обединена или все още разделена) Корея.

Най-важното обаче е, че мирното укрепване на регионалната позиция на Китай ще улесни преследването на главната цел, която древнокитайският стратег Сун-дзъ вероятно би формулирал по следния начин: *американското регионално влияние да бъде подкопано до такава степен, че една отслабена Америка да осъзнае необходимостта от господстващ в региона Китай и дори в крайна сметка от възможност за глобално отношение Китай като свой партньор*. Тази цел трябва да бъде преследвана по начин, който да не води нито до разширяване на защитния обseg на американо-японския съюз, нито до поемане на регионалната роля на Америка от страна на Япония.

За да се постигне за кратко време тази главна цел, Китай се опитва да предотврати консолидирането и разширяването на американо-японското сътрудничество в сферата на сигурността. Китай е особено стреснат от обявеното в началото на 1996 г. разширяване на американо-японското сътрудничество в отбранителната област, което от „далекоизточно“ трябва да се превърне в „азиатско-тихоокеанско“, разглеждайки го не само като непосредствена заплаха за собствените си интереси, но и като отправна точка за доминирана от Америка

азиатска система за сигурност с цел ограничаването на Китай (като в тази система на Япония се отрежда ключовата роля⁶, която Германия играе в НАТО по време на Студената война). Пекин възприема това споразумение като улесняващо евентуалното възраждане на японската военна мощ, която би заложила и на сила, за да разреши в своя полза основните икономически или морски конфликти. Ето защо Китай вероятно енергично ще раздухва все още силните азиатски страхове от всяка значима военна роля на Япония в региона, за да изолира Америка и да спласва Япония.

Според китайските стратегически оценки обаче американската хегемония не може да трае прекалено дълго. Макар някои китайци, особено сред военните, да са склонни да разглеждат Америка като непреклонен враг, преобладаващите очаквания в Пекин са, че САЩ ще се окажат твърде изолирани в региона поради прекомерната си обвързаност с Япония и че следователно зависимостта на Съединените щати от Япония дори ще се задълбочава, а заедно с това и американо-японските противоречия, както и американските страхове от японския милитаризъм. Всичко това ще направи възможно Китай да настрои Америка и Япония една срещу друга, както стори навремето със САЩ срещу СССР. Според схващането на Пекин ще дойде време, когато Америка ще разбере, че – ако иска да остане влиятелна азиатско-тихоокеанска сила – няма друг избор, освен да се обърне към естествения си партньор на азиатския континент.

ЯПОНИЯ: НЕ РЕГИОНАЛНА, А ИНТЕРНАЦИОНАЛНА

По такъв начин развитието на американо-японските отношения е ключово измерение на китайското геополитическо бъдеще. От края на китайската гражданска война през 1949 г. политиката на САЩ в Далечния изток се основава на Япония. Първоначално само територия, окупирана от американските военни, Япония постепенно се превърна в база за американското присъствие в азиатско-тихоокеанския регион и в най-важен американски глобален съюзник, но заедно с това и в протекторат на сигурност. Възраждането на Китай обаче

поставя въпроса дали – и докога – тясното американско-японско сътрудничество ще издържи в променящия се регионален контекст. Ролята на Япония в евентуален антикитайски съюз е ясна; но каква би била тя, ако по някакъв начин трябва да се приеме възходът на Китай, дори и той да води до отслабване на американското превъзходство в тази част от света?

Подобно на Китай Япония е национална държава с дълбоко вкоренено съзнание за националния си характер и за особения си статус. Нейната специфично островна история, дори имперската ѝ митология, предразполага изключително трудолюбивите японци да разглеждат себе си като надарени със забележителен и висш начин на живот, който първоначално те защитава чрез островната си изолация, а след това, когато през XIX век светът успява да извърши пробив в нея, чрез подражаване на европейските империи в опита си да изградят собствена империя на азиатския континент. Катастрофата през Втората световна война принуждава японския народ да се съсредоточи единствено над икономическото възстановяване на държавата, оставяйки обаче твърде големи неясноти относно по-голямата ѝ мисия.

Днешните американски страхове от могъщ Китай напомнят за относително неотдавнашната параноя по отношение на Япония. Сега японофобията преминава в синофобия. Само преди едно десетилетие прогнозите за неизбежното и трагично превръщане на Япония в световна „свръхсила“ – която не само ще детронира Америка (и дори ще я купи!), но и ще наложи господството на нещо от рода на *Pax Nipponica* – бяха истински доходоносен бизнес за американските коментатори и политици. И не само за американските. Самите японци бързо се превърнаха в енергични имитатори, произвеждайки поредица от бестселъри, които показват как Япония е предопределена да господства в съперничеството си със САЩ в областта на високите технологии и че Япония скоро ще стане център на глобална „информационна империя“, докато Америка очевидно върви към упадък поради историческа умора и социално самодоволство.

Тези повърхностни анализи не държат сметка до каква степен Япония е била и си остава уязвима страна. Тя е уязвима и за най-малките срывове в регулярността на глобалния

поток на ресурси и търговия, да не говорим за по-общата глобална стабилност, и е атакувана от множество вътрешни проблеми – демографски, социални и политически. Япония е едновременно богата, динамична и икономически силна, но и регионално изолирана и политически ограничена поради зависимостта си в областта на сигурността от могъщ съюзник, който се оказва основен гарант за световната стабилност (от която толкова много зависи Япония) и заедно с това главен икономически съперник на Япония.

Малко вероятно е позицията на Япония понастоящем – от една страна, уважавана от целия свят икономическа свръхсила и, от друга, геополитическо продължение на американската мощ – да бъде приемлива за новите поколения японци, които не са травмирани и посрамени от събитията през Втората световна война. По исторически причини, както и поради високата степен на самоуважение Япония е страна, която не може да бъде напълно доволна от глобалното статукво, макар и да изразява това не толкова демонстративно, колкото Китай. Тя чувства с известно основание, че трябва да бъде официално призната за свръхсила, но същевременно съзнава, че регионално полезната (и успокояваща за азиатските съседи) зависимост от Америка в сферата на сигурността пречи на това признаване.

Нещо повече, нарастващата мощ на Китай на азиатския континент заедно с перспективата неговото влияние скоро да достигне до морските райони, които са от особена важност за Япония, усилива японското чувство за двойственост по отношение на геополитическото бъдеще на страната. От друга страна, в Япония е налице силна културна и емоционална идентификация с Китай, както и латентно усещане за обща азиатска идентичност. Някои японци вероятно смятат също така, че утвърждаването на един силен Китай ще има като положителен ефект повишаването на значимостта на Япония в очите на Съединените щати, които се стремят към съхраняване на доминацията си в тази част от света. Разбира се, за много японци Китай е традиционен съперник, бивш враг и потенциална заплаха за стабилността на региона. Така връзката по линия на сигурността с Америка става по-важна от всякога, дори и това да увеличава враждебността на по-на-

ционалистично настроените японци към досадните ограничения върху политическата и военната независимост на страната.

Налице е една привидна прилика между ситуацията на Япония в Далечния изток и ситуацията на Германия в Далечния запад на Евразия. И двете страни са главни регионални съюзници на Съединените щати. И наистина, американското превъзходство в Европа и в Азия произтича непосредствено от тесните връзки с тези страни. И двете разполагат с уважавани военни елити, но в това отношение те не са независими; Германия е ограничена по силата на военната си принадлежност към НАТО, докато Япония е ограничена по силата на собствената си (макар и предначертана от американците) конституционна уредба и от американо-японския договор за сигурност. И двете са търговски и финансови свръхсили. И двете могат да бъдат квалифицирани като квазиглобални сили, като и двете се дразнят от това, че им се отказва официално признание чрез постоянни места в Съвета за сигурност на ООН.

Но различията в съответните геополитически ситуации са обременени с потенциално значими последици. Отношенията на Германия с НАТО я поставят на равна нога с основните ѝ европейски съюзници, а в рамките на Северноатлантическия съюз тя има реципрочни отбранителни задължения със Съединените щати. Американо-японският договор за сигурност определя задължението на Америка да защитава Япония, но не предписва (дори формално) използването на японски военни сили за отбраната на Америка. Всъщност този договор утвърждава едно покровителствено отношение.

Нещо повече, благодарение на активното си членство в Европейския съюз и в НАТО Германия вече се разглежда не като заплахата от съседите си, които в миналото са били жертва на агресия от нейна страна, а като желан икономически и политически партньор. Някои от тях дори приветстват формирането на ръководена от Германия Средна Европа, където тази страна ще се окаже полезна регионална сила. Съвсем друг е случаят с азиатските съседи на Япония, които са враждебно настроени към Япония заради Втората световна война. Допълнителен фактор за неприязнените чувства на съседите

е покачването на курса на йената, което не само поражда сериозни оплаквания, но и спъва помиряването с Малайзия, Индонезия, Филипините и дори с Китай, 30 % от чиито дългосрочни дългове към Япония са в йени.

Наред с това Япония няма такъв контрапункт в Азия, какъвто за Германия е Франция: един истински, повече или по-малко равностоеен партньор. Налице е, разбира се, несъмненото културно ориентиране към Китай, примесено вероятно с чувство за вина, но тази ориентация е политически двойствена, като нито една от двете страни не се доверява на другата и никоя от тях не е готова да приеме регионалното лидерство на другата. За Япония също така няма контрапункт, какъвто за Германия е Полша: един много по-слаб, но геополитически значим съсед, помиряването и дори сътрудничеството с който става реалност. Вероятно Корея, особено след евентуалното обединение, може да се превърне в такъв контрапункт, но японо-корейските отношения са само формално добри, като спомените на корейците за минало господство и японското чувство за културно превъзходство пречат на истинското социално помиряване.⁷ И най-накрая, японските отношения с Русия винаги са били по-студени, отколкото тези на Германия. Русия все още насилствено държи южните Курилски острови, завладени от нея преди края на Втората световна война, което запазва политическия мраз в руско-японските отношения. Накратко, Япония е политически изолирана в своя регион, докато Германия не е.

В допълнение към това Германия споделя със съседите си както общи демократични принципи, така и едно голямо християнско наследство. Тя също така би желала да се идентифицира с по-широка общност и с по-голяма кауза, каквато е „Европа“. В този смисъл „Азия“ не може да послужи за сравнение. Всъщност островното минало на Япония и дори нейната демократична система я отделят от останалата част на региона, независимо от зараждането на демокрация в няколко азиатски страни през последните години. Много азиатци разглеждат Япония не само като национално себична, но и като прекалено подражаваща на Запада и нежелаеща да се присъедини към тях в отхвърлянето им на западната гледна точка по въпроса за човешките права и за ценността на инди-

видуализма. По този начин Япония се схваща от редица азиатски страни като нетипична азиатска държава, докато Западът често пъти се чуди до каква степен наистина Япония е придобила западен облик.

В действителност, макар и да се намира в Азия, Япония не се чувства удобно в азиатска кожа. Това стеснява твърде много нейните геостратегически хоризонти. Един изцяло регионален избор, съгласно който страната се радва на превъзходство над Китай — дори то вече да не се дължи на японско господство, а по-скоро на плодотворно сътрудничество, направлявано от Япония, — не изглежда основателен по съществени исторически, политически и културни причини. Нещо повече, Япония си остава зависима от американската военна защита и от международната подкрепа. Анулирането или дори постепенното обезсилване на американско-японския договор за сигурност ще остави Япония постоянно уязвима за ударите, които могат да ѝ донесат всякакви безредици от регионален или от глобален мащаб. Тогава единствената алтернатива е или да се примири с регионалната доминация на Китай, или да предприеме масивно — не само скъпоструващо, но и опасно — превъоръжаване във военната област.

Разбираемо е много японци да разглеждат позицията на своята страна — квазиглобална сила, която същевременно е под чадъра на чужда защита — като аномалия. Но сериозни и жизнеспособни алтернативи на съществуващия ред не се виждат на хоризонта. Ако може да се каже, че националните цели на Китай, независимо от неизбежното разнообразие на гледни точки по специфични аспекти сред китайските стратегии, са достатъчно ясни, а регионалният обseg на неговите геополитически амбиции е относително предвидим, то геостратегическата визия на Япония е доста мъглява, а общественото настроение на японците е прекалено двойствено.

Повечето японци си дават сметка, че всяка стратегически значима и внезапна смяна на курса може да бъде опасна. Възможно ли е Япония да стане регионална сила в територии, където тя все още е обект на омраза и където Китай все по-ясно демонстрира своето превъзходство? И заедно с това може ли Япония да се примири с подобна роля на Китай? Може ли Япония да стане действително значима глобална си-

ла (във всичките ѝ измерения), без да рискува подкрепата от страна на Америка и без да събуди дори още по-голяма регионална враждебност към себе си? Ще остане ли Америка ангажирана с Азия и ако остане, как ще се отрази реакцията ѝ на нарастващото влияние на Китай върху приоритета, отреждан досега на американско-японската връзка? Никой от тези въпроси не е бил повдиган по време на Студената война. Днес обаче те са стратегически очебийни и предизвикват оживени дискусии в Япония.

От 50-те години насам японската външна политика се ръководи от четири основни принципа, обявени от първия следвоенен министър-председател Шигуру Йошида. Доктрината „Йошида“ декларира, че: 1) главната цел на Япония трябва да бъде икономическото развитие, 2) Япония трябва да бъде леко въоръжена и да избягва намеса в международните конфликти, 3) Япония трябва да следва политическото водачество на Съединените щати и да приеме военна защита от тази страна, 4) японската дипломация трябва да бъде неидеологична и да се съсредоточи върху международното сътрудничество. След като обаче повечето японци показаха, че се чувстват притеснени от степента на ангажираност на Япония в Студената война, на преден план излезе митът за неутралитета. Така през 1981 г. външният министър Масайоши Ито беше принуден да си подаде оставката, защото си позволи да използва термина „съюз“ (*домей*), за да характеризира американско-японските отношения.

Всичко това вече е минало. По онова време Япония се възстановяваше, Китай се беше самоизолирал, а Евразия бе поляризирана. За разлика от тогава днес японският политически елит съзнава, че една богата Япония, интегрирана икономически към света, не може повече да определя самообогатяването като основна национална цел, без да предизвиква международна омраза. А една икономически могъща Япония, която при това се конкурира с Америка, не може да бъде просто продължение на американската външна политика, избягвайки същевременно да поема международни политически отговорности. Една политически влиятелна Япония, търсеща глобално признание (например постоянно място в Съвета за сигурност на ООН), не може да не взема отноше-

ние по решаващите геополитически въпроси, отнасящи се до световния мир или до световната сигурност.

В резултат на това през последните години сме свидетели на множество специализирани изследвания и доклади, изготвени от различни японски обществени и частни институти, както и на изобилие от често пъти противоречиви книги от известни политици и професори, очертаващи нова мисия за Япония в ерата след Студената война.⁸ Много от тях обсъждат стабилността на американско-японския договор за сигурност и потребността от него и препоръчват по-голяма активност на японската дипломация особено към Китай или по-енергична военна роля на Япония в региона. Ако трябва да оценяваме състоянието на американско-японските отношения на основата на публичния диалог, бихме могли с основание да заключим, че към средата на 90-те години тези отношения са навлезли в кризисен етап.

На равнището на публичната политика обаче сериозно обсъжданите препоръки са като цяло сравнително трезви, премерени и внимателни. Крайните варианти на избор – непоколебим пацифизъм (с антиамерикански привкус) или едностранно и мащабно превъоръжаване (което изисква ревизия на конституцията и пренебрегване на враждебните реакции на Америка и на страните от региона) – имат много малко последователи. През последните години идеята за пацифизма загуби своята привлекателност сред японската общественост, а едностранните милитаристки действия също не се радват на особена обществена подкрепа, независимо от безпардонните си привърженици. Обществеността като цяло, и особено влиятелният бизнеселит, си дава сметка, че никой от тези варианти не предлага реален политически избор и че те могат само да застрашат благосъстоянието на Япония.

Най-съществените в политическо отношение публични дискусии разкриват на първо място някои различия в гледните точки относно международната позиция на Япония и на второ място известни различия по геополитическите приоритети. Най-общо могат да бъдат очертани три основни ориентации и вероятно една по-периферна четвърта: безцеремонни привърженици на „американския приоритет“, глобални меркантилисти, проактивистки реалисти и международни визио-

нери. В крайна сметка обаче и четирите ориентации споделят една и съща генерална цел и една и съща обща загриженост: *да се експлоатират особените отношения със Съединените щати, за да се спечели за Япония глобално признание, и същевременно да се избегне враждебността на азиатските страни, без прибързано да се подлага на риск американският защитен чадър.*

Първата ориентация тръгва от идеята, че запазването на съществуващите (по същество асиметрични) американско-японски отношения трябва да си остане централно ядро на японската геостратегия. Нейните привърженици, подобно на повечето японци, желаят по-голямо международно признание за Япония и по-голямо равенство в рамките на съюза, но тяхното основно очакване, както заявява през януари 1993 г. министър-председателят Киичи Миязава, е, че „начинът, по който светът ще навлезе в ХХІ век, до голяма степен ще зависи от това дали Япония и Съединените щати са способни да осъществят координирано лидерство в рамките на обща визия“. Тази гледна точка преобладава в кръговете на интернационалистки настроения политически елит и в средите на хората, занимаващи се с външна политика, които са на власт през последните две десетилетия. По главните геостратегически проблеми за регионалната роля на Китай и за американското присъствие в Корея тези елити подкрепят Съединените щати, но заедно с това съзнават ролята си на обуздаващ фактор срещу евентуална склонност на американците да заемат конфронтационна позиция спрямо Китай. В крайна сметка дори тази група е все по-склонна да подчертава потребността от задълбочаване на китайско-японските отношения, подкрепяйки ги по значимост веднага след връзките със Съединените щати.

Втората ориентация не оспорва геостратегическата идентификация на японската политика с тази на Америка, но смята, че по-отговарящо на японските интереси е откровеното признаване и приемането на факта, че Япония е преди всичко икономическа сила. Този възглед най-често се свързва с традиционно влиятелната бюрокрация на Министерството на външната търговия и индустрията и с търговския бизнеселит. Според тази гледна точка относителната демилитариза-

ция на Япония е актив, който си струва да бъде съхранен. При положение, че Америка гарантира сигурността на страната, Япония е свободна да провежда политика на глобално икономическо обвързване, което тихомълком подобрява позицията ѝ на световната арена.

В един идеален свят втората ориентация би била склонна да подкрепя политика на фактически неутралитет, при което Америка ще неутрализира регионалната мощ на Китай, защитавайки Тайван и Южна Корея, и ще даде свобода на Япония да изгражда по-тесни икономически връзки с континента и с Югоизточна Азия. Като се имат предвид обаче съществуващите политически реалности, глобалните меркантилисти приемат американско-японския съюз като необходим ангажимент за Япония със следващите оттук сравнително умерени бюджетни отчисления за въоръжените сили (все още едва надхвърлящи 1 % от БВП на страната), но не са готови да придават на съюза каквото и да било регионално значимо съдържание.

Третата група, проактивистките реалисти, представя новото поколение политици и геополитически изследователи. Те смятат, че като богата и успешна демокрация Япония има едновременно възможността и задължението да вземе реално участие в световните дела след Студената война. По такъв начин Япония може да си извоюва глобалното признание, отредено ѝ като на икономическа свръхсила, която исторически се нарежда между малкото велики нации в света. Възникването на подобна по-силва японска позиция е загатнато през 80-те години от министър-председателя Ясухиро Накасоне, но вероятно най-известното представяне на тази перспектива се съдържа в противоречивия доклад на комисията „Озава“, публикуван през 1994 г. под недвусмисленото заглавие „Проект за нова Япония: преосмислянето на една нация“.

Носещ името на председателя на комисията Ичиро Озава, бързо издигащ се центристски политически лидер, докладът защитава както демократизацията на йерархичната политическа култура на страната, така и преосмислянето на нейната международна позиция. Призоваващ към това Япония да стане „нормална страна“, докладът се обявява за запазване на американско-японските отношения в сферата на сигурност-

та, но заедно с това препоръчва да се изостави пасивността в международен план чрез активно ангажиране в световната политика, най-вече като се поеме ръководна роля в усилията за опазване на международния мир. За тази цел, съветва докладът, трябва да бъдат премахнати конституционните ограничения за разполагане на въоръжени сили в чужбина.

Акцентът върху превръщането в „нормална страна“ също така скрито предполага по-значима геополитическа еманципация от защитния чадър на Америка. Привържениците на тази гледна точка твърдят, че по въпросите от глобална важност Япония трябва непоколебимо да се застъпва за Азия, вместо автоматично да следва американското лидерство. Те обаче се изказват прекалено мъгляво по такива чувствителни теми, като нарастващата регионална роля на Китай или бъдещето на Корея и в този аспект малко се различават от по-традиционно настроените си колеги. Така че по отношение на регионалната сигурност те споделят все още силната склонност на японците да оставят тези два проблема като отговорност предимно на Америка, отреждайки на Япония да играе смекчаваща роля при всяко престараване от страна на САЩ.

През втората половина на 90-те години тази активистко-реалистка ориентация започва да преобладава в публичните дискусии и да влияе върху формирането на японската външна политика. В началото на 1996 г. японското правителство поде темата за „независима японска дипломация“ (*дзисию гайко*), макар винаги предпазливото японско Външно министерство да превежда тази фраза с по-неясния (и по-малко акцентиран от американска гледна точка) термин „проактивистка дипломация“.

Четвъртата ориентация, тази на международните визионери, не е толкова влиятелна, колкото предишните, но придава на японската реторика по-идеалистична окраска. Тя се свързва публично със забележителни фигури – като например Акио Морита от компанията „Сони“, – които представят по един личностно обогатен драматичен начин колко важно за Япония е да се ангажира демонстративно с морално желани глобални цели. Обръщайки се често пъти към идеята за „нов глобален ред“, визионерите призовават Япония – тъкмо защото тя не е обременена с геополитически отговорности – да

поеме световното лидерство в разгръщането и налагането на една действително хуманистична перспектива за световната общност.

И четирите ориентации са съгласни помежду си по един ключов регионален проблем: че установяването на многостранно азиатско-тихоокеанско сътрудничество е от полза за Япония. Подобно сътрудничество би демонстрирало с течение на времето три положителни ефекта: то ще спомогне за ангажирането (и деликатното съдържане) на Китай; то ще помогне Америка да остане в Азия, макар постепенно превъзходството ѝ там да отслабне; то най-сетне ще позволи да бъдат смекчени антияпонските настроения и ще повиши влиянието на Япония. Макар и да е малко вероятно формирането на японска сфера на регионално влияние, благодарение на това сътрудничество страната може да си спечели по-голямо регионално уважение особено от страна на крайбрежните държави, които са разтревожени от нарастващата мощ на Китай.

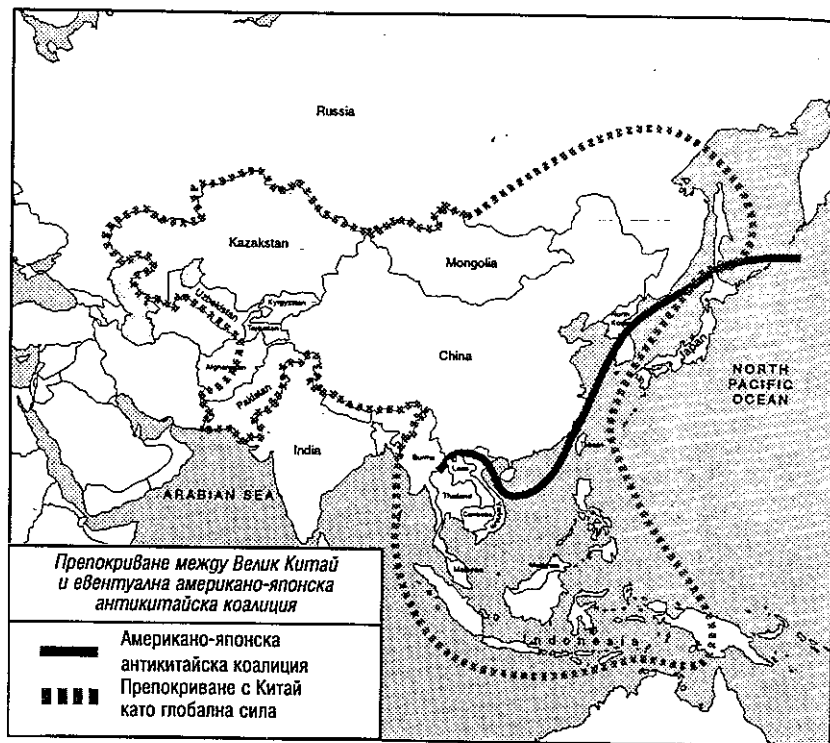
И четирите разгледани перспективи също така са съгласни, че внимателното поддържане и насърчаване на отношенията с Китай е за предпочитане пред всяко усилие от страна на Америка за насилствено съдържане на тази страна. Всъщност поддържаната от Америка стратегия за съдържане на Китай или дори идеята за неформална контрабалансираща коалиция на островните държави Тайван, Филипините, Бруней и Индонезия, подкрепяна от Япония и от САЩ, няма сериозни привърженици сред японския външнополитически елит. Според схващането на японците всеки подобен опит би изисквал не само значително и неопределено във времето американско военно присъствие в Япония и в Корея, но и – довеждайки до експлозивно геополитическо препокриване на китайските и на американско-японските регионални интереси (вж. картата на с. 210) – вероятно би провокирал сблъсък с Китай.⁹ В резултат може да се стигне до спиране на еволюционното развитие на Япония и до заплахата за благосъстоянието на Далечния изток.

По същата причина малцина са поддръжниците на противоположното схващане: голяма коалиция между Япония и Китай. Регионалните последици от подобно класическо пре-

обръщане на съюзническите отношения биха били прекалено тревожни: отдръпване на Америка от тази част на света и подчиняване на Тайван и Корея от Китай, което би оставило Япония на благоволенieto на Китай. Такава перспектива е близка може би само на малцина екстремисти. Като се има предвид геополитическото маргинализиране на Русия и исторически наслоените неприязнени чувства към нея, може да се каже, че няма алтернатива на съществуващия консенсус, че връзката с Америка си остава основна политическа линия на Япония. Без тази връзка Япония нито може да си осигури постоянен приток на петрол, нито да се защити от китайското (а вероятно скоро и от корейското) ядрено оръжие. Единственият реален политически вариант е как най-добре да се експлоатират американските отношения, за да бъдат защитени японските интереси.

Поради тази причина японците са готови да съдействат на стремежа на Америка за укрепване на американско-японското военно сътрудничество, включително и за разширяване на формулата от по-специфичния „далекоизточен обсег“ към „азиатско-тихоокеански“ вариант. В съответствие с това в началото на 1996 г., в прегледа си на т. нар. американско-японски отбранителни принципи, японското правителство разшири територията на възможна употреба на своите въоръжени сили от „прилагане на сила при критични обстоятелства в Далечния изток“ до „прилагане на сила при критични обстоятелства в съседни на Япония региони“. Готовността на Япония да се съобразява с Америка по този въпрос се стимулира от пробиващите си път съмнения, че САЩ ще останат дълго време в Азия, и от тревогите, че възходът на Китай – и видимото американско недоволство от това обстоятелство – в даден бъдещ момент може да постави Япония пред неприемлива алтернатива: да бъде с Америка срещу Китай или без Америка и в съюз с Китай.

За Япония тази фундаментална дилема съдържа и един исторически императив: след като превръщането в господстваща регионална сила не е постижима цел и след като без регионална база постигането на всеобхватна глобална позиция изглежда нереалистично, тогава Япония може да си извоюва статуса на глобална сила най-вече чрез активно ангажиране с

поддържането на мира в световен мащаб и чрез по-нататъшно икономическо развитие. Възползвайки се от американско-японския военен съюз, който гарантира стабилността в Далечния изток — но без да позволява той да се превърне в антикитайска коалиция, — Япония спокойно може да поеме една забележителна и влиятелна глобална мисия като сила, работеща за възникването на действително световно и ефективно институционализирано сътрудничество. По този начин страната би могла да стане много по-могъщ и влиятелен в глобален аспект еквивалент на Канада: страна, уважавана заради това, че конструктивно използва икономическия си потенциал и политическите си възможности, от която обаче никой не се страхува и която никой не мрази.

ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ НА АМЕРИКА

Задачата на американската политика трябва да бъде постигането на гаранции, че Япония ще се реши на подобен избор и че регионалният възход на Китай няма да изключи един стабилен тристранен баланс на силите в Източна Азия. Усилието да се въздейства върху Китай и върху Япония и да се поддържа стабилно тристранно взаимодействие, което ангажира и САЩ, ще подложи на неимоверно изпитание американските дипломатически умения и политическо въображение. Изоставянето на маниакалния страх от икономическия възход на Япония и загърбването на тревогите от политическата сила на Китай ще помогне за вдъхването на хладен реализъм в една политика, която трябва да се основава на внимателно стратегическо пресмятане: как да се канализира японската енергия по посока на международните дела и как да се ориентира китайската мощ към един регионален обсег.

Само по този начин Америка ще бъде в състояние да изгради в източната част на евразийския континент геополитически близък еквивалент на ролята на Европа в западната периферия на Евразия, което ще рече: структура на регионална сила, основаваща се на споделени интереси. За разлика от случая с Европа обаче в източната част на Евразия скоро няма да възникне демократично предимство. Вместо това в Далечния изток един преориентиран съюз с Япония трябва да служи същевременно като основа за приспособяването на Америка към наложилото си регионално превъзходство Китай.

От анализите в предишните два параграфа на тази глава произтичат няколко важни геостратегически следствия за Америка: преобладаващото мнение, че Китай е следващата глобална сила, подхранва истинска параноя към тази страна и събужда мегаломания в самия Китай. Страхове от агресивен и противоречив Китай, предопределен скоро да се превърне в следващата глобална сила, са най-малкото преждевременни, а в най-лошия случай те могат да се превърнат в сбъдващи се предсказания. Оттук следва, че формирането на коалиция, предназначена да възпира възхода на Китай към

глобално могъщество, не е продуктивен ход. Това само ще гарантира враждебността на влиятелния в регионално отношение Китай. Заедно с това всеки подобен опит би предизвикал напрежение в американо-японските отношения, доколкото повечето японци ще се противопоставят на такава коалиция. Затова Съединените щати трябва да избягват да притискат Япония да поеме по-големи отбранителни отговорности в азиатско-тихоокеанския регион. Всякакви стъпки в подобен смисъл просто ще попречат на установяването на стабилни отношения между Китай и Япония и ще оставят Япония в изолация в региона.

И тъкмо защото в действителност е малко вероятно Китай скоро да стане глобална сила – и защото по същата тази причина би било глупаво да се провежда политика на съдържане на Китай в региона, – тази страна би трябвало да се третира като глобално значим играч. Въвличането на Китай в по-широко международно сътрудничество и предоставянето му на статуса, към който той се стреми, може да помогне за притъпяването на острието на китайските национални амбиции. Важна стъпка в тази посока би била включването на страната в ежегодните срещи на високо равнище на водещите държави в света, т. нар. G-7 (Група на седемте), особено след като за участие е поканена и Русия.

Въпреки привидността Китай всъщност не разполага със сериозни варианти на геополитически избор. Икономическият успех на тази страна си остава силно зависим от притока на западни капитали и технологии и от достъпа до международните пазари, което значително ограничава алтернативите пред Пекин. Съюзът с нестабилната и бедна Русия няма да открие нови икономически и геополитически перспективи за Китай (а за Русия това ще означава задължително да се подчини на Китай). Ето защо в случая не можем да говорим за жизнеспособен геостратегически вариант, макар за Китай и за Русия да е тактически съблазнително да играят на тази струна. Китайската помощ за Иран и за Пакистан има непосредствено регионално и геостратегическо значение за Пекин, но това също не е отправна точка за сериозен стремеж към статуса на глобална сила. „Антихегемонистката коалиция“ би била последното упование на Китай, ако той почувст-

ва, че националните и регионалните му претенции са блокирани от Съединените щати (с помощта на Япония). Но това ще бъде коалиция на бедността, която вероятно за дълго време ще си остане колективна бедност.

Велик Китай се стреми към статуса на регионално доминираща сила. В това си качество той може да се опита да наложи превъзходство над съседите си по дестабилизиращ региона начин или да се задоволи с упражняването на непряко влияние в съответствие с китайската имперска история. Дали в последна сметка ще се стигне до формирането на хегемонистка сфера на влияние или до по-размита сфера на уважение зависи отчасти от това доколко брутален ще остане китайският режим, но отчасти и от начина, по който ключовите външни играчи, най-вече Америка и Япония, ще реагират на възникването на Велик Китай. Политиката единствено на съдържане може да провокира по-агресивна китайска позиция; до същия резултат може да доведе обаче и политиката на обструкция. Двете крайности биха могли да бъдат избегнати чрез пресметнатото примиряване по някои въпроси и чрез прецизно очертаване на границите по други.

Във всеки случай в някои области на Евразия Велик Китай може да упражнява геополитическо влияние, което да отговаря на мащабните геостратегически интереси на Америка да види една стабилна и плуралистична в политическо отношение Евразия. Така например засилващият се интерес на Китай към Централна Азия неизбежно ограничава свободата на действие на Русия в стремежа ѝ да постигне някаква форма на политическо реинтегриране на този регион под контрола на Москва. В тази връзка, а и по отношение на Персийския залив все по-голямата потребност на Китай от енергия диктува обща заинтересованост с Америка от поддържането на свободен достъп до тази област на Евразия и от нейната политическа стабилност. По подобен начин подкрепата, която Китай оказва на Пакистан, ограничава амбициите на Индия да подчини тази страна и неутрализира стремежа на Делхи към координирани действия с Русия спрямо Афганистан и Централна Азия. И най-сетне, ангажирането на Китай и Япония с развитието на Източен Сибир също може да спомогне за повишаването на регионалната стабилност. Тези общи ин-

тереси трябва да бъдат сондирани чрез продължителен стратегически диалог.¹⁰

Има също така области, където китайските амбиции могат да се сблъскат с американските (а и с японските) интереси, особено когато тези амбиции се преследват чрез исторически познатата тактика на силната ръка. Това се отнася най-вече до Югоизточна Азия, Тайван и Корея.

Югоизточна Азия е твърде богата, географски прекалено разгърнатата и просто необятно голяма, за да бъде покорена дори от един могъщ Китай – но тя е същевременно много слаба и политически разпокъсана, за да не стане поне сфера на респект към Китай. Влиянието на Китай, подкрепено от китайско финансово и икономическо присъствие във всички страни от региона, неизбежно ще нараства с увеличаването на мощта на тази държава. Много неща зависят от това как Пекин ще прилага въпросната мощ, но далеч не е очевидно, че Америка има изключителен интерес да ѝ се противопоставя пряко или чрез намеса по въпроси като например споровете около Южнокитайско море. Китайците притежават значителен исторически опит в деликатното регулиране на неравноправни (или васални) отношения, а Китай несъмнено има интерес да бъде внимателен, за да избегне обвиненията в империализъм. Страхът от такъв империализъм би могъл да породя регионална антикитайска коалиция (а подобни обертони могат да се доловят в зараждащото се индонезийско-австралийско военно сътрудничество), която впоследствие най-вероятно би потърсила подкрепа от Съединените щати, Япония и Австралия.

Велик Китай, особено след поглъщането на Хонконг, почти сигурно ще се стреми по-енергично да постигне реинтегриране на Тайван към континента. Важно е да се държи сметка за обстоятелството, че Пекин никога не се е примирявал с окончателното самостоятелно съществуване на Тайван. Поради това в определен момент този проблем би могъл да доведе до открит сблъсък между Китай и САЩ. Последствията от него биха нанесли сериозен ущърб на заинтересованите страни: китайското икономическо развитие ще бъде върнато назад; връзките на Америка с Япония могат да се окажат под силно напрежение; американските опити да се осъ-

ществи стабилен баланс на силите в Източна Евразия могат да бъдат компрометирани.

Ето защо е необходимо взаимно да се постигне и да се поддържа пределна яснота по този въпрос. Дори в обозримо бъдеще Китай да е лишен от средствата да подчини ефективно Тайван, Пекин трябва да разбере – и да му се покаже убедително, – че примиряването на Вашингтон с опита да се реинтегрира Тайван чрез употребата на военна сила е катастрофално за позицията на Америка в Далечния изток и тя просто не може да си позволи да остане пасивна, ако Тайван не е в състояние да се защити.

С други думи, Америка ще бъде принудена да се намеси не заради каузата на независим Тайван, а в името на собствените си геополитически интереси в азиатско-тихоокеанския регион. Това е много съществена разлика. Съединените щати нямат *per se* никакъв специален интерес от съществуването на независим Тайван. В действителност официалната позиция на Вашингтон винаги е била, и трябва да си остане, че има само един Китай. Но начинът, по който Пекин се стреми към обединението, може да засегне жизненоважни американски интереси и китайците трябва ясно да знаят това.

Проблемът с Тайван също така дава на Америка основателна причина да повдигне въпроса за човешките права в разговорите с Китай, без да предизвиква обвинение за намеса във вътрешните работи на тази страна. Така възниква прекрасната възможност да се припомни на Пекин, че обединението може да се осъществи единствено ако Китай стане по-просперираща и по-демократична държава. Само един такъв Китай може да бъде привлекателен за Тайван и да го интегрира към Велик Китай, готов на свой ред да бъде конфедерация, отговаряща на принципа „една страна, няколко системи“. Във всеки случай заради Тайван Китай е заинтересован да демонстрира по-голямо уважение към човешките права, а в такъв контекст е подходящо за Америка да постави категорично този въпрос.

В същото време е наложително Съединените щати – в съответствие с обещанието си към Китай – да се въздържат от каквато и да било пряка или непряка подкрепа за повишаването на международния статус на Тайван. Някои официални

американо-тайвански контакти през 90-те години оставиха впечатлението, че Съединените щати започват неявно да третираят Тайван като отделна държава, и недоволството на китайците от това е съвсем разбираемо, както е разбираема и гневната им реакция към енергичните опити на някои тайвански политици да извоюват международно признаване на независимото съществуване на Тайван.

Ето защо САЩ не трябва да се притесняват ясно да показват, че опитите на тази страна да промени отдавна установеното двойствено статукво между Китай и Тайван оказват неблагоприятно влияние върху отношението им към Тайван. Нещо повече, ако Китай просперира в икономическо отношение и демонстрира политическа демократизация и ако поглъщането на Хонконг не доведе до негативно развитие в сферата на човешките права, американската подкрепа за сериозен диалог между двете страни относно сроковете на евентуално обединение ще окаже допълнителен натиск за по-нататъшна демократизация в Китай и ще подпомогне едно по-значително стратегическо споразумение между САЩ и Велик Китай.

Корея, геополитически ключова държава в Североизточна Азия, би могла също да бъде източник на напрежение между Америка и Китай, а нейното бъдеще ще повлияе непосредствено върху американо-японските отношения. Докато Корея продължава да бъде разделена и потенциално уязвима за война между нестабилния Север и увеличаващия своите богатства Юг, американските въоръжени сили трябва да останат на полуострова. Всяко едностранно оттегляне на Съединените щати не само би могло да допринесе за разпадането на нова война, но вероятно би сигнализирило и за края на американското военно присъствие в Япония. Трудно можем да си представим, че ако Америка изостави Южна Корея, Япония ще продължи да разчита на разположените на нейна територия американски войски. Най-вероятният вариант тогава е бързо превъоръжаване на Япония с дестабилизиращи последици за региона като цяло.

Обединението на Корея обаче също може да постави сериозни геополитически дилеми. Ако американските войски останат в обединена Корея, те неизбежно ще бъдат разглеждани от китайците като насочени срещу собствената им стра-

на. В действителност е много съмнително, че Пекин ще приеме обединението при тези условия. Ако то се извърши поэтапно, на принципа на т. нар. „меко кацане“, Китай ще му противодейства политически и ще подкрепя онези елементи в Северна Корея, които се противопоставят на обединението. Ако то се извърши насилствено, с „катастрофално приземяване“ на Северна Корея, тогава не може да се изключи дори китайска военна намеса. От гледна точка на Китай обединена Корея може да бъде приемлива само ако не се окаже непосредствено продължение на американската сила (с Япония като трамплин на заден план).

Но обединена Корея, без американски войски на нейна територия, най-вероятно първоначално ще гравитира към някаква форма на неутралитет между Китай и Япония, а след това постепенно – подтиквана отчасти от остатъчни, но все още силни антияпонски чувства – ще се ориентира към китайската сфера на политически по-агресивно или по-деликатно влияние. Тогава ще възникне въпросът дали Япония все още ще иска да служи като единствената азиатска база на американската сила. В най-добрия случай този въпрос ще доведе до сериозни противоречия в нейната вътрешна политика. Всяко следващо отгук ограничаване на обсега на американските въоръжени сили в Далечния изток ще затрудни на свой ред поддържането на стабилен баланс в Евразия. В този смисъл горните съображения повишават американския и японския залог в корейското статукво (макар и по различни причини в единия и в другия случай) и ако статуквото трябва да се промени, то промяната трябва да се извърши много бавно, по възможност в контекста на задълбочаващо се американо-китайско регионално разбирателство.

Междувременно едно искрено японо-корейско помирение значително ще допринесе да се формира по-благоприятна среда за евентуално обединяване на Корея. Различните международни усложнения, които могат да последват от обединението на двете Кореи, биха били смекчени от помирението между Корея и Япония, което ще доведе до обвързващо тези страни отношение на политическо и икономическо сътрудничество. Съединените щати могат да изиграят решаваща роля за подобно развитие. Много от специфични-

те стъпки за стимулиране най-напред на помирението между Германия и Франция, а после и между Германия и Полша (като се започне от съвместни университетски програми и се стигне до изграждането на общи военни формирования) могат да бъдат адаптирани към този случай. Едно всеобхватно и стабилизиращо региона японско-корейско партньорство на свой ред би улеснило продължаването на американското присъствие в Далечния изток дори и след обединението на Корея.

Едва ли е нужно да се казва, че тесните политически отношения с Япония са от глобален геостратегически интерес за САЩ. Но дали Япония ще бъде васал, съперник или партньор на Америка, зависи от способността на японците и на американците да дефинират по-ясно международните цели, които тези две страни ще следват заедно, както и по-категорично да очертаят разделителните линии между геостратегическата мисия на САЩ в Далечния изток и претенциите на Япония за глобална роля. За Япония, въпреки вътрешните дебати около нейната външна политика, отношенията с Америка си остава главен ориентир на усета ѝ за посока в света. Една дезориентирана Япония, насочила се или към превъоръжаване, или към сепаративен съюз с Китай, би сложила край на американската роля в азиатско-тихоокеанския регион и би предотвратила формирането на регионално стабилна тристранна структура между Америка, Япония и Китай. Това, от друга страна, ще изключи установяването на дирижирано от Америка политическо статукво в Евразия.

Накратко казано, дезориентирана Япония би приличала на заседнал в плитчините кит: той ще блъска безпомощно, но опасно с опашка. Той би могъл да дестабилизира Азия, но няма как да предложи жизнеспособна алтернатива на необходимия стабилизиращ баланс между Америка, Япония и Китай. Единствено чрез тесен съюз с Япония Америка ще бъде в състояние да смекчи регионалните аспирации на Китай и да обуздае евентуалния му произвол. Само на тази основа сложната тристранна конфигурация – включваща американската глобална мощ, китайското регионално превъзходство и японското международно лидерство – може да стане факт.

Оттук следва, че в обозримо бъдеще не е желателно намаляването на американските въоръжени сили в Япония (и съответно в Корея). В този смисъл обаче не е желателно и значително увеличаване на геополитическия обсег и на действителния размер на японските въоръжени сили. Сериозното изтегляне на американски войски от тази част на света най-вероятно ще поощри възникването на мащабна японска програма за превъоръжаване в контекста на тревожна стратегическа дезориентация, докато оказването на натиск от американска страна върху Япония да поеме по-голяма военна роля може само да навреди на изгледите за регионална стабилност, да попречи на регионалното помиряване с Велик Китай, да отклони Япония от ангажиментите ѝ към по-конструктивна световна мисия и в резултат от всичко това да усложни усилията за установяване на стабилен геополитически плурализъм в цяла Евразия.

Оттук също така следва, че ако Япония иска да обърне лицето си към света, а не към Азия, трябва да бъде сериозно мотивирана и да получи специален статус, съзнавайки, че националните ѝ интереси са гарантирани. За разлика от Китай, който може да се стреми към глобална власт, след като най-напред стане регионална сила, Япония може да си извоюва глобално влияние, отказвайки се от стремежа към регионално господство. Ето защо е още по-важно Япония да чувства, че е специален партньор на Америка в една политически удовлетворителна и икономически изгодна глобална мисия. За тази цел Съединените щати трябва сериозно да обмислят възможността за подписването на американско-японско споразумение за свободна търговия, създавайки по такъв начин общо американско-японско икономическо пространство. Подобна стъпка, която би придала официален характер на задълбочаващите се връзки между двете икономики, би осигурила геополитическата основа както за продължително присъствие на Америка в Далечния изток, така и за конструктивни глобални ангажименти на Япония.¹¹

В заключение: За Америка Япония трябва да бъде значим и първостепенен партньор при изграждането на плодотворна и цялостна система на глобално сътрудничество, но не бива да служи като най-близкия военен съюзник в каквато и да би-

ло регионална структура, предназначена да оспорва регионалното господство на Китай. Всъщност Япония трябва да бъде глобалният партньор на Америка в разработването на нова перспектива за световните дела. Доминиращият в регионално отношение Китай трябва да се превърне в далекоизточната котва на Америка в по-традиционната сфера на балансиращата между силите политика, помагайки за поддържането на стабилността в Евразия, при което Велик Китай в източната част на Евразия трябва да наподобява ролята, която играе обединена Европа в западната периферия на евразийския континент.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дойде време Съединените щати да формулират и да осъществят последователна, всеобхватна и дългосрочна стратегия за Евразия. Тази необходимост произтича от взаимовръзката на две фундаментални реалии: Америка днес е единствената глобална свръхсила, а Евразия е централната световна арена. Ето защо онова, което се случва с разпределението на силите на евразийския континент, е от решаваща важност за глобалното превъзходство и за историческото наследство на САЩ.

Глобалното върховенство на Америка е уникално по обсега и по характера си. Това е хегемония от нов тип, която отразява много от чертите на американската демократична система: плурализъм, пропускливост и гъвкавост. Постигната в течение на по-малко от едно столетие, главната политическа изява на тази хегемония е безпрецедентната политическа роля на Америка на евразийския континент, където дотогава са се раждали всички претенденти за глобално господство. Днес Америка е арбитърът на Евразия, като нито един проблем, свързан с тази част от света, не може да бъде разрешен без участието на Съединените щати или в противоречие с техните интереси.

Как САЩ ще манипулират и ще контролират главните геостратегически играчи на евразийската шахматна дъска и как тази страна ще борави с ключовите геополитически зони там е от решаващо значение за дълготрайността и стабилността на нейното глобално превъзходство. Значимите играчи в Европа ще продължат да бъдат Франция и Германия, а главна цел на Америка трябва да бъде консолидирането и разширя-

ването на съществуващото демократично предимство по западната периферия на Евразия. Китай поема все по-централна роля в евразийския Далечен изток и Съединените щати няма да имат политическа опорна точка в Азия, докато не бъде затвърден американско-китайският политически консенсус. В центъра на Евразия пространството между една разширяваща се Европа и търсещия регионално господство Китай ще си остане геополитическа черна дупка, поне докато Русия не разреши проблема с вътрешните борби около постимперското си самоопределяне, а областта на юг от Русия – евразийските Балкани – заплашва да се превърне в арена на етнически конфликти и на съперничество между великите сили.

В този контекст поне за известно време – което ще рече за повече от петнайсет години – статусът на Америка като първостепенна световна сила едва ли ще бъде оспорен от един отделен съперник. Някоя национална държава не може да се сравнява с Америка по четирите ключови измерения за сила (военно, икономическо, технологично и културно), които, взети заедно, са източник на глобално политическо върховенство. Ако не станем свидетели на умишлено или неочаквано абдикиране на Америка, единствената реална алтернатива на глобалното ѝ лидерство в обозримо бъдеще е международната анархия. В това отношение е уместно да се подчертае, че Америка, по думите на президента Клинтън, е станала „най-нужната държава на света“.

Важно е в този контекст да изтъкнем както факта на тази „нужда“, така и наличността на потенциал за глобална анархия. Разрушителните последици от взривоподобното нарастване на населението, подбужданата от бедност миграция, разширяващата се урбанизация, етническата и религиозната враждебност и умножаващите се оръжия за масово унищожение биха станали неуправляема величина, ако съществуващата и основаваща се на националната държава рамка на минимална геополитическа стабилност започне да се разпада. Без постоянното и целенасочено ангажиране на Америка силите на глобалния безпорядък много бързо могат да станат доминиращи на световната сцена. А възможността за подобно разпадане се крие в геополитическите напрежения, характерни не само за днешна Евразия, но и за света като цяло.

Произтичащите оттук рискове за глобалната стабилност могат да станат още повече, ако вземем предвид изгледите за по-общо влошаване на условията на живот. Особено в победните страни демографската експлозия и съпътстващата я урбанизация бързо довеждат до увеличаване на броя не само на хората с нисък стандарт на живот, но и на безработните и все по-неспокойни млади хора, чиито разочарования катастрофално нарастват. Модерните комуникации задълбочават скъсването им с традиционния авторитет и засилват съзнанието им за глобално неравенство, правейки ги податливи на екстремистка мобилизация. От една страна, разширяването на миграцията в света, достигаща вече до десетки милиони хора, може да послужи като временен отдушник, но, от друга страна, тя същевременно може да се окаже средство за трансконтинентално разпространение на етнически и на социални конфликти.

Поради тази причина наследената от Съединените щати грижа за световните дела може да бъде саботирана от размирици, напрежения и поне спорадични прояви на насилие. Новият и комплексен международен ред, формиран от американската хегемония, в рамките на който „заплахата от война не стои на дневен ред“, може да се окаже ограничен само до онези части от света, където върховенството на САЩ се подкрепя от демократични социално-политически системи и от стабилна външна многостранна – и отново доминирана от Америка – рамка.

В този смисъл американската геостратегия за Евразия ще трябва да се бори със силите на хаоса. В Европа са налице признаци, че инерцията за интеграция и разширяване намалява и че традиционният европейски национализъм е в състояние скоро да се събуди. Дори в преуспяващите европейски държави се шири масова безработица и все по-остри форми на ксенофобия, която може да насочи френската или германската политика в руслото на политическия екстремизъм и на себичния шовинизъм. Всъщност би могло дори да се говори за зараждане на истинска предреволюционна ситуация. Историческият дневен ред на Европа, очертан в Глава трета, може да бъде изпълнен само ако желанието за обединяване на страните от този континент бъде подкрепено и дори стимулирано от Съединените щати.

Неяснотите относно бъдещето на Русия са още по-големи, а изгледите за нейната позитивна еволюция – по-ефимерни. Ето защо Америка е длъжна да формира геополитически контекст, отговарящ на идеята за въвличането на тази страна в по-широки структури на европейско сътрудничество и поощряващ самостоятелното развитие на нейните суверенни съседи. И все пак жизнеспособността на, да речем, Украйна или Узбекистан (да не говорим за етнически разделения Казахстан) ще си остане под въпрос, особено ако американското внимание бъде отклонено от новите вътрешни кризи в Европа, от разширяващата се пропаст между Турция и Европа и от нарастващата враждебност в американско-иранските отношения.

Постигането на евентуално значимо съгласие с Китай може също да се провали от една бъдеща криза около Тайван; подобен би бил резултатът, ако вътрешнокитайската политическа динамика доведе до установяването на агресивен и враждебен режим; или пък просто ако се влошат китайско-американските отношения. Тогава Китай може да се превърне в сериозна, дестабилизираща света сила, която поставя под изключително напрежение американско-японските отношения и е в състояние да предизвика разрушителна геополитическа дезориентация в самата Япония. В една такава ситуация би била подложена на риск стабилността на Югоизточна Азия, а бихме могли само да предполагаме как би се отразило стечението на тези обстоятелства върху политиката на Индия – страна, решаваща за стабилността на Южна Азия.

Тези наблюдения трябва да ни напомнят, че нито глобалните проблеми, надхвърлящи границите на националната държава, нито по-традиционните геополитически въпроси могат да бъдат разрешени или дори овладени, ако започне да се руши съществуващата геополитическа структура на глобална власт. Вземайки предвид появяващите се на хоризонта признаци в Европа и Азия, всяка американска политика, която иска да разчита на успех, трябва да се фокусира върху Евразия като цяло и да се подчини на общ геостратегически проект.

ГЕОСТРАТЕГИЯ ЗА ЕВРАЗИЯ

Отправна точка за нужната политика трябва да бъде неотклонното признаване на три безпрецедентни условия, които определят понастоящем състоянието на световните дела: за първи път в историята 1) една отделна държава е истинска глобална сила, 2) глобално превъзходство има неевразийска държава и 3) неевразийска сила господства върху централната сцена на света – Евразия.

Една всеобхватна и последователна геостратегия за Евразия обаче трябва същевременно да се основава върху признаване на границите на ефективната американска сила и на свиването, с течение на времето, на нейния обсег. Както вече беше отбелязано, мащабите и разнообразието на Евразия, както и потенциалната сила на някои от нейните държави, ограничават дълбочината на американското влияние и възможностите за контрол върху хода на събитията. Това условие поставя акцент върху геостратегическите умения и върху селективното разполагане на американските ресурси върху огромната евразийска шахматна дъска. И след като безпрецедентната власт на Америка неизбежно ще отслабне с времето, приоритет трябва да бъде направляването на възхода на регионалните сили по начин, който да не заплашва глобалното върховенство на Америка.

Подобно на играта на шах, американските стратегии трябва да мислят с няколко хода напред, предполагайки вероятните контраходове. В този смисъл една последователна геостратегия трябва да прави разлика между краткосрочна перспектива (следващите 5–6 години), средносрочна перспектива (в рамките на около 20 години) и дългосрочна перспектива (над 20 години). При това тези фази не трябва да се разглеждат като строго очертани етапи, а като части от континуум. Първата фаза трябва постепенно и естествено да премине във втората – разбира се, чрез съзнателно насочване към нея, – а втората на свой ред трябва логично да доведе до третата.

В краткосрочна перспектива Америка е заинтересована да консолидира и да направи необратим геополитическия плурализъм на картата на Евразия. Това извежда на преден план маневриращи и манипулиращи ходове, за да се предот-

врати възникване на враждебна коалиция, която би искала да оспори превъзходството на Америка, да не говорим за по-малката вероятност една държава да се стреми към това. В средносрочна перспектива предшестващата ситуация трябва да доведе до по-сериозен акцент върху възникването на важни, но стратегически приемливи партньори, които, стимулирани от американското лидерство, биха допринесли за формирането на трансевразийска система за сигурност и сътрудничество. В един твърде далечен план предишните две фази би трябвало да породят глобално ядро на действително споделена политическа отговорност.

Най-непосредствената задача е да се гарантира, че никоя държава или коалиция от държави няма да са в състояние да изтласкат Съединените щати от Евразия или дори значително да ограничат ролята им на арбитър. Но консолидирането на трансконтинентален геополитически плурализъм трябва да се разглежда не като цел сама по себе си, а единствено като средство за осъществяване на средносрочната цел по формиране на истинско стратегическо партньорство в ключовите региони на Евразия. Малко вероятно е демократична Америка да пожелае да бъде постоянно ангажирана с трудната, изтощителна и скъпо струваща задача да се контролира Евразия посредством неспирно маневриране и манипулиране, подкрепяно от американските военни ресурси, за да се предотврати регионалното господство на която и да било отделна сила. Следователно първата фаза трябва логически и естествено да доведе до втората, където една умерена американска хегемония ще продължава да обезкуражава съперничеството на другите не само като прави прекалено висока цената на евентуалното предизвикателство, но и като не заплашва жизнените интереси на потенциалните претенденти за регионално превъзходство в Евразия.

Съответно на това средносрочните цели изискват изграждането на мрежа от действително партньорство преди всичко с обединена и политически самоопредишила се Европа, с регионално могъщ Китай, както и с (да се надяваме) постимперска и европейски ориентирана Русия и, по южната периферия на Евразия, с демократична Индия, играеща стабилизираща роля в областта. Тъкмо успехът или провалът на тези

усилия ще предопредели по-широките геополитически отношения с Европа и с Китай, които ще породят контекста, дефиниращ позитивната или негативната роля на Русия.

Оттук следва, че обединена Европа и разширеният Североатлантически съюз трябва да подпомогнат както краткосрочните, така и дългосрочните цели на американската политика. Една по-голяма Европа ще разшири обсега на американското влияние – а чрез приемането на новите членове от Централна Европа ще укрепи в европейските структури проамериканската линия, – без да формира такава степен на политическа интеграция на стария континент, която в близко бъдеще да постави под въпрос висшите геополитически интереси на Америка в други части на света и особено в Близкия изток. Самоопредилилата се политически Европа е от ключово значение за постепенното въвличане на Русия в системата на глобално сътрудничество.

Очевидно е, че Америка не е в състояние сама да създаде обединена Европа – това е проблем на европейците и най-вече на германците и на французите, – но е в състояние да блокира европейското обединение. А това може да се окаже катастрофално за стабилността на Евразия и следователно за интересите на САЩ. Всъщност много е вероятно, преди да се обедини истински, Европа за пореден път да се окаже разединена. В този смисъл от ключово значение за Америка е тя да работи в тясно сътрудничество с Франция и с Германия за формирането на жизнеспособна Европа, която ще остане свързана със Съединените щати и която ще разшири границите на своята демократична система на сътрудничество. Ето защо изборът между Германия или Франция не стои на дневен ред. Без която и да било от двете страни не би имало Европа, а без Европа не би имало трансевразийска система.

Практически погледнато, гореказаното изисква постепенното придвижване към поделено лидерство в НАТО, по-голямо внимание към желанието на Франция за по-съществена роля на Европа не само в Африка, но и в Близкия изток и непоколебима подкрепа за разширяването на ЕС на изток, дори и ЕС да се превърне в по-агресивен политически и икономически глобален играч.¹ Едно трансатлантическо споразумение за свободна търговия, вече предложено от редица воде-

щи атлантически лидери, също би могло да намали риска от разрастващото се икономическо съперничество между обединена Европа и Съединените щати. Във всеки случай евентуалното успешно погребване на вековечните европейски националистични антагонизми от страна на държавите от ЕС би било добра цена за известно постепенно ограничаване на решаващата роля на Америка като арбитър в Евразия.

Разширяването на НАТО и на ЕС би могло да събуди угасващото чувство на Европа за по-голяма световна мисия и да укрепи, с взаимна полза за Европа и за Америка, демократичните придобивки, спечелени след успешното приключване на Студената война. Залогът в случая е много голям: дългосрочните отношения на Америка със самата Европа. Сега се формира нова Европа и за да остане тази нова Европа част от „евроатлантическото“ геополитическо пространство, разширяването на НАТО е ключово важно. В същото време провалът на това разширяване, при положение, че са поети конкретни ангажменти, би разклатил идеята за разширяване на Европа и би деморализирал централноевропейците. Такъв провал в крайна сметка би разпалил заспалите понастоящем или угасващи претенции на Русия в Централна Европа.

Всъщност неуспехът на дирижираните от Америка усилия по разширяването на НАТО може да събуди още по-амбициозни желания от страна на Русия. Далеч не е очевидно – а историята дава силни аргументи тъкмо за обратното, – че руският политически елит споделя желанието на европейците за стабилно и трайно американско политическо и военно присъствие. Следователно, макар и поощряването на разширяващо се сътрудничество с Русия да е без съмнение желателно, за Америка е важно да изпрати ясно послание за своите геополитически приоритети. Ако трябва да се избира между по-широка евроатлантическа система и по-добри отношения с Русия, първият вариант е несравнимо по-значим за Америка.

По тази причина каквото и да било споразумение с Русия по проблемите на разширяването на НАТО не трябва да превръща тази страна в *de facto* вземащ решение член на съюза, което би довело до размиване на специфичния евроатлантически характер на НАТО, придавайки на новоприетите членове второкласен статут. Това може да позволи на Русия

не само да възобнови опитите си за възвръщане на сферата си на влияние в Централна Европа, но и да използва своето присъствие в НАТО за отслабване на ролята на Америка в Европа, като експлоатира американско-европейските разногласия.

От решаващо значение също така е, след като Централна Европа влезе в НАТО, всякакви нови договори за сигурност с Русия, отнасящи се за този регион, да бъдат действително реципрочни и следователно взаимно обвързващи. Ограниченията за разполагане на войски на НАТО и на ядрени оръжия на териториите на новите страни членки могат да бъдат важен фактор за разсейване на законните тревоги на Русия, но те трябва да бъдат съпроводени от симетрични руски гаранции за демилитаризирането на потенциално стратегически опасната калининградска зона и от ограничения върху разполагането на значителни войскови формирования по границите на бъдещите нови членки на НАТО и на ЕС. Макар всички новоосвободили се западни съседки на Русия да се стремят към стабилни отношения на сътрудничество с нея, факт е, че те продължават да се страхуват от тази страна по исторически разбираеми причини. Ето защо установяването на справедливо споразумение на НАТО/ЕС с Русия ще бъде приветствано от европейците като сигнал, че Русия най-после е направила толкова желания от всички постимперски избор в полза на Европа.

Този избор би могъл да проправи пътя на едно по-голямо усилие за повишаване статуса на Русия и на уважението към нея. Формалното членство в Г-7, както и раздвижването на механизма на ОССЕ за вземане на решение (в рамките на който може да се изгради специален Съвет за сигурност, включващ Америка, Русия и някои ключови европейски страни) биха позволили конструктивното ангажиране на Москва при формирането на измеренията на политиката и на мерките за сигурност в Европа. В съчетание с постоянната финансова помощ на Запада и с разгръщането на много по-амбициозни проекти за по-тесното обвързване на Русия с Европа посредством нова мрежа от магистрали и железопътни линии процесът на подкрепяне на руския избор в полза на Европа може да се придвижи значително напред.

Ролята на Русия в Евразия в по-далечна перспектива ще зависи до голяма степен от избора, който трябва да направи тази страна вероятно още през следващото десетилетие по отношение на собственото си самоопределение. Дори ако Европа и Китай разширят радиуса на своето регионално влияние, Русия ще си остане владетелка на най-голямата територия на света. Тя се разполага в десет времеви зони и е пространствено двойно по-голяма от Китай или от Съединените щати, надминавайки в това отношение дори обединена Европа. За това и териториалните загуби не са главният проблем на Русия. По-скоро огромна Русия трябва мъжествено да извлече действителните изводи от факта, че и Европа, и Китай са вече икономически по-могъщи, а Китай заплашва да я изпревари по пътя към социална модернизация.

При тези обстоятелства на руския политически елит трябва да му стане ясно, че основен приоритет на Русия е да се модернизира, вместо да изразходва напразни усилия за възвръщане на статуса си на велика сила. Като се имат предвид огромните мащаби и разнообразието на страната, става твърде вероятно една децентрализирана политическа система, основаваща се на свободния пазар, да разгърне творческия потенциал на руските хора и да разработи огромните природни ресурси на страната. На свой ред една такава по-децентрализирана Русия няма да бъде податлива на имперско мобилизиране. По-свободен вариант на Руска конфедерация – включваща европейска Русия, Сибирска република и Далекотоизточна република – би позволил по-лесно да се установят тесни икономически връзки с Европа, с новите държави от Централна Азия и с Изтока, което би ускорило руското развитие. Всяка от съставните части на конфедерацията ще бъде в състояние да развие локалния си творчески потенциал, задушаван с векове от тежката бюрократична ръка на Москва.

Един категоричен избор от страна на Русия в полза на Европа за сметка на имперския вариант би бил по-вероятен, ако Америка успешно реализира втория императив на отношенията си с Москва: а именно, подкрепа на преобладаващия геополитически плурализъм в постсъветското пространство. Подобна подкрепа би неутрализирила всякакви имперски из-

кушения. Постимперска и ориентирана към Европа Русия би разглеждала американските усилия в тази посока като полезни за консолидирането на регионалната стабилност и за намаляване на вероятността от конфликти по новите си, потенциално размирни южни граници. Но политиката на укрепване на геополитическия плурализъм не трябва да се поставя в зависимост от съществуването на добри отношения с Русия. Тази политика е по-скоро важен гарант в случай, че не бъдат постигнати такива добри отношения, защото препятства възраждането на каквато и да било заплашителна руска имперска политика.

Следователно политическата и икономическата подкрепа за най-важните новоосвободили се държави е неизменна част от една по-широка стратегия за Евразия. Укрепването на независима Украйна, която междувременно ще се определи като централноевропейска държава и ще установи по-тясна интеграция с Централна Европа, е решаващ компонент на подобна политика, какъвто компонент е и изграждането на близки отношения със стратегически ключови държави, например Азербайджан и Узбекистан, като част от по-широкия опит да се отвори Централна Азия към световната икономика (въпреки поставяните от Русия пречки).

Масштабните инвестиции в един все по-достъпен каспийско-централноазиатски регион не само биха подпомогнали укрепването на независимостта на новите държави там, но в по-далечен план биха били изгодни и за постимперска и демократична Русия. Разработването на енергийните източници и на природните ресурси от региона би ускорило икономическия растеж, пораждайки чувство за по-голяма стабилност и сигурност в тази част на света, и вероятно би намалило рисковете от балкански тип конфликти там. Облагите от ускореното регионално развитие, подпомагано от външни инвестиции, ще засегнат и слабо развитите гранични руски територии. Нещо повече, след като новите управляващи елити от региона осъзнаят факта, че Русия се е примирила с интегрирането им към глобалната икономика, те вече няма да се страхуват от политическите последици при по-тесни икономически връзки с тази страна. По такъв начин с течение на времето неимперска Русия ще получи признанието на силен

икономически партньор, който вече няма самосъзнанието на господар.

Гарантирайки стабилността и независимостта на Южен Кавказ и Централна Азия, Америка трябва да внимава да не отчужди от себе си Турция и да проучи какви са възможностите за подобряване на американо-иранските отношения. Ако Турция бъде пренебрегната от Европа, към която се е запътила, тя би придобила по-ислямски облик с по-голяма вероятност да се противопостави от злоба на разширяването на НАТО и с по-малка вероятност да сътрудничи на Запада в стремежа му да стабилизира светска Централна Азия и да я интегрира към световната общност.

В съответствие с това Америка трябва да използва влиянието си в Европа, за да подпомогне евентуалното приемане на Турция в ЕС и да настоява за третирането ѝ като европейска държава – ако, разбира се, във вътрешната политика на Анкара не настъпи драматичен обрат в ислямистка посока. Постоянните консултации с лидерите на тази страна относно бъдещето на Каспийския басейн биха укрепили в Турция чувството за стратегическо партньорство със Съединените щати. Америка също така трябва решително да подкрепя претенциите на Турция да се изгради тръбопровод от Баку до Сейхан на турското средиземноморско крайбрежие, чрез който тя да има достъп до находищата от Каспийския басейн.

Наред с това Америка не е заинтересована от продължаващата враждебност в отношенията си с Иран. Евентуалното помирение би трябвало да се основава на взаимно признаване на стратегическите интереси от стабилизиране на твърде размирното регионално обкръжение на Иран. От само себе си се разбира, че подобно помирение трябва да бъде желано и от двете страни, а не да се разглежда като благодеяние, което едната прави на другата. Съединените щати имат интерес от съществуването на силен, дори религиозно мотивиран, но не и фанатично антизападно настроен Иран, а в крайна сметка иранският политически елит също би трябвало да си даде сметка за това обстоятелство. Междувременно американските дългосрочни интереси в Евразия биха били по-добре подплатени, ако Вашингтон изостави настоящите си възражения към турско-иранското икономическо сътрудничество, особено

но относно изграждането на нови тръбопроводи или относно изграждането на други общи структури между Иран, Азербайджан и Туркменистан. Солидното американско участие във финансирането на подобни проекти също отговаря на интересите на Съединените щати.²

Необходимо е също да се подчертае потенциалната роля на Индия, макар понастоящем тя да е относително пасивен играч на евразийската сцена. В геополитическо отношение Индия е неутрализирана от китайско-пакистанската коалиция, а слабата днес Русия не може да ѝ предложи политическата помощ, оказвана някога на тази страна от Съветския съюз. Оцеляването на нейната демокрация обаче е изключително важно, защото тя опровергава по-добре, отколкото цели томове научни писания представата, че човешките права и демокрацията са постижение единствено на Запада. Индия доказва, че антидемократичните „азиатски ценности“, пропагандирани от Сингапур до Китай, са си просто антидемократични, без да бъдат специфично азиатски. Провалът на Индия в това отношение би бил удар по перспективите за демокрация и би отстранил от сцената сила, която допринася за подобряване на баланса на азиатската арена, особено като се има предвид регионалният геополитически възход на Китай. Оттук следва, че е съвсем навременно все по-голямото ангажиране на Индия в дискусии около регионалната стабилност и най-вече относно бъдещето на Централна Азия, да не говорим за осъществяването на преки двустранни отношения между министерствата на отбраната на САЩ и на Индия.

Геополитическият плурализъм в Евразия като цяло не би бил нито постижим, нито стабилен без задълбочаване на стратегическото разбирателство между Америка и Китай. Следователно, политиката на ангажиране на Китай в сериозен стратегически диалог и евентуално в тристранна структура, включваща също и Япония, е необходимата първа стъпка за повишаване на китайското желание за помирение с Америка, което отговаря на редица общи за двете страни геополитически интереси (особено в Североизточна и в Централна Азия). Наложително е също Вашингтон да отстрани всякакви неясноти относно ангажиментите на Америка към политиката за единен Китай, ако не искаме проблемът с Тай-

ван да се усложни още повече, особено след присъединяването на Хонконг. Поради същата причина китайците са заинтересовани да превърнат това присъединяване в успешна демонстрация на принципа, че дори Велик Китай може да толерира и да опазва различието на вътрешнополитическите системи.

Макар – както е показано в Глава четвърта и в Глава шеста – да е малко вероятно формирането на китайско-руско-иранска коалиция срещу Америка, ако изключим временното тактическо позъорство, за Съединените щати е важно да преговарят с Китай по начин, който няма да тласне Пекин в тази посока. Китай би бил ключовата държава във всеки такъв „антихегемонистки“ съюз. Той би бил най-силният, най-динамичният и затова водещият компонент. Подобна коалиция би могла да кристализира само около един недоволен, разочарован и враждебен Китай. Нито Русия, нито Иран имат потенциала да се превърнат в център на такава коалиция.

Ето защо решаващо значение в случая има американо-китайският стратегически диалог относно сферите, които двете страни биха желали да видят свободни от господството на други претенденти за хегемония. Но за да получи развитие, този диалог трябва да бъде последователен и сериозен. В хода на подобно общуване могат да бъдат поставени по-убедително спорните въпроси за човешките права и за Тайван. Тук трябва съвсем ясно да се подчертае, че въпросът за вътрешното либерализиране на Китай не е чисто китайски проблем, тъй като само демократичен и проспериращ Китай има изгледи да привлече по мирен начин Тайван. Всеки опит за насилствено обединяване не само ще постави под заплахата американо-китайските отношения, но неизбежно ще доведе до неприятни последици за възможността Китай да привлича чужди капитали и да поддържа развитието си. По този начин ще бъдат поставени под въпрос претенциите на Пекин за регионално превъзходство.

Макар Китай да се развива като регионално доминантна сила, няма голяма вероятност той скоро да стане глобална сила (по причини, изложени в Глава шеста), поради което параноичните страхове от глобалното могъщество на тази страна само подхранват мегаломанията в Пекин и могат да

се окажат източник на сбъдващо се предсказание за повишаване на напрежението между Америка и Китай. По тази причина няма защо Китай да бъде обуздаван или омилоствивяван. Той трябва да бъде третиран с уважение като най-голямата бързо развиваща се държава в света и като – поне засега – страната, демонстриращата най-голям успех в това отношение. Вероятно е също така да нараства неговата геополитическа роля не само в Далечния изток, но и в Евразия като цяло. Ето защо би било важно Китай да бъде кооптиран в ежегодната среща на високо равнище на Г-7, особено след като включването на Русия разширява фокуса на срещата, прибавяйки към икономическото и политическо измерение.

С по-тясното интегриране на Китай към световната система, което ще го направи по-малко склонен да експлоатира регионалното си превъзходство по политически праволинеен начин, възникването *de facto* на сфера на почит към Китай в области от исторически интерес за тази страна вероятно ще стане част от формирането на евразийска структура на геополитическо помирение. Дали към една такава сфера ще се присъедини и обединена Корея зависи до голяма степен от напредъка в помирението между Япония и Корея (което Америка трябва активно да поощрява), но във всеки случай е малко вероятно обединението на Корея без подобряване на отношенията на Америка с Китай.

На определен етап Велик Китай неизбежно ще настоява за разрешаване на проблема с Тайван, но степента на включването на Китай в обвързваща мрежа от международни икономически и политически отношения може да окаже позитивно влияние върху характера на китайската вътрешна политика. Ако присъединяването на Хонконг към Китай не се окаже репресивно, тогава формулата на Дън Сяопин за Тайван „една страна, две системи“ може да се предефинира като „една страна, няколко системи“. Това може да направи обединението по-приемливо и за двете страни, което още веднъж подкрепя тезата, че без известна политическа еволюция на самия Китай не е възможно мирното възраждане на обединен Китай.

Във всеки случай по исторически, както и по геополитически причини Пекин трябва да разглежда Америка като свой

естествен съюзник. За разлика от Япония или от Русия Америка никога не е имала териториални претенции към Китай, а за разлика от Великобритания тя никога не го е унижавала. Нещо повече, без стабилен стратегически консенсус със Съединените щати Китай трудно може да продължи да привлича големи чужди инвестиции, които са толкова необходими за икономическия му растеж, а оттук и за постигането на регионално превъзходство. По същата причина без американско-китайско стратегическо сближаване, което да послужи като източна котва на американските ангажименти в Евразия, Америка не може да има геостратегия за азиатския континент; а без такава геостратегия тя не би имала и геостратегия за Евразия. Така за Америка регионалното господство на Китай, кооптиран в по-широка рамка на международно сътрудничество, може да се окаже жизненоважен геостратегически актив – равностоен на Европа в това отношение и с по-голяма тежест от Япония – за гарантиране на стабилността в Евразия.

За разлика от ситуацията в Европа обаче скоро не може да се очаква формирането на демократично предимство в източната част на континента. Поради това става още по-важно усилията на Америка за задълбочаване на стратегическите отношения с Китай да се основават на недвусмисленото признание, че демократична и икономически преуспяваща Япония е първостепенният тихоокеански и ключовият глобален партньор на Съединените щати. Макар че Япония не може да бъде господстваща регионална сила в Азия предвид на неприязнените чувства, които предизвиква в страните от континента, тя може да стане водеща световна сила. Токио може да поеме влиятелна глобална роля, като си сътрудничи тясно със Съединените щати по онова, което може да се нарече нов дневен ред на глобални интереси, избягвайки осъдените на неуспех и компрометиращи го опити да се превърне в регионална сила. В този смисъл задачата на американските политици трябва да бъде насочването на Япония по един такъв път. Еwentуално американско-японско споразумение за свободна търговия, което ще породви общо икономическо пространство, би укрепило връзките между двете страни и би подпомогнало гореспоменатата цел, с което полезността на

това сътрудничество би била подложена на двустранна проверка.

Тъкмо посредством близките си политически отношения с Япония Америка би успяла да възприеме по-добре китайските регионални аспирации и да не позволи те да придобият насилствен израз. Само на тази основа може да бъде изградена сложната тристранна структура, включваща глобалното могъщество на Америка, регионалното превъзходство на Китай и международното лидерство на Япония. Но това широко геостратегическо сътрудничество може да бъде подкопано от недомисленото разширяване на американско-японския военен съюз. Централната роля на Япония не трябва да бъде тази на непотопляем самолетносащ на Америка в Далечния изток, нито пък страната може да бъде основният военен партньор на Съединените щати и още по-малко потенциална регионална сила в Азия. Погрешните опити за реализирането на който и да било от току-що споменатите варианти могат да доведат до отрязването на Америка от азиатския континент, до компрометиране на изгледите за постигане на стратегически консенсус с Китай и в крайна сметка до ерозиране на способността на САЩ да установят стабилен геополитически плурализъм в цяла Евразия.

ТРАНСЕВАЗИЙСКА СИСТЕМА ЗА СИГУРНОСТ

Стабилността на геополитическия плурализъм в Евразия, изключващ появата на отделна доминираща сила, би се повишила от еwentуалното възникване, може би някъде в началото на следващото столетие, на трансевазийска система за сигурност (ТЕСС). Такъв договор за трансконтинентална сигурност трябва да включва разширения Северноатлантически съюз – обвързан с Русия чрез споразумение за сътрудничество – и Китай, както и Япония (която ще продължава да бъде партньор на Съединените щати в рамките на двустранния договор за сигурност). Но за да се стигне дотам, трябва най-напред да се разшири НАТО и да се ангажира Русия в по-широка регионална рамка на сигурност. В допълнение към това американците и японците трябва да започнат консултации и да установят по-тясно сътрудничество помежду си, за

да се задвижи тристранният диалог по политиката и сигурността, включващ и Китай. Тези тристранни разговори по въпросите на сигурността биха могли впоследствие да ангажират повече азиатски участници и да доведат по-късно до диалог между тях и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа. Подобен диалог на свой ред ще прокара пътя за поредица от конференции на всички европейски и азиатски държави, превръщайки се по такъв начин в начална точка на процеса на институционализиране на една трансконтинентална система на сигурност.

С течение на времето може да кристализира една по-формална структура, подпомагаща възникването на трансевразийска система на сигурност, която за пръв път ще обхване целия континент. Формирането на тази система – дефинирането на нейното съдържание и институционализирането му впоследствие – може да се окаже най-мащабната инициатива на политическата архитектура през следващото десетилетие, ако очертаните по-горе модели на политика създадат необходимите предпоставки за това. Подобна широка рамка на трансконтинентална сигурност би могла също така да включва постоянен Съвет за сигурност, съставен от основните евразийски структурни единици, за да се повиши способността на ТЕСС да гарантира ефикасно сътрудничество по решаващите въпроси на глобалната стабилност. Америка, Европа, Китай, Япония, конфедеративна Русия и Индия, както и някои други страни могат да образуват ядрото на такава добре структурирана трансконтинентална система. Евентуалното възникване на ТЕСС постепенно ще снесе голяма част от бремето на Америка и същевременно ще укрепи ключовата ѝ роля на арбитър и стабилизатор на Евразия.

ОТВЪД ПОСЛЕДНАТА ГЛОБАЛНА СВРЪХСИЛА

В дългосрочна перспектива вариантите на глобална политика във все по-голяма степен ще изключват съсредоточаването на хегемонистка власт в ръцете на една отделна държава. В този смисъл Америка е не само първата и единствена действително глобална свръхсила, но вероятно ще бъде и последната.

И това е така не само защото националните държави все повече се отварят една за друга, но и защото знанието като власт става много по-разпръснато, в по-голяма степен споделяно и по-малко ограничавано от национални граници. Икономическата власт също ще става все по-разпръсната. През следващите години едва ли една отделна сила ще е в състояние да постигне равнището на 30 % от световния БВП, поддържано от Америка през по-голямата част от този век, да не говорим за петдесетте процента, постигнати от нея през 1945 г. Някои оценки показват, че към края на това десетилетие Америка все още ще дава около 20 % от световния БВП, с евентуално спадане до около 10–15 % към 2020 г., когато другите сили – Европа, Китай и Япония – увеличат своя дял приблизително до американското равнище. Но глобално икономическо превъзходство, установено от една държава, като американското през настоящия век, е малко вероятно, а това очевидно крие мащабни военни и политически последици.

Нещо повече, самият многонационален и безпрецедентен характер на американското общество улеснява задачата на Америка да универсализира своята хегемония, без да ѝ позволи тя да се прояви като строго национална. В този смисъл един стремеж например от страна на Китай да постигне глобално превъзходство би бил разглеждан от другите като опит да се наложи национална хегемония. Съвсем простичко казано, всеки може да стане американец, но само един китаец може да бъде китаец – а това поставя препятствие пред всяка по същността си национална глобална хегемония.

Така че, след като американското лидерство започне да залязва, световното превъзходство на САЩ едва ли ще бъде повторено от друга отделна държава. Затова ключовият въпрос за бъдещето е: „Какво ще завещае Америка на света като трайно наследство от своята хегемония?“

Отговорът отчасти зависи от това колко ще продължи това превъзходство и доколко енергично ще формира Америка рамката на значимо партньорство между силите, което с течение на времето да бъде формално институционализирано. В действителност срокът на историческата възможност Съединените щати конструктивно да експлоатират глобалната си власт може да се окаже относително кратък както по вътреш-

ни, така и по външни причини. Никога досега една истински популистка демокрация не е постигала световно превъзходство. Самото преследване на власт и особено икономическата цена и човешките жертви, които упражняването на такава власт често пъти изисква, не съответстват като цяло на демократичните инстинкти. Демокрацията е враждебна на имперската мобилизация.

Всъщност главният проблем пред бъдещето вероятно ще бъде дали Америка може да стане първата свръхсила, неспособна или нежелаеща да упражнява своето могъщество. Може ли тя да се окаже импотентна глобална сила? Демоскопските изследвания показват, че само едно малцинство от около 13 % американци подкрепя твърдението, че „в качеството си на единствена свръхсила Съединените щати трябва да продължат да бъдат неоспоримият световен лидер при решаване на международните проблеми“. Огромното мнозинство (74 %) предпочита Америка „да сподели усилията за разрешаване на международните проблеми с други страни“³.

Освен това, превръщайки се все повече в мултикултурално общество, Америка може да се натъкне на трудности при търсенето на консенсус по външнополитически въпроси, освен в случаи на масирана и широко осъзнавана заплаха от вън. Подобен консенсус беше налице по време на Втората световна война и дори в периода на Студената война. Неговите корени обаче бяха не само в дълбоката привързаност към демократичните ценности, над които според разбирането на американците беше надвиснала заплаха, но също и в културната и етническата близост на предимно европейските жертви на тоталитаризма.

При отсъствието на подобна външна заплаха за американското общество може да се окаже много по-трудно да постигне съгласие по вариантите на външна политика, които няма да се отнасят непосредствено до дълбоко вкоренени убеждения и до широко споделяно културно-етническо състрадание и които все пак ще изискват продължителен и понякога скъпо струващ имперски ангажимент. Както изглежда, най-голямо политическо влияние имат две радикално противоположни гледни точки за последиците от историческата победа на Америка в Студената война: от една страна,

възгледът, че краят на Студената война трябва да доведе до значително намаляване на глобалните ангажименти на Съединените щати, независимо от следствията за позицията на тази страна в света; и, от друга страна, схващането, че е дошло време за истинско многостранно международно сътрудничество, в името на което Америка дори би трябвало да отстъпи част от своя суверенитет. Двете противоположни разбирания диктуват и поведението на съответните избиратели.

По-общо казано, културните промени в Америка могат да се окажат в разрез с необходимостта от постоянното упражняване на имперска сила отвъд океана. Упражняването на такава сила изисква висока степен на идеологическа мотивация, интелектуално ангажиране и патриотизъм. Доминиращата днес в САЩ култура обаче е ориентирана към масовото развлечение, в което господстват индивидуално хедонистични и социално искейпистки мотиви. Съвкупният ефект от всичко това е затрудненото постигане на необходимия политически консенсус в полза на продължителното и понякога скъпо струващо американско лидерство в света. В това отношение масовите комуникации играят особено важна роля, предизвиквайки силно отвращение срещу всяка селективна употреба на сила, която води до макар и нищожни поражения.

Както Америка, така и Западна Европа все по-трудно се справят с културните последици от социалния хедонизъм и от драматичното изтласкване в периферията на религиозно мотивираните ценности на обществото. (В това отношение е поразителен паралелът с упадък на имперските системи, за който стана дума в Глава първа.) Следващата оттук културна криза се съпровожда от все по-широкото разпространение на наркотиците и, особено в Америка, от обвързването им с расовия проблем. И най-сетне, нормата на икономически растеж не е в състояние да следва нарастващите материални очаквания, стимулирани от една култура, която поставя акцент върху потреблението. Не би било преувеличено да се каже, че в най-добре изразените части на западното общество все повече нараства чувството на историческа тревога и дори на песимизъм.

Преди около половин век Ханс Кон, един забележителен историк, обобщавайки трагичния опит от двете световни вой-

ни и наблюдавайки опустошителните последици от предизвикателствата на тоталитаризма, отбеляза, че Западът може да се окаже „уморен и изтощен“. Всъщност тревогата му се дължи на това, че: „Човекът на XX век е станал по-неуверен в себе си, отколкото предшественика му от XIX век. Собственият му опит го прави свидетел на тъмните сили на историята. Отново изплуват неща, които сякаш принадлежаха на миналото: фанатична вяра, непогрешими лидери, робство и кървава разправа, изкореняването на цели народи, безчовечност и варварство.“⁴

Липсата на увереност се усилва от ширещите се разочарования след края на Студената война. Вместо „нов световен ред“, основаващ се на консенсус и хармония, „нещата, които сякаш принадлежаха на миналото“, неочаквано стават бъдеще. Макар че етническите конфликти едва ли ще доведат до нова голяма война, те са заплаха за мира в големи части от земното кълбо. По такъв начин поне още известно време войната няма да бъде анахронизъм. Като се има предвид, че по-заможните държави са по-въздържани поради технологичните възможности за самоунищожение и по силата на собствения си интерес, войната вероятно ще се окаже лукс, който могат да си позволят само бедните народи по света. В обозримо бъдеще бедните две трети от човечеството могат и да не бъдат мотивирани от задръжките на привилегированите.

Трябва да се отбележи, че в международните конфликти и в терористичните актове досега учудващо не бяха използвани оръжия за масово унищожение. Трудно е да се предвиди докога ще е валидно това самоограничаване, но все по-голямата достъпност, не само за отделни държави, а и за организирани групи, на средства, които могат да предизвикат масови поражения – чрез употребата на ядрени или на бактериологични оръжия, – неизбежно увеличава вероятността от тяхната употреба.

Накратко, Америка като първостепенна световна сила разполага с много къс срок на историческа възможност. Настоящият момент на относителен световен мир може да се окаже краткотраен. Тази перспектива прави неотложна необходимостта от такова ангажиране на Америка със световни-

те дела, което да е съзнателно фокусирано върху повишаване на международната геополитическа стабилност и което да вдъхне чувство на исторически оптимизъм в страните от Запада. Този оптимизъм изисква доказана способност за справяне едновременно с вътрешни социални и външни геополитически предизвикателства.

Но събуждането на оптимизма на Запада и универсализирането на неговите ценности не зависи само от Америка и от Европа. Япония и Индия демонстрират, че идеята за човешките права и значимостта на демократичния експеримент могат да виреят и в азиатска среда както във високоразвити, така и в развиващи се страни. Следователно неотклонният демократичен възход на Япония и на Индия е от изключителна важност за поддържането на устойчива перспектива за бъдещия образ на света. Всъщност опитът на тези страни, както и този на Южна Корея и на Тайван, показва, че икономическият растеж на Китай, съчетан с натиск отвън за промени, породени от по-сериозно международно обвързване, би могъл да доведе до постепенното демократизиране на китайската система.

Посрещнето на тези предизвикателства е бреме и уникална отговорност на Америка. Като се има предвид реалността на американската демокрация, една ефикасна реакция би изисквала формирането на публично разбиране за неотменната значимост на американската мощ при формиране на разширяваща се рамка на стабилно геополитическо сътрудничество, която едновременно да изключва глобалната анархия и да неутрализира появата на нов претендент за световна власт. Тези две цели – отстраняването на глобалната анархия и възпрепятстването на появата на нов могъщ съперник – са неотделими от дългосрочното дефиниране на целта на американския глобален ангажимент, а именно изграждането на стабилна рамка за глобално геополитическо сътрудничество.

За съжаление засега опитите да се формулира нова основна глобална цел пред Съединените щати след края на Студената война са прекалено едноизмерни. Те не успяват да обвържат необходимостта от подобряване на условията на живот с императива за съхраняване на централното значение на американското лидерство в световните дела. Могат да се по-

сочат няколко подобни опита в последно време. По време на първите две години от управлението на Клинтъновата администрация защитата на „неотклонна многостранност“ в международните отношения не вземаше предвид в достатъчна степен основните реалности в баланса на силите. По-късно алтернативният акцент върху идеята, че Америка трябва да се съсредоточи върху глобалното „демократично-разширяване“, не бе достатъчно съобразен със заинтересоваността на Съединените щати от поддържане на глобалната стабилност или дори от поощряването на известни (макар и за съжаление не „демократични“) отношения по целесъобразност с някои сили, например с Китай.

Още по-малко удовлетворително е по-тясното фокусиране на приоритета на Съединените щати – например върху стремежа да се премахне съществуващата несправедливост при разпределението на доходите в света, върху формирането на „зряло стратегическо партньорство“ с Русия или върху ограничаването на разпространението на въоръженията по света. Другите алтернативи – Америка да се съсредоточи върху опазването на природната среда или върху справянето с локалните войни – също пренебрегват реалностите в разпределението на силите. В резултат от това нито една от изброените формулировки не отразява изцяло потребността от изграждане на минимална геополитическа стабилност като важна основа за продължаване на американската хегемония и за ефикасното препятстване на международната анархия.

Накратко казано, целта на американската политика трябва да бъде неапологетично двустранна: да се укрепи господстващата позиция на Америка поне през следващите петнайсет години, ако не и за по-дълго време, и да се изгради геополитическа рамка, която да поема неизбежните шокове и напрежения от социално-политическите промени при едновременно разгръщане на геополитическото ядро, споделящо отговорността за мирен контрол на световните дела. Една продължителна фаза на постепенно разширяващо се сътрудничество с ключовите евразийски партньори, по отношение на които Америка трябва да бъде стимулатор и арбитър, може също да подпомогне формирането на условия за евентуално преобразуване на съществуващите и твърде старомод-

ни вече структури на ООН. Новото разпределение на отговорностите и на привилегиите в тези структури следва да вземе предвид променените реалности в баланса на силите, толкова драстично различни в сравнение с 1945 г.

Подобни усилия ще имат допълнителното историческо предимство да се възползват от новата мрежа на глобални връзки, която бързо се разпространява отвъд традиционната система на националните държави. Тази мрежа – изтъкана от мултинационалните корпорации, неправителствените организации (а много от тях са транснационални по характер), научните общности и подкрепяна чрез Интернет – вече поражда една неформална глобална система, съответстваща по дух на по-институционализираното и всеобхватно световно сътрудничество.

По такъв начин в течение на следващите няколко десетилетия би могла да възникне добре функционираща структура на глобално сътрудничество, основаваща се на геополитическите реалности, която да поеме мантията от настоящия световен „регент“, понесъл временно бремето на отговорността за стабилността и за мира в света. Геостратегическият успех на тази кауза би бил подходящото наследство на Америка като първата, единствена и последна действително глобална свръхсила.

БЕЛЕЖКИ

ГЛАВА ПЪРВА

1. Donald Puchala „The History of the Future of International Relations,” *Ethics and International Affairs* 8 (1994):183.
2. Цитат по неговата статия „Creating Liberal Order: The Origins and Persistence of the Postwar Western Settlement,” University of Pennsylvania, Philadelphia, November 1995.

ГЛАВА ВТОРА

1. Samuel P. Huntington. „Why International Primacy Matters,” *International Security* (Spring 1993):83.
2. Roy Denman. *Missed Chances* (London: Cassel, 1966)
3. Из доклада на Робърт Скиделски в *From the Atlantic to the Urals*, ed. David P. Caleo and Philip H. Gordon (Arlington, Va.:1992), p.145.
4. А. Богатирьов и В. Кременюк (и двамата – стари научни сътрудници в Института за САЩ и Канада) в „Настоящи отношения и перспективи за взаимно сътрудничество между Русия и Съединените щати”, *Независимая газета*, 28. VI. 1996.

ГЛАВА ТРЕТА

1. Така например като процент от общия бюджет германският принос се равнява на: 28,5 % в ЕС; 22,8 % в НАТО; 8,93 % в ООН; в допълнение към това тя държи най-големия дял от акции в Световната банка и в ЕБВР (Европейска банка за възстановяване и развитие).
2. Цитат от *Le Nouvel Observateur*, August 12, 1996.
3. Срв. неговата *History of Europe, from the Pyrenean Peace to the Death of Louis XIV*.
4. *Politiken Sondag*, August 2, 1996 (курсивът мой, 36. Бж.).

5. Трябва да се отбележи, че влиятелни гласове във Финландия и Швеция започват да обсъждат възможността за асоцииране с НАТО. През май 1996 г. шведските медии цитират финландския министър на отбраната, който се застъпва за разполагането на сили на НАТО на скандинавска земя, а през август 1996 г. Комисията по отбраната към шведския парламент в документ, симптоматичен за постепенната склонност към по-тясно сътрудничество с НАТО в сферата на сигурността, препоръчва Швеция да се присъедини към Западноевропейската група по въоръжението, към която принадлежат само членове на НАТО.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

1. В „Our Security Predicament,” *Foreign Policy* 88 (Fall 1992):60.
2. Александър Проханов. „Трагедията на централизма”, *Литературная Россия*, Януари 1990, с. 4–5.
3. Интервю в *Российская газета*, 12. I. 1992.
4. А. Богатирьов и В. Кременюк (старши научни сътрудници в Института за САЩ и Канада), в „Американците няма да спрат никога сами”, *Независимая газета*, 28. VI. 1996.
5. Така например Дмитрий Рюков, един от главните съветници на Елцин, в изявление пред агенция *Интерфакс* (20. XI. 1996) разглежда Украйна като „временно явление”, а вестник *Общая газета* информира, че „в близко бъдеще събитията в Източна Украйна могат да изправят Русия пред много труден проблем. Масовите демонстрации на недоволство... ще бъдат съпроводени от призови и дори от настоявания към Русия да наложи властта си в региона. Малцина в Москва са готови да подкрепят такива планове”. Загрижеността на Запада от руските намерения се усилва от руските претенции за Крим и за Севастопол или от такива провокативни актове, като включването в края на 1996 г. на Севастопол в прогнозата за времето на руската обществена телевизия.
6. N. S. Trubetzkoy. „The Legacy of Genghis Khan,” *Cross Currents* 9 (1990):68.
7. Интервю в *L'Espresso* (Rome), July 15, 1994.
8. Алексей Богатирьов. „Настоящи отношения и перспективи за взаимодействието между Русия и Съединените щати”, *Независимая газета*, 28. VI. 1996.
9. В началото на 1996 г. генерал Александър Лебед публикува забележителна статия („Залезът на империята или прераждането на Русия”, *Сегодня*, 26. IV. 1966), която извървява важен път в тази посока.

ГЛАВА ПЕТА

1. *Завтра*, 28. VI. 1996.
2. „Какво иска Русия в Задкавказието и в Централна Азия“, *Независимая газета*, 24. I. 1995.

ГЛАВА ШЕСТА

1. „Официален документ предвижда безредици в периода след Дън“, *Чен Мин* (Хонконг), 1. II. 1995. Тази статия предлага подробно резюме на два анализа, подготвени за партийното ръководство и разглеждащи различните форми на политически възмущения. Западната гледна точка по същата тема се съдържа в Richard Baum, „China after Deng: Ten Scenarios in Search of Reality“, *China Quarterly* (March 1996).
2. В един прекалено оптимистичен доклад, озаглавен „Китайската икономика с лице към XXI век“ и издаден през 1996 г. от китайския Институт за количествени икономически и технически изследвания, се прави оценката, че доходът на глава от населението в Китай през 2010 г. ще бъде около 735\$, или само с около 30\$ по-висок от дефиницията на Световната банка за страна с пределно нисък доход.
3. Според в. *Яджоу Джоукан* (Азиатска седмица), 25. IX. 1994, съвкупните авоари на 500 водещи компании в Югоизточна Азия, собственост на китайци, се равняват на около 540 милиарда долара. Други ги оценяват на дори още по-голяма сума: *International Economy*, November/December 1996, отбелязва, че годишният доход на китайците извън Китай се приближава до горната цифра и се равнява грубо на БВП на континентален Китай. За живеещите извън страната си китайци се твърди, че контролират около 90 % от индонезийската икономика, 75 % от тази на Тайланд, 50–60 % от малайзийската и цялата икономика на Тайван, Хонконг и Сингапур. Загрижеността от тази ситуация дори принуди бившия посланик на Индонезия в Япония публично да предупреди за „китайска икономическа интервенция в региона“, която не само може да експлоатира китайското присъствие там, но и да доведе до финансирани от Китай „марионетни правителства“ (Saydiman Suryohadiprojo, „How to Deal with China and Taiwan“, *Асахи Шимбун* [Токио], 23. IX. 1996).
4. Симптоматичен в това отношение е репортажът в излизания на английски език банкокски всекидневник *The Nation* (March 31, 1997) за визитата в Китай на тайландския министър-председател

Чавалит Йонгчаюд. За цел на посещението се представя изграждането на здрав стратегически съюз с „Велик Китай“. Заявява се, че тайландското ръководство „признава Китай за свръхсила с глобална роля“ и желае да послужи като „мост между Китай и АСЕАН“. Сингапур отива дори още по-далеч в идентифицирането си с Китай.

5. Song Yimin. „A Discussion of the Division and Grouping of Forces in the World After the End of the Cold War“, *International Studies* (Китайски институт за международни изследвания, Пекин) 6–8 (1996):10. Тази оценка за Америка изразява гледището на висшето китайско ръководство, което личи от обстоятелството, че по-кратък вариант на този анализ е публикуван в официалния орган на партията в. „Женмин жибао“ на 29. IV. 1996 г.
6. Детайлно изследване на евентуалното американско намерение да се изгради подобна антикитайска азиатска система се съдържа в Wang Chunyin, „Looking Ahead to Asia-Pacific Security in the Early Twenty-first Century“, *Гуодзи Джануан* (Световен преглед), February 1996.

Друг китайски коментатор заявява, че американско-японският Договор за сигурност се преобразува от „защитен чадър“, обрнат срещу съветската мощ, в „атакуващо копие“, насочено срещу Китай (Yang Baijiang, „Implications of Japan-U.S. Security Declaration Outlined“, *Сяндай Гуодзи Гуанси* [Съвременни международни отношения], 20. VI. 1996). На 31. I. 1997 г. авторитетният всекидневник на Китайската комунистическа партия „Женмин жибао“ публикува статия, озаглавена „Укрепването на военния съюз не отговаря на духа на времето“, в която предефинирането на обсега на американско-японското военно сътрудничество се обявява за „опасен ход“.

7. *Japan Digest* от 25. II. 1997 г. съобщава, че според поръчано от правителството изследване на общественото мнение едва 36 % от японците са приятелски настроени към Южна Корея.
8. Като примери можем да посочим комисията „Хигуши“, група от съветници към министър-председателя, очертала „трите стълба на японската политика на сигурност“ в доклад от лятото на 1994 г., който акцентира върху първостепенното значение на американско-японските връзки в сферата на сигурността, но същевременно се застъпва за азиатски многостранен диалог по тези въпроси; доклада на комисията „Озава“ „Перспектива за една нова Япония“; публикувания в „Йомиури Шимбун“ през май 1995 г. проект за „Всеобхватна политика на сигурност“, който освен всичко друго

- препоръчва използването на японски военни сили в чужбина за омиротворяващи операции; доклада от април 1996 г. на японската Асоциация на корпоративните директори (Association of Corporate Executives) (*Кензай доюкай*), подготвен с помощта на екип специалисти от банка „Фуджи“, който настоява за по-голяма симетрия в американо-японската отбранителна система; доклада, озаглавен „Възможности и роля на системата за сигурност в азиатско-тихоокеанския регион“, предоставен на министър-председателя през юни 1996 г. от японския Форум за международна политика; както и множеството книги и статии, публикувани през последните няколко години, които често пъти са по-популярни, по-крайни в препоръките си и по-често цитирани от западните медии, отколкото споменатите по-горе доклади. Така например през 1996 г. един сборник, издаден от японски генерал, предизвиква обширни коментари в пресата, защото обсъждаше допускането, че при определени условия Съединените щати може да не успеят да защитят Япония, поради което страната трябва да увеличи отбранителния си потенциал (вж. Yasuhiro Morino, ed., *Next Generation Ground Self-Defence Force*, както и коментарите в „Myths of the U.S. Coming to Our Aid,“ *Санкей Шимбун*, 4. III. 1996).
9. Някои консервативни японски политици се изкушават да осъществят идеята за специални японо-тайвански отношения, поради което за тази цел през 1966 г. бе създадена Японо-тайванска парламентарна асоциация. Както може да се очаква, китайската реакция е изключително враждебна.
 10. На среща през 1996 г. с висши китайски администратори в областта на националната сигурност и на отбраната аз очертах (използвайки в определени моменти съзнателно неясни формулировки) следните области на общ стратегически интерес като основа за такъв диалог: 1) мирна Югоизточна Азия; 2) неупотреба на сила при разрешаването на проблемите по крайбрежието; 3) мирно обединяване на Китай; 4) стабилност в Корея; 5) независимост на Централна Азия; 6) баланс между Индия и Пакистан; 7) икономически динамична и ангажирана с международните дела Япония; 8) стабилна, но не много силна Русия.
 11. Силни аргументи в полза на тази инициатива с посочване на взаимните икономически изгоди може да се намери в Kurt Tong, „Revolutionizing America's Japan Policy,“ *Foreign Policy* (Winter 1996–1997).

1. На състоялата се през февруари 1997 г. в Брюксел Конференция за Европа и Америка на Центъра за международни и стратегически изследвания бяха направени редица конструктивни предложения в този смисъл. Те варират от съвместни усилия за провеждане на структурна реформа, предназначена да намали държавния дефицит, до разгръщането на широка европейска база в сферата на отбранителната индустрия, която да укрепи трансатлантическото отбранително сътрудничество и да повиши ролята на Европа в НАТО. Полезен списък от тези и други инициативи се съдържа в David C. Gompert and F. Stephen Larrabee, eds., *America and Europe: A Partnership for a New Era* (Santa Monica, Calif.: RAND, 1997).
2. Тук е подходящо да се цитира мъдрият съвет на моя колега от Центъра за международни и стратегически изследвания Антъни Кордъсман (от статията му „The American Threat to the United States,“ February 1997, p.16, произнесена преди това като доклад в Арми Уор Колидж), който предупреждава за склонността на САЩ да демонизират проблеми и дори цели нации. Или както казва самият той: „Иран, Ирак и Либия са случаи, при които Съединените щати се изправят срещу враждебни режими, представляващи реална, но ограничена заплаха, и ги „демонизират“, без да имат средносрочна или дългосрочна стратегия спрямо тях. Американските политици не трябва да се надяват тотално да изолират тези държави и няма никакъв смисъл да се отнасят към тях като към неизменни „мошенически“ или „терористични“ страни... Съединените щати живеят в един морално сив свят, който те не могат да направят черно-бял.“
3. „An Emerging Consensus – A Study of American Public Attitudes on America's Role in the World“ (College Park: Center for International and Security Studies at the University of Maryland, July 1996). Заслужава да се отбележи – което обаче не влиза в противоречие с цитираните по-горе данни, – че изследване на същия център, проведено в началото на 1997 г. (под ръководството на Стивън Къл), показва същевременно значителна подкрепа за разширяването на НАТО (62 % „за“, от които 27 % непоколебими привърженици на разширяването; и само 29 % „против“, от които 14 % непоколебими противници на разширяването на съюза).
4. Hans Kohn. *The Twentieth Century* (New York: 1949), p. 53.

ИНДЕКС

Абхазци, 149, 164
 Австралия, 56, 180, 193, 214
 Австрия, 84, 92
 Австро-унгарска империя, 156
 Азербайджан, 51, 57-58, 63, 140, 145-146, 149, 153, 155-156, 158-159, 160, 162, 164-167, 169, 172, 231; война с Армения, 146, 149, 164, 166; енергийни ресурси на, 56; Иран и, 140, 160, 174, 233; и ОНД, 132, 160, 165; Турция и, 109, 232
 Азиатски регионален форум (АРФ), 176
 Азиатско-тихоокеански форум за икономическо сътрудничество (АПЕК), 36-37, 176
 Алжир, 75, 92
 Американско-японски Договор за сигурност, 37, 195
 Арабско-израелски конфликт, 65
 Армения, 16, 142, 145, 162, 165-166, 173; война с Азербайджан, 146, 149, 164, 166; разполагане на съветски войски в, 125; Турция и, 109
 Асоциация на държавите от Югоизточна Азия (АСЕАН), 176
 Астраханско ханство, 162
 Афганистан, 145-146, 159, 162, 167; етнически групи в, 150, 152-153; Пакистан и, 160-161, 172; съветското нашествие в, 13, 107, 163
 Багдадски халифат, 23
 Бангладеш, 188

Беларус, 71, 108, 126-127, 132; Германия и, 83-84; в ОНД, 104, 123
 Берлин, блокада на, 13, 33, 74
 Бирма, 11, 188
 Блеър, Тони, 34
 Болингброук, лорд, 84
 Босна, криза в, 71, 84; военни престъпления в, 37
 Бретън Удс, конференция в, 36
 Бруней, 208
 България, 98
 Ваймарски триъгълник, 84
 Варшавски договор, 108, 117
 Великобритания, 61, 113, 176, 236; Балканите и, 156-157; глобално морско господство на, 27; Китай и, 21-22, 182; и обединена Европа, 52-55, 79
 Версайски договор, 102
 Виетнам, 20, 75, 193
 Византия, 96
 Втора световна война, 73-74, 82-83; САЩ във, 33, 240; СССР във, 106-107; Япония във, 198-199
 Германия, 15, 85-90, 92-95, 117, 129-130, 136, 194, 200-201, 221, 227; Балканите и, 156; геостратегия на, 51, 54; национално изкупление на, 74; обединение на, 78-79, 81-82; Русия и, 121-122; Франция и, 52, 61, 75-84, 94, 201, 217-218
 Грузия, 16, 142, 145-146, 162,

165-166; военен съюз с Украйна, 169; и ОНД, 132, 149; руски военни бази в, 164; Турция и, 109, 173
 Група на седемте (Г-7), 212, 229, 235
 ГУЛАГ, 106
 Гумилев, Лев, 128
 Гърция, 98
 Демирел, Сюлейман, 170
 Дън Сяопин, 189, 194
 Евразизъм, 123, 127-130
 Европейска зона за свободна търговия (ЕФТА), 138
 Европейска комисия, 53, 90
 Европейска общност (ЕО), 53, 63, 72, 79
 Европейски парламент, 90
 Европейски съюз (ЕС), 54, 62, 73, 88-92, 99-100, 108, 117, 124, 165, 176; Германия в, 52, 88-89, 129-130; и разпадане на Варшавския договор, 108, 117; разширяване на, 63, 81-85, 93-96, 98-100, 136-137, 140, 227-228; Русия и, 139; Турция и, 232
 Елцин, Борис, 30, 113, 115-116, 118, 120, 125-126, 128, 131, 134, 139
 Западноевропейски съюз (ЗЕС), 61, 92
 Зюганов, Геннадий, 129
 Израел, 65, 159
 Икономически и валутен съюз, 53, 87
 Индия, 53, 64, 224, 238; геостра-

тегия на, 56-57; и евразийските Балкани, 157, 161; Китай и, 174, 178; Русия и, 213-214
 Индокитай, 20
 Индонезия, 51, 56, 178, 180, 193, 201, 208
 Ирак, 36, 159
 Иран, 51, 58, 64, 134, 224, 232-234; и евразийските Балкани, 110, 143-145, 149, 152-159, 166-167, 170-173; Китай и, 134; Русия и, 135, 137
 Испания, 27
 Казахстан, 59, 107, 110, 127, 145, 150-153, 159, 162, 167-170, 172, 224; евразийска политика на, 129; Китай и, 20, 188, 190, 192-193; и ОНД, 123, 132, 165; Турция и, 168-170
 Кенеди, Джон Ф., 34, 60
 Киргизстан, 126, 145, 151-165; Китай и, 190; и ОНД, 123
 Китай, 25, 51, 60, 65-67, 117, 174-181, 211-220, 222, 224, 226-227, 230, 233-239; геостратегия на, 55-57; и евразийските Балкани, 144, 152, 156, 158-159, 165, 171-172; имперски, 19-24, 27; като регионална, а не глобална сила, 181-197; Русия и, 30, 112, 133-138, 174, 178, 182, 188-193; СССР и, 14-15, 103-104; Тайван и, 55, 59, 177, 180, 183, 191-193, 195, 206, 215-216, 224, 233-235, 243; Япония и, 22, 66-67, 182-184, 189-190, 193-194, 196-210
 Клинтън, Бил, 34, 222
 Козирев, Андрей, 114-115, 124, 134
 Кол, Хелмут, 88

Корейска война, 13, 33
Корея (вж. също *Северна Корея*, *Южна Корея*), 178, 181, 207;
Китай и, 19-20, 190, 193; обединение на, 66, 189-190, 201-216, 235; Япония и, 178, 217-219
Комунисти, 104; китайски, 15, 104, 181, 185-187; съветски, 105-106, 117, 134, 139
Конфуцианство, 20, 24
Крим, 109, 125, 130, 162
Куба, ракетна криза в, 74
Кувейт, 145
Курилски острови, 125, 178, 210
Кюрди, 155-156

Лаос, 20
Ливан, 159

Мадридска декларация, 89
Макао, 183
Малайзия, 180, 195, 201
Манчжурия, 20, 46, 190
Мао Цзедун, 103
Мароко, 93
Международен валутен фонд, 36-37
Международен институт за стратегически изследвания, 177
Молдова, 125, 132
Монголия, 188, 190
Монголска империя, 12, 22-25, 28
Мюсюлмани, 24, 93, 105; в евразийските Балкани, 146, 149, 153-155, 159, 166; руски, 154; в Турция, 232; фундаменталистски настроени, 58, 64-65, 155

Нагорни Карабах, 146, 149
НАТО, 54, 73, 79-80, 88, 91, 102, 136, 176; и американската гло-

бална система, 34-37; и разпадането на Варшавския договор 108, 116-117; военното интегриране на Германия в, 200; ЗЕС и, 61, 92; разширяването на, 63-64, 80-85, 92-98, 100, 117-120, -136-137, 140-141, 227-229, 232, 237; Русия и, 139; по време на Студената война, 197; френско-немско-полско сътрудничество в, 100; Украйна и, 109
Нацисти, 11-12, 46, 48, 121
Непал, 20, 188

Общност на независимите държави (ОНД), 117; евразийските Балкани в, 149, 160, 164-167; изграждане на, 104, 109; и политика на „близката чужбина“, 122-127, 129, 131-132
Организация за икономическо сътрудничество, 169
Организация на обединените нации (ООН), 214-215; Съвет за сигурност на, 75, 200, 203-204
Организация за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), 129, 229, 238
Османска империя, 25, 156-158, 162

Пакистан, 59, 110; и евразийските Балкани, 157, 160-161, 167, 169, 172; Индия и, 56, 64; Китай и, 189, 193, 212-213, 233
„Партньорство за мир“, 36, 92
Персийски залив, американско присъствие в, 14, 28-30, 36, 58, 64-65, война в, 155
Персия, 24, 158-159, 162
Полиша, 57, 97; Германия и, 83-

84, 93, 201, 318; в ЕС, 54, 81, 84, 108; в НАТО, 81, 84, 108; война с Русия, 106; Украйна и, 100
Португалия, 27

Римска империя, 17-20, 22, 24, 27-28

Румъния, 98, 100

Русия (вж. също *Съветски съюз*), 51, 60, 77, 86, 100-142, 226-231, 234-238, 244; варианти за контрасъюз на, 67, 115-116, 133-136; Германия и, 79, 82-84, 87-88; в Г-7, 212; и евразийските Балкани, 144, 146-154, 156-173, 222; имперска, 25, 104-105, 110, 112, 156, 162; Индия и, 213; Китай и, 30, 110, 112, 134-137, 174, 178, 182-183, 188-189, 190-195; НАТО и, 63-64, 94-95, 117-120, 139-141; в ОНД, 104, 109, 117, 122-127, 129-131; политика на „близката чужбина“ на, 115, 122-133; Франция и, 52, 61, 80-81, 87; Чечня и, 47, 105, 107, 110, 113, 132-133, 154, 162-163; Япония и, 10, 106, 178, 201

Руцкой, Александър, 128

Саудитска Арабия, 110, 154

Световен съд, 37

Световна банка, 37, 246, 248

Световна търг. организация, 37

Северна Корея, 178, 186, 190, 217

Северноамериканско споразумение за свободна търговия (НАФТА), 37

Сингапур, 180, 189, 191, 195, 233
Сирия, 159

Словакия, 98

Словения, 97-98

Сталин, Й. В., 8, 107, 120

Студена война, 13-14, 30, 45, 82, 136, 203, 228, 242-244; НАТО и, 118, 196-197; обществена подкрепа за, 33, 240-241; Франция по време на, 73-76; Япония по време на, 203-204

Съвет за външна политика и за отбрана, 124

Съвет на Европа, 137

Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ), 117

Съветски съюз (вж. също *Русия*), 12-13, 45, 75, 122-123, 127-128, 146, 155, 177-178, 184, 191, 233; Китай и, 14-15, 103-104, 197; нахлуване в Афганистан на, 13-14, 107, 163; разпадане на, 7, 16, 82, 103-104, 107-108, 112-113, 115, 150, 161, 163

Съюз 90/зелени, 88

Съюз на суверенните републики (ССР), 126-127

Таджикистан, 145, 150, 151-152, 159-161, 165, 190; етнически групи в, 153; руска военна намеса в, 105, 110, 125, 164
Тайван, 59, 174, 177, 180, 189, 192-193, 206, 209, 224, 233-234, 243; и формирането на Велик Китай, 55, 183, 191, 195, 214-216, 235

Тайланд, 20, 59, 180

Трансатлантическо споразумение за свободна дърговия, 227

Трансевразийска система за сигурност (ТЕСС), 237-238

Тунис, 93

Туркменистан, 110, 132, 145, 151-152, 159, 162, 165, 169, 233; Иран и, 110, 166-167, 173; Китай и, 172, 192-193; Украйна и, 160, 169

Турция, 51, 58, 64, 109-110, 132, 232; конфликт с Гърция на, 98; и евразийските Балкани, 144-145, 149, 154-162, 166; модернизиране на, 137

Узбекистан, 59, 110, 140, 145, 150-152, 162, 165, 169, 172, 224, 231; Китай и, 192; в ОНД, 131-132, 166-167, 169; Украйна и, 160, 169

Украйна, 16, 51, 57-58, 62-63, 71, 86, 100-101, 107, 112-113, 116, 121, 130-132, 141, 224, 231; Германия и, 46, 83-84; и евразийските Балкани, 157, 160, 169, 172; и разширяването на НАТО и на ЕС, 98, 100, 140; и ОНД, 104, 108-109, 123, 130

Унгария, 23, 97-98

Филипините, 180, 192, 201, 208

Финландия, 92, 100

Франция, 27, 72, 86, 92-94, 100, 136, 221, 227; Балканите и, 156; геостратегия на, 48, 51-54; Германия и, 52, 61, 75-78, 94, 201, 217-218; глобални амбиции на, 73-85

Хавел, Вацлав, 96

Хан, империя, 19-20

Хашимото, Рютаро, 34

Хитлер, Адолф, 48, 121

Хонконг, 182, 189, 191, 196, 214, 216, 234-235

Християндемократи, немски, 88

Християни, 69, 96, 149

Централноазиатски икономически съюз, 168

Цзян Цзъмин, 190

Цин, династия, 20

Чечня, 105, 107-110, 113, 116, 132; газопроводи през, 47; Турция и, 109, 157

Чешка република, 97, 121

Чингиз хан, 23-24, 103, 128

Шарет, Ерве дьо, 80

Швеция, 92, 100

Югославия, 64

Южна Африка, 27

Южна Корея (вж. също Корея), 51, 58-69, 176, 243; американско присъствие в, 66, 205-206, 216-217; Китай и, 196

Ялта, конференция в, 102

Япония, 11, 15, 32, 47-48, 71, 117, 174-181, 210-214, 219-220, 238-239; и американската глобална система, 33-36; през Втората световна война, 33; след Втората световна война, 30; геостратегия на, 55-58; Договор за сигурност със САЩ, 196, 200, 202; Китай и, 22, 60, 66-67, 182-184, 189-190, 193-194, 196-210; Корея и, 178, 217-219; Русия и, 10, 106, 178, 201